

KULTURÁLIS ELMARADOTTSÁGUNK OKAIRÓL.

Paris, 1905 május hava.

Il ne me parait pas possible qu'on puisse avoir l'esprit tout a fait commun si l'on fut élevé sur les quais de Paris, en face du Louvre et des Tuileries, près du Palais Mazarin, en face la glorieuse Seine qui coule entre les tours, les tours et les flèches du vieux Paris.

A. France.

Állapotaink olyanok, hogy rajtunk sem kormányformaváltozas, sem közigazgatási, sem közmívelődési reformok magukban nem segíthetnek. Egész társadalmi életünknek kell gyökerében, lényegében megváltoznia, átalakulnia.

Apuleius: Nyugat-Európa, és Hazánk.*

Pest, 1871. 4. l. (Ráth Mór kiadása).

Az a nagy fájdalom, mely olykor előtör a Kazinczy Ferencz írásaiból a nyugati szellemi mozgalmaktól való elmaradottságunk miatt, még ma is keservesen ránehezedik mindenkire nálunk, a ki becsületesen intellektuális életet él, vagyis mindenkire, kinek a tudomány, a művészet vagy az irodalom nem

* Ép e dolgozat utolsó sorait írtam, mikor a posta ezt a kis füzetet (114. l.) hozta, melyből egyik mottómat vettem. A magyar feminista mozgalom egyik igen tisztelt alakja volt azt kegyes nekem elküldeni, ki ama kevés számú magyar hölgyek közül való, kik igazán komoly kultúréletet élnek. Egyszersmind egyike azoknak a keveseknek, kik már életében tudták, hogy

puszta kenyérkereset, sport avagy üzlet, hanem a lélek vágya és szomjúsága.

Mert mindenki, a ki nem szenved bornírt vagy üzletszerű sovinizmusban kénytelen belátni, hogy minden téren csak elkésett és halovány visszhangjai vagyunk a nyugati nagy törekvéseknek, hogy még magyar földről nem került ki eszmeáramlat, mely a világ civilizációját mélyebben érintette volna. Ne értsenek félre. Nem azt mondom, hogy egy-egy derék magyar részletmunka nem gyarapította olykor az emberiség kulturértékeit — s ezek is csaknem kizárólag a kísérleti tudományok köréből jöttek — avagy hogy egy-egy kiválóbb esztétikai alkotásunk ne keltette volna fel egyszer-másszor a nyugat érdeklődését (Petőfi, Jókai, Munkácsy). Mindezt készséggel és örömmel elismerem. De állítom, hogy magyar gondolkodó soha mélyebben bele nem markolt az emberiség lelkébe, igazságaival nem gyűjtött új világosságokat minden országnak, holott — a nagy nemzetekről nem is beszélve — nem egy svéd, dán, norvég, svájci, osztrák vagy spanyol ember huzamosabban magára irányította mindazok szemeit, a kik ma internacionális

ki volt Baráth Ferenc s halála után fájdalmasan érzik, hogy kit veszített el benne a magyar irodalom. Mert az az Apuleius: Baráth Ferenc volt. 1871-ben, kevéssel Angliából való hazatérése után, ez a mélyelméjű s nemes-szívű ember ebben a kis füzetben öntötte ki aggodalmait és keserveit, melyeket benne hazájának Angliával való összehasonlítása — Magyarország-nak a Nyugattal való szembeállítás — keltett.

És én hol csodálkozva, hol megdöbbenve láttam, hogy diagnózisaim és ítéleteim mily közel állanak az övéihez. Természetesen az ő nézőpontja nem az enyém. A Carlylei moralista itt sem tagadhatja meg magát s első sorban az emberanyag alacsonyabb moralitásában látja a bajok forrását. De mikor éles szeme az általánosságok helyett az egyes jelenségeket vizsgálja, majdnem mindig elhagyja a faji s moralizáló magyarázatokat s nem egyszer a dolgok mélyére hatol, ha olykor téved is. Nemcsak mottóm bizonyítja ezt, de a füzet egy egész csomó helye, melyek közül egy-kettőt lesz alkalmam jegyzetben bemutatni.

Egészben véve ez a füzet egy nagy kultúrtörténeti jelentőségű okmány: hogy hogyan küzd és szenved a nagyszabású egyéniség egy milieuban, melyen túlnőtt. A Baráth Ferenc nagy írói, morális és bölcsészeti jelességei csak úgy ragyognak e lapokon. Vannak részletei, melyek csak a Széchenyi István legszebb észleléseivel és korholásaival hasonlíthatók össze.

Nekem fájdalmasan örvendetes elégtétel, hogy a magam nézeteit a Baráth Ferenc tapasztalataival erősíthetem.

Bárha minél előbb akadna kiadó, ki ezt az 1871-beli, de még ma is oly aktuális filippikát újra kiadná, minthogy a füzet teljesen elfogyott.

kulturértékeket termelnek. Még csak egy Echegaraynk, egy Brandesünk sem volt*... .

Miben van e szomorú ténynek az oka?

Talán csakugyan igaz az, hogy ez a nemzet történelmi okoknál fogva intenzív szellemi erő kifejtésre nem alkalmas — mint a hogy szélteben állítják. Hogy míg Európát évszázadokon a töröktől védte, vérével, anyagi erejével együtt szellemi rugékonyságát s lendületét is elvesztette ama biológiai törvénynél fogva, mely szerint a nemzedékeken át nem gyakorolt tulajdonságok és képességek elsenyednek? Vagyis hogy egy fatális race-jelenséggel állunk szemben. Avagy okunk van-e azt hinni, hogy kulturális elmaradottságunkat nem az itt levő emberanyag organikus s lélektani mivolta okozza, hanem hogy szellemi állapotunk tökéletesen párhuzamos azokkal a politikai, gazdasági és szociális alakulatokkal, melyek a legszigorúbb történelmi determinizmus szerint fejlődtek ki. Szóval, hogy az, a mi a német, francia, angol s a többi európai ember munkáját annyira a miénk fölé helyezi, nem, a faj kiválósága, hanem ama társadalomnak — gazdaság-politikai előzményeken nyugvó — fejlettebbége, melyben ők dolgozhatnak. Egészen úgy, a mint azonos mag alkalmas talajban gyönyörű fának, mostoha viszonyok között satnya cserjének ad életet.

És ha eddig sokat haboztam, hogy a két válasz közül, melyiket fogadjam el: ma a legkisebb kétségem sincs az iránt, hogy *szellemi elmaradottságunk okai kizárólag a társadalmi struktúrában keresendők.*

Vagyis hogy Kazinczy Ferencznek tökéletesen igaza volt, mikor egy helyen azt mondotta: élt volna az a Goethe és Schiller Weimar és Jena helyett Sárospatakon s vajon napvilágot látott volna-e az *Iphigenia* vagy *Wilhelm Teil*?

A szomorú végkövetkeztetés, melyre engemet a magyar és francia kultúra egybevetése kényszerít így szól:

— *Ma odahaza minden csakugyan elsőrangú európai munka társadalom-struktúrai lehetetlenség.*

* Baráth Ferencz még sötétebben ítélte meg a helyzetet: Minden tudományunkat, ismereteinket szomszédainktól kölcsönöztük; az emberiség közkinceseinek felfedezéséhez csak egy morzsával sem járultunk, s a mások által felfedezett és közhasználatra letett kincseknek is sokkal nagyobb részét nem ismerjük, s annál kevésbbé tudjuk felhasználni és értékesíteni. Még az a tudomány is, a melyik a nemzetiség erősítésének legbiztosabb eszköze s a melyek legerősebben vehet fel nemzeti jellemet a történetírás nálunk

Ezt a szomorú tételt akarom e lapokon egy-egy ténynyel, elemzéssel, tünettel és megfigyeléssel bizonyítani.

Mert lesújtó volta mellett mégis egy vigasztaló tanulságot tartalmaz ez a meggyőződés. Azt, hogy a társadalmi viszonyok kellő megváltozása minket is bekapcsolhatna a nagy, alkotó s a jövőt formáló európai világba. Hogy mi is kivehetnők részünket az egyenrangú munkából, ha tevékenységünk egy csomó bilincse lehullana s azok helyét jótékony szervek foglalnák el. Hogy mi egy agrár állam kulturéletét éljük, míg a nyugat szellemi mozgalma az internacionális viszonylatokat folytató iparállamokénak felel meg. Hogy egy nagy nemzeti ipar és az ennek alapján kifejlődő intenzív gazdasági élet nemcsak Amerikába menekülő népünket mentené meg, de végleges beforradásunkat is előidézné a nyugat kultúr-életébe.

Ezt akarom bizonyítani.

S ha czélt érek, egyszersmind újabb érvet kovácsoltam annak a szociológiai felfogásnak, mely a race-szempon-
t quantité négligeablenak tekinti s minden társadalmi eredményt a társadalmi organizmus szerveinek mennyiségi és minőségi eltéréseiből magyaráz meg.

* * *

Egyetlen meggondolás elég ahhoz, hogy belássuk a faji magyarázatok értéktelenségét. A magyar kultúra munkásainak egy jó része, mondhatnám többsége, nem vérbeli magyar. Olyan emberekből áll, kiknek őseit sem a fegyverforgatás, sem a politizálás nem vette igénybe. És ezek a német, szláv, zsidó s egyéb elemek sem tesznek kivételt azon törvény alól, melyből kiindultam. Mindezeknek a munkája sem teljes értékű európai

bölcsőjében szendereg s igazi historikusunk még eddig nincs; a természet tudományok roppant kincseit ezredrészben is alig ismerjük s gyarló, töredékes közvetítő csatornák útján; egyes tudományágaknak, melyek a művelt külföldön már külön tudományokká fejlettek, nagy közönségül k még csak nevééről vagy fogalmáról sem tud semmit; akármelyik gyakorlati tudomány terén, ha valamit akarunk tenni vagy adni a közönség kezébe, idegen forrásokból csinálunk egy kompilációt (s ha még azokat a forrásokat is ismernénk jól, s tudnánk köztük különbséget tenni!) A tudományok legmagasabb ága, mely önmagáért a tudományért műveltetik s mely egyedül adja meg mind a többi tudományoknak, mind az életnek az arányos összhangot s egészséges fejlődést, a bölcsészet szánandó szegénységben van. (V. ö. I. m. 43, 44. 1.)

munka. S minthogy ezekről a fajokról senki sem állítja, hogy nem alkalmasak intenzív szellemi erő kifejtésre: nyilvánvaló, hogy a kultúra eredményességének oka a társadalmi szervezetben keresendő.

Ha ez a diagnózis igaz, akkor belőle *a priori* az következik, hogy kulturális elmaradottságunknak legkirívóbbnak azokon a tereken kell lennie, melyekben erő kifejtésünk a legizoláltabb, míg a legkedvezőbb eredményeket olyan munkakörökben várhatjuk, melyek a nyugati élettől kevésbé vannak elszigetelve. A tények igazolják ezt a következtetést.

A matematika s a természettudományok világának egysége nyilvánvaló: itt lehetetlen speciális hazai törvényszerűségekre hivatkozni, míg a történelemben s a társadalomtudományban a kutatás ez az egysége és egyetemessége még kevésbé vált *communis opinio*-vá. S mit látunk? Azt, hogy míg a természettudományokban s — mint hozzáértők állítják — a matematikában egy ha nem is úttörő, de igen derék részletmunka folyik, addig a magyar történelmi s társadalomtudományi működés — kevés tiszteletreméltó kivétellel — oly vitézkötéses portéka, melyet lehetetlen exportálni, sőt a melyet idehaza is csak igen brutális boxerjellel védvámokkal lehet elhelyezni.

Ugyanezt az összefüggést mutatja a művészet. Míg a festészetben — hol a színek és a vonalak beszéde közös, mindenki által megérthető általános emberi, hol tehát szükségkép fellép a vágy a nagy nyugati mesterműveket tanulmányozni, a mit művészeink tényleg már évtizedek óta megtesznek — igen tisztességes értékeket produkálunk: addig a regény- és drámairodalomban — hol a »nemzeti őserő« ürügye alatt minden fűzfapoéta egyszerűen hátat fordíthat a nyugati alkotásoknak a hazafias sajtó bátorítása s tapsai által kísérve — a produkció sokkal, de sokkal alacsonyabbrendű.

Szóval azokon a tereken, melyeken a nyugattal élénkebb összeköttetést folytatunk, az ottani intenzívebb és magasabbreadű szellemi élet némileg korrigálni képes a hazai milieu sorvasztó befolyásait.

De azért még sohasem álltunk ebben az országban egy valódi nagy ember ravatala mellett a nélkül a szívszorongó érzés nélkül: Mi lett volna, ha az Eötvös József, a Pulszky

Ágost, a Jókai Mór lelke valamely nagy nyugati ország kultúrájában, működhetett volna? — — —

És ennek az érzésnek általánossága a jók és a műveltek szívében mutatja, hogy mindenki érzi azokat a rengeteg akadályokat, melyekkel idehaza minden nagyobb szabású embernek meg kell küzdeni. Viszont ki kételkednék azon, hogy ha Munkácsy Mihály odahaza maradt volna, alkotásainak értéke *kikerülhetetlenül* csökkent volna.

Ennélfogva alapos okunk van föltételezni, hogy a kulturális tevékenység foka és értéke első sorban társadalom-struktúrái okoktól függ — a mi épen nem jelenti különben annak tagadását, hogy ha ezek az okok nemzedékeken át tartósan hatnak, a faj biológiai elértéktelenedésére is vezethetnek.

De ez a jelenség merőben másodlagos és korigálható.

Egy párhuzam a francia és a magyar kulturális élet között ezt a föltételezést valósággá fogja erősíteni.

Így mindenekelőtt *a priori* kétségtelen, hogy a népesség száma és az ország anyagi ereje, de különösen a vagyon eloszlásának mikéntje döntő hatással lesz a kultúrélet kialakulására.

Egész brutálisan szólva: a szellemi munkásokat el kell tartani s mentői nagyobb a nemzet vagyona, annál több, változatosabb és finomabban körülhatárolt kulturális erő kifejtést képes honorálni.

Nyilvánvaló, hogy a *nyugat gazdagsága* s a *mi szegénységünk* egymaga sokat megmagyaráz kulturális elmaradottságunkból. Sokat, de nem mindent. Mert nehéz belátni, hogy kisebb keretekben s változatosságban miért ne lehetne elsőrangú munkát végezni. Vagyis, hogy az a kisebbszámú tudós, író és művész, miért ne produkálhatna a maga szférájában, csakugyan európai jelentőségű értékeket?

Ez az újabb kérdés elmaradottságunk egy második okához vezet el. *A szellemi erő kifejtés nem tisztán az emberek műve, hanem azoké a dolgoké is, melyek ezeket az embereket körülveszik* És itt egyelőre nem is gondolok az u. n. társadalmi hatásokra, hanem tisztán a környező anyagi hatásokra. Mert az anyagban, is van élet, mely az embereket fokozhatja vagy csökkentheti.

Így pl. *caeteris paribus* egészen más könyv fog napvilágot látni, ha, szerzője a *Bibliothèque Nationale* kincseiből táplálkozott egy a tudományt megbecsülő, művelt és jóindulatú könyvtár adminisztráció hathatós támogatását élvezve, mintha odahazi egyre-másra nem találja a könyveket (mert azok az egyetem tanár urak dolgozószobáit ékesítik) s e mellett egy-egy hideg goromba vagy bizalmatlan tekintettel találkozik, a mely gyakrai sújtja a szegény ismeretlen kutatót, a ki megzavarta az urak vagy a szolgák kedélyes kaszinózását.

Úgyszintén egész más műtermék fog napvilágot látni (és mindig *caeteris paribus* beszélek!) oly művészlélek munka jából, a ki órák hosszát kóborolhat a Szajna öreg könyvekkel régi metszetekkel telt partjain vagy a szerelmes pogány istenektől lakott parkokban, az ódon utcák megbámult palotái közepette a ki minden kirakatban ezerszámra láthat szép, kedves, érdekei bohó vagy kecses objet d'artokat, jó metszeteket és színe rajzokat, a ki a múzeumokban minden idők legnagyobb művészeti alkotásait szemlélheti (természetesen ingyen, reggeltől estig!): mint ama szegény ifjú erőlködéséből, ki körútjaink kietlen kaszárnyái vagy az Erzsébet-tér kávézó boltosnői között járkál a ki felé az antiquáriusok kirakataiból csúnyán obszczen fotográfiák, szerelmi tanácsadók vagy szigorlati puskák vigyorgnak, a ki előkelő műkereskedőink szedett-vetett (és százperczentekre dolgozó) holmiaisát látja, a kinek vadásznia ke egy-egy tűrhető »Anziksz«-ra (vidéki kisasszonyaink e fő lelki táplálékára), a ki lassacskán hozzászokik királyszobraink kecsességéhez s a ki előtt az a kevés műkincsünk is, a mi van csak ritka órákban tárul fel, a mikor is a látogatók sokadalma az elmélyedés lehetetlenné teszi.

Képzelnék el egy Rodint, a ki élete javát Pesten töltötte el
Az én fantáziám erre nem képes.

Ha most már az *emberi* környezet hatását is számba vesszük: a kép még sötétebb lesz s bajaink forrását egy] tisztábban látjuk minden race-komédia nélkül.

Az emberek átlagos műveltségi színvonala, társadalmi érintkezéseik tartalma és hangja, a napi sajtó nivója elhatározó befolyással van a legmagasabbrendű kultúrmunka kialakulására. Mert mi más az a legmagasabb rangú kultúrmunka mint továbbfejlesztése, kifimomítása, betetőzése azoknak a

ézelmeknek és gondolatoknak, melyek a nemzet nagy tömegében vagy legalább is élite-jében élnek? A legnagyobb lángelme sem merít mindent önmagából, hanem csak egy újabb lépcsőt épít az eddigiekhez, melyek nemzetét a haladás fellegvárába vezetik. De még ez az egyetlen lépcső se az ő kizárólagos műve. Ez a lépcső is oly sajátságos mozaikalkotás, melynek köveit már mind elkészítette hosszú nemzedékek munkája.

Bátran azt lehet mondani, hogy a szellemi munkást környező ez a dologi és emberi világ valami határozottan körül nem irható, de azért kegyetlenül reális fluidumot alkot, a mit a *szellemi élet levegőjének* lehet elnevezni, s a mely ép oly elhatározó a szellemi életre, mint a fizikai levegő a biológiáira. A szellemi munkásnak igazán csak be kell lehelnie ezt a fluidumot, hogy bizonyos középértékeken alul ne maradjon. Minden normális tehetségű ember a hajlamainak megfelelő téren minden nagyobb erőfeszítés nélkül elérheti azokat a középkevalitásokat, melyek megfelelnek az illető társadalom szellemi levegőjének. Parisban pl. lehetetlen lett volna ama bizonyos királyszobrokat létrehozni, mert a legáltalánosabb eszthétikai *common sense* arczülütésnek vette volna, úgy az alkotókban, mint az élvezőkben. Úgy hogy azok az impozáns külföldi alkotások, melyeket mi úgy megcsodálunk, többnyire nem jelentenek magasabb fölülelemelkedést a külföld átlagos szellemi levegőjén, mint a mi kultúránk derekabb termékei a miénken.

Mert bár sokan furcsának fogják találni Herczeg Ferenczet Anatole France-al, a *Gyurkovics Leányok*-at a *Histoire Contemporaine*-el összehasonlítani: mégis előttem nem kétséges, hogy az összehasonlíthatatlanaak látszó francia mester épen nem egy csoda, hanem egészen úgy csak betetőzése egy a francia társadalom által sűrűn gyártott embertípusnak: a művelt, intellektuális, művészetszomjas, fájdalmasan humánus, szereteteljesen iróniás, a finom és elmés beszédet szerető, szépség, harmónia, szerelem és emberi szolidaritás után vágyó nyugat-európai francia embernek, miként a magyar regényíró csak továbbfejlesztője a lovagias, lóversenyző, nemzetiszín politikát űző, cigány mellett vigadó, előkelőségére és összeköttetéseire büszke, kamarásságra pályázó kaszinói úrnak.

És tényleg az ember lépten-nyomon találkozik Parisban a mester alakjainak miniatűr kiadásaival. S innen van, hogy nem egy kis ouvriérenek imádott olvasmányai azok a könyvek,

melyeknek ismerete és szeretete nálunk szinte az esztétikai előkelőség tűzpróbája.

Úgy hogy azt lehet mondani, hogy minden emberi munka értékét az a különbség határozza meg, mely azt az illető társadalomban *átlagosan elért* kulturértékektől elválasztja.

Mentől nagyobb, mentől nehezebben elérhető ez a felülemelkedés: annál inkább csodáljuk a géniusz erejét. És ebből a szempontból felette kétes, ha vajon nem kell-e nagyobb erőmefeszítés, nagyobb tisztánlátás, nagyobb erkölcsi dresszúra, szóval nagyobb lélek a mostoha milieuban a nyugat nagy kulturalkotásait megközelíteni, mint a buján termékeny környezetet egy pár méterrel túlszárnyalni. Ha nagyobb távolságokat mérünk össze, egyszerre világosabbá lesz e meggondolás értelme. Úgy-e egy kőkorszakbeli edény a maga otromba alakjával s dadogó ornamentikájával nagyon primitív egy szerszám összehasonlítva azt valamely modern sèvres-i vázával. Pedig a műipar ezt a pompás és ragyogó darabját ma már minden érdem és erőfeszítés nélkül hozzák létre, míg talán ahhoz a tökéletlen láboshoz egy nemes emberi lélek virrasztásos erőmefeszítése és óriási technikai nehézségek geniális leküzdése fűződik.

És az esztéták érzik ezt, midőn egy nehézkes s félszegül mosolygó öreg madonnát nem adnának oda a legdivatosabb *champs-de-marsista* legkokettebb portrajtjáért.

Nos, ugyanez a különbség lehet a kortársak alkotásai között is a társadalmi milieu különbsége szerint. És létezhetnek pl. nem Európa-képes filozófiai alkotások, a melyek nagyobb s nemesebb lelki energiát képviselnek, mint a William James vagy a Gabriel Tarde subtilis írásai.

* * *

De — mondhatná valaki — nem túlzás-e a milieu hatásának ilyen felbecsülése? Mert ha a művészetek világában — a hol az alkotó tényleg már igen megszilárdult és általánosakká vált érzelmekkel és gondolatokkal operál — hajlandó volna is az ember a környező világ ezt a döntő hatását elismerni, még mindig bizonyításra szorul, hogy ugyanez az eset áll-e fenn a tudomány terén is? Miért lenne a magyar kutató megbénítva amaz egyetemes törvényszerűségek kifürkészésében, melyekről jól mondják, hogy nincs hazájuk?

Tényleg a tudomány helyzete némileg elüt egyéb kulturtevékenységek lehetőségeitől.

Vegyük azért külön is szemügyre.

Vége is könyvtárviszonyaink mostohaságával naivítás volna tudományos elmaradottságunkat megmagyarázni akarni. Ez csak egy ok a sokkal súlyosabbak között.

Ilyen mindenekelőtt a *tudományos munkamegosztás hiánya*. Míg a külföldön egy egész csomó kutató foglalkozik valamely problémakörrel, addig nálunk igen csekélyszámú, olykor egy-egy munkás. Az a jótékonyan termékeny pszichikai interactio, mely azok eszmecseréjében áll, kik valamely szakkal behatóan foglalkoznak: nálunk csaknem teljesen hiányzik. Egy két évig foglalkozva valamelyik problémával: a kutató csakhamar érzi, hogy azon a területen egyedül áll, megbíráhatatlanul, gyakran megértetlenül. Egy igen gyászos eredményű *splendid isolation* ez! Mert még a legtudományosabb lelkű embert is olykor könnyelműségre, pontatlanságra vagy pongyolaságra csábítja. A világ ugyanis, melynek számára az író dolgozik, több-kevesebb öntudatossággal gyakran előtte lebeg. A szellemi tornákban is igen döntő hatású lehet amaz *en garde* állás, melyből fölveszszük a harcot. És egészen más *en garde* lesz az, melyet az ember valamelyik európai kutatóval vagy egy hazai tankönyvgyáros udvari tanácsossal szemben foglal el.

Ribot mesélte el nekem — az ő bájos egyszerűségével — hogy mennyire igénybevették őt a *Collège de France*-on tartott előadásai, pedig alig esett egy tanévre 25. De — úgymond — nagyon vigyáznia kell az embernek, hogy mit mond s hogy mindig a legeslegújabb eredményekkel is számoljon, mert sosem tudhatja, hogy nincs-e véletlenül hallgatóságában egy James, egy Wundt vagy más kolléga, a ki bejelentetlenül jön el.

Íme ez a jótékony *en garde* állás, a mely mindig a szellemi erők egész teljével, az ítélet egész szigorúságával, az elemzés-egész pontosságával indul neki a mindennapos munkának!

Az európai kutató tényleg minden perczen az egész világ legilletékesebb gondolkodóival áll szemben.

És mi? A mi ismeretlen nyelvünk megengedi, hogy tudományos szatócsok hercegi incognito alatt utazzanak!

Azután a tudományos munka eredményessége nemcsak a munkamegosztástól, a bírálat szakavatottságától, de még sok egyéb más körülménytől függ. Így a tudományos munka társadalmi megbecsültségéről, a napi élet *Anregung*-jaitól nem is beszélve, tetemes mértékben függ a környezet átlagos tudományos állapotától. Minden tudomány egy s így hogy valaki

jó közgazda lehessen, szükséges hogy mellette jó biológusok, jó ethnologusok, jó moralisták stb. stb. legyenek. A napi sajtó, a szemlék állapota, a társalgás magas vagy alacsony színvonala, a politikai harcok intellektuális fegyvertára, a tudományos összejövetelek vitái és annyi más talán észre se vett dolog ad a tudósnak tárgyat, anyagot, benyomást, megfigyeléseket. Egy nyugateurópai napilap pl. jól tájékoztatja az embert mindarról, a mi jelentékeny dolog a tudományban történik. A társas érintkezés a legkülönbözőbb kutatási körök embereivel vagy az essayistákkal és *bel esprit*-kel mily gyakran felhívja a tudós figyelmét egy-egy érdekes könyvre, beszédre vagy mozgalomra, mely máskülönben észrevétlenül siklott volna el mellette.

Nos, mi nálunk úgyszólván mindent idegen nyelvű nyomtatványokból fáradtsággal kell az embernek megszerezni. A mit nem olvasott el, az az esetek túlnyomó többségében elveszett számára.

A mit szerencsés nyugateurópai kollegáink úgyszólván a fekete kávénál, napi újságaik átfutásából, vagy szép asszonyokkal évdöve tudnak meg, azt nekünk mind erőfeszítéssel kell megszerezni a napi munka után kifáradva még egy egész sereg német, francia, angol és olasz szemlén kell magunkat átrágni, hogy valamennyire nívón maradjunk. Szóval ismét a *szellemi élet levegőjének* életet adó áramlataival vagy nehéz, tikkasztó súlyával állunk szemben!

Csak megismételhetem: tessék elgondolni, hogy *caeteris paribus* (mindig *caeteris paribus* beszélek) mi lesz a magyar és a francia kutató munkájából!

Mert sose feledjük el: egy valóban nívón álló nyugateurópai alkotáshoz, mely alkalmas arra, hogy az elméknek új irányt és lendületet adjon, éppen nem elégséges egy genialis ötlet, *theoria* vagy *hypothesis* világrahozatala, hanem megkövetelik, hogy ez az új ötlet, *theoria* vagy *hypothesis* a *rendelkezésre álló összes tényekkel be is bizonyíttassék*, a mihez szükséges, hogy a kutató ismerte legyen az idevágó összes kísérleteket, megállapításokat és kezdeményezéseket.

S mikor e dolgozat elején felállítottam szomorú tételemet, hogy minden valóban elsőrangú, úttörő, irányító szellemi erő-kifejtés ma odahaza társadalom-strukturái lehetetlenség: nem a magyar kutató eredetiségén, lendületességén estem kétségbe, hanem a ténybeli bizonyítás, az induktív *synthesis* lehetőségén, mely első sorban a környező társadalom tudományos állapotától függ.

Ebből is újult erővel domborodik ki a társadalmi szerkezet jelentősége.

Mert épen az, a mi a kulturális munkában a szoros értelemben vett egyéni: az újítás, a kezdeményezés, a merész nekiindulás a mi sorainkban meg van (*talán nemcsak relatív számokban kifejezve*) olyan mértékben és intenzitásban, mint a művelt nyugaton. A mi nincs meg, vagy hasonlíthatatlanul kisebb fokban: az a teljes „dokumentálásba széleskörű induktív alapvetés, a vonatkozó kutatások ismeretének teljessége.

Így pl. itt Parisban a sok kutató között, kikkel megismerkedtem alig találtam valakit, a kihez szellemben, eredetiségben, judiciumban, merészségben egyenértékűt nem jelölhetnék ki a magyarok közül. Viszont egy közepes francia szociológus több tényt, adatot, könyvet, rokontárgyú kutatást ismer, mint magyar szociológia összes munkásai együttvéve.

Miért? Miért?

Mert az a rengeteg tény, adat, kritika ott a szó szoros értelemben a levegőben úszik, míg minálunk egész más dolgok úsznak a levegőben, mint kultúra és tudomány. Pedig Pasteur ama híres mondása, hogy elméleteket minden *imbecile* csinálhat, míg a törvényszerűségeknek a tényekkel való rigorózus kimutatásához kemény legények kellene: hovatovább a nyugateurópai közvélemény megingathatatlan tétele lesz. A legeredetibb vagy legbrillánsabb gondolatsor e nélkül legfeljebb belletrisztikai sikerekre számíthat.

Hogy valami új tétel tényleg úttörő cselekedet legyen: ahhoz a ténybizonyítékok egész légiója kell.

Csak egy példát. Egy igen szavahihető természettudósunk beszélt nekem egyszer, hogy ő a fajok keletkezését már Darwin föllépése előtt azon a módon magyarázta meg magának, mely a Darwin nevét világhírűvé tette s mely az emberi gondolat egyik legmélyebb revolúciójához vezetett.

Mi lett volna, ha ez a kiváló emberünk eme gondolatait Darwin előtt kifejezte volna? Egy szép essay talán, melyet némelyek érdekléssel, mások mosolyogva olvastak volna. Legfeljebb egy értékes *Anregung* mások számára, mint a Spencer esete mutatja, a ki tényleg Darwin előtt kifejtette volt a fajok keletkezésének új elméletét.

De ahhoz, hogy az új koncepció a civilizáció vezérgondolatává váljék, ahhoz a tényeknek az a légiója volt szük-

séges, melyek csakis egy fejlett társadalom erőforrásai mellett voltak összehozhatók.

És ezek a nehézségek, melyekre itt rámutattam annál nyomasztóbbak lesznek, minél komplikáltabb tudományzakhoz érünk. Azért legkisebbek a matematikában, aránylag legyőzhetőek a természettudományokban s a legeslegsúlyosabbak a társadalomtudományban, a hol egy csakugyan alapvető munkához a történelmi, ethnográfiai, statisztikai, vallás-, jog-, alkotmány-, erkölcs- és művészettörténelmi kutatások egész tömegére van szükség.

És hogy szerezzék meg ezeket a fundamentumköveket a magyar kutató, akkor, mikor még a legáltalánosabb előfeltételek is hiányoznak a tudományos levegőből!

Csak egy-két példát azok számára, kik e fejtegetéseket tendenciózusan kiszínezetteknek találnák.

Pikler Gyula kétségtelenül van olyan kaliberű ember, mint bárki, a ki ma Európa-szerte a szociológiát műveli. Mégis Pikler Gyulával megesett, hogy úgyszólván újra feltalálta a *történelmi materializmust* akkor, mikor nyugaton a leghevesebb csaták e körül az irány körül már lefolytak. Jól tudom, hogy Pikler Gyulának hibája az, hogy mások elméleteivel a kelletténél kevesebbet foglalkozik. De megtörténhetett volna ez a nyugaton? Semmikép. Mert ha egy francia tudós nem is olvasott volna el egyetlen egy könyvet se a történelmi materializmusról, annak létezését, annak lényegét ismerte volna: a napilapokból, a szociálista parlamenti csatározásokból, a kartársakkal és a tanítványokkal való diskurzusokból.

Persze nálunk ez máskép van. 16 és 24 oldalas nagy napilapjaink hogyan törődnének történelmi materializmussal, mikor az üzlet azt követeli, hogy hasábjaitak *A T. Házból-féle* croquis-kkal, (a szervilis bókolás és a betyáros úrhatnomság e kártékony keverékével) a nép alacsony ösztöneit csiklandozó kéjgyilkosságok és egyéb borzalmak terjedelmes reportjaival, lóverseny tippekkel és felvételekkel, lipótvárosi kanapétörténetekkel s a közgazdasági tevékenység megnemesített lovagjainak hasábos életrajzaival töltsék meg . . .

És mikor évekkel később kis könyvemet a történelmi materializmus állambölcseletéről kiadtam (akkor, mikor a külföldön már minden diák tisztában volt velem) megesett, hogy valahol egy igen előkelő férfiú s a legelső magyar szemle állandó munkatársa némi gúnnyal emlékezett meg könyvem

czíméről s annak »idegen hangzásában« holmi feltűnési viszke-
leget vagy eredetiséghajhászást látott.

*1903-ban a történelmi materializmus még mindig nem volt
benn a magyar tudományos levegőben! . . .*

* * *

De a tudományos munkamegosztás hiánya, a tudományos
kritika megbízhatatlansága, a tudományos levegő sorvasztó
hatása még mindig nem a legsúlyosabb baja tudományos életünk-
nek. A legsúlyosabb baj még mélyebb struktúrákban keresendő,
mely egyként nyom tudományt, irodalmat és művészetet.

Ez a legsúlyosabb baj a gazdasági struktúrában és az
azon felépülő társadalom-politikai életben van.

Az, a mi nyugaton a középkort megdöntötte és egy
egészen új kulturvilágot teremtett meg, telve kutatási kedvvel,
vállalkozási szellemmel és művészeti erő kifejtésekkel: az iparral
és kereskedelemmel foglalkozó elem volt.

Város és renaissance elválaszthatatlan fogalmak. Azok a
nemzetek, melyek az európai civilizáció vezérei lettek, egy-
szersmind az iparban és kereskedelemben legvirágzóbb nemzetek
voltak. Mert az ipar egy kis csoport feudális úrral szemben
az emberek sokkal nagyobb körének adott vagyont, függet-
lenséget, szabadságot és szellemi rugékonyságot, mint a nagy
latifundiumok középkori rendszere. Vagyon, függetlenség, sza-
badság és szellemi rugékonyság pedig minden magasabbrendű
kulturális erő kifejtés *sine qua non*-ja.

S mert — itt nem kereshetem történelmi okait, csak
egyszerűen konstatálhatom a tényt — nálunk a városi élet
csak igen tökéletlen mértékben fejlődhetett ki s a régi feudális
világ struktúrái sokkal erősebben megmaradtak, mint a nyugaton:
azért vesztettük el az intimebb együttműködést és a párhuzamos
előhaladást a nyugattal. Lényegében agrárállam maradtunk,
akkor, mikor szomszédaink a művelt nyugaton par excellence
ipari államokká lettek. Az agrárállam pedig a konzervativizmus,
a vallás, a régi szokások, a nagybirtok ideológiájának uralmát
jelenti. Az ipari állam ellenkezőleg a szabad kutatás, az élénk
utánzási kedv, a pezsgő művészeti élet jegyében áll. Egy új
osztály jelent meg Európa küzdőterein mindenütt, mely friss
erővel és küzdelemvágygyal formálta át maga számára az állami
és társadalmi élet összes szerveit és kereteit. Minden küzdő s
s felfelé törekvő osztály pedig a kulturális erő kifejtések termé-

szetes szövetségese. Tudományszerető, mert minden eredményes ujtás csak javára válhat. Művészszerető, mert ideáljaiért való tusájában nem nélkülözheti azokat a szociális izgatószerket, melyek az élettevékenységeket erősítik és fokozzák: a művészetet. Ellenkezőleg: az agrárvilág magatartása egészen más a kultúrával szemben. A tudomány legfeljebb annyiban érdekl, a mennyiben a föld hozadékképességét fokozni képes. A tudomány neki alig más mint egy nagy trágyagyár. De egészben véve egy ellenséges erő, mert a *valódi* tudomány mindig kutat, mindig bírál, mindig régi hypothesiseket rombol, mindig új törvényszerűségeket tár fel, melyek a viszonyok régi rendjét megváltoztatják. A nagybirtok hamar észrevette ezt s ezért talált természetes szövetségese: a vallásban. Ők ketten — az intézményes, feudális és gazdálkodó vallásokról beszélek, nem pedig a lélek ama felséges és kiirthatatlan képességéről, mely a tudomány exakt tényeivel meg nem elégedve nagy erkölcsi synthesisek létrehozatalára irányul — oly jól el vannak látva az agrárállam kereteiben, hogy rájuk nézve minden változás csak káros lehet. A tudomány, a melyet egyedül szeret tehát az a tudomány, mely a meglevő állapotok igazolására és dicsőítésére törekszik. Szóval valami alkalmazott politika, tudományos köntösben.*

De a művészetekkel szemben sem sokkal melegebbek az érzelmei, minthogy erősebb izgatószerkekre nincs szüksége. Az ő szemében legfeljebb mint társadalmi narkotikum bírnak értékkel: ismét csak régi érzelmek konzerválására, a figyelem elterelésére a jelen izgató problémáitól — az esztétikai erők gyönyörköd-tető formájában. Szóval akkor, mikor nem tudtunk ipart és

Újabbán egy igen konzervatív hajlandóságú szociológus, Durkheim, mutatott rá a katolikus népek kultúráiig elmaradottságára. (Minden tendencia nélkül, a mit az is bizonyít, hogy a nagyobb műveltséget az öngyilkossági hajlandósággal hozza összefüggésbe, tehát egy szomorú jelenséggel). Durkheim többek között ezt mondja: Míg a protestáns népeknél (Szászország, Norvégia, Svédország, Baden, Dánia, Poroszország) ezer iskolaköteles gyermek közül 957 járt tényleg iskolába 1877—1878-ban, a katolikus népeknél (Franciaország, Ausztria-Magyarország, Spanyolország és Olaszország) csak 667, vagyis 31%-al kevesebb. Az a protestáns ország, melyben ez a szám a legalacsonyabb, még mindig jóval fölötte áll Francia országnak, mely a katolikus államok élén áll; az elsőben 897 tanuló esik 1000 gyermekre, a másodikban csak 766. Egész Németországban Bajorországban van a legtöbb katolikus; s egyszersmind ott van a legtöbb írni nem tudó. Az egész birodalomban 1000 protestánsra 66 írni nem tudó esett, míg 152 ezer katolikusra. (Durkheim: *La Suicide*. 163. 1.)

kereskedelmet csinálni, mikor nem tudtuk a nagybirtok és az egyház uralmát megtörni s nem tudtuk a társadalmi élet rendjét az iparra és kereskedelemre helyezni, mint a hogy ez minden nagy európai államban történt s mikor megmaradtunk továbbra is csaknem kizárólag mezőgazdasági, tehát *gyarmatállamnak Ausztriával szemben*: akkor maradtunk el először a nyugattól. De ez a kép csak a század első feléig igaz teljesen: azóta még néhány újabb színnel kell kiegészíteni, hogy az egész talán még sötétebb legyen.

A nyugaton ugyanis a polgárelem vezetőszerepe végefelé közeledik. Ismét egy új osztály jelent meg a történelem színpadán: az emberi haladás legújabb fázisának letéteményese, az *ipari és mezőgazdasági proletariátus*. S egészen úgy, a mint az ő munkája és szervezkedései hozzák létre a társadalom új gazdasági struktúráját: akként a jövő kulturértékeit is egyre fokozottabb mértékben az ő törekvései, az ő eszméi, az ő érzelmei és ideáljai határozzák meg.

Ő ma a világtörténelem egyedüli *csakugyan kulturszomjas* alkateleme, mert — mint jól mondották — semmit sem veszíthet és egy egész világot nyerhet meg.

Mint par excellence; forradalmi elem, par excellence tudomány- és művészetsóvár is.

És a polgárság hovatovább abba a viszonyba kerül vele, a melyben ő állt vala a feudalizmussal szemben, mikor attól jogait ostromolta. És tényleg ugyanabban a mértékben, melyben a polgárság a hatalmi pozíciókat elfoglalta, melyben érdekeit kielégítette, melyben a változásoktól inkább félhet mint remélhet: nemcsak harcoss kedve csappant meg a feudalizmus megmaradt rétegeivel szemben, de tudományos és művészeti szomjúsága is. Legfeljebb azt a tudományt szereti, melyről nagy rövidlátósággal azt hiszi, hogy annak eredményei hatalmi pozícióját nem veszélyeztetik. Tehát inkább a természeti s technológiai tudományokat s azokat a társadalomtudományokat, melyek védelmének szolgálatába helyezték magukat, egészen úgy, mint hajdan a vallási érdekkör védelmezésének szolgálatába.

Szóval a társadalom minden alkatelemének meg van a maga ideológiája, a maga kultúrája és ezeknek a kultúráknak harcza a szellemi életet gazdaggá, változatossá, élénkké és termékenynyé teszi. Hány nagy és kis áramlat folyik abban a tengerben, melyet francia kultúrának nevezünk! Extrém forradalmi ideológiák, extrém, vallási ideológiák, a földbirtok,

a haute-finance, a kispolgárság és a proletariátus ideológiai számos változatban: mint az antimilitarizmus, mint Schöngenstein-forradalom, mint egyetemi reformizmus, mint libre penseur, mint feminista, mint abolitionista mozgalom.

És ezek a nagy és változatos ellentétek az életnek minden nap új szint és lendületet adnak: egy nagy lázas, alkotó, romboló, átformáló és konzerváló munka az egész.

A legkülönbözőbb kulturális szükségletek megtalálják a maguk mestereit s a legkülönbözőbb alkotó egyéniségek a maguk lelkes, bátorító közösségét.

És az eszmék ez az örökös változatos tusája, melyben hol lerontja, hol módosítja, hol kiegészíti az egyik ideológia a másikat: az egésznek mélységét és elevenséget ad s a hang és a forma megnemesedésére vezet . . . Olyan mersze kiterjedő rétegek lépnek be a civilizáció élvezetébe, a milyeneket még sose látott földünk, a mióta körforgását végzi.

Azt az életet pl., mely késő este, a napi munka után, megindul, mikor a messze külvárosok *universités populaires*-einek szerény, de ízléses, jó metszetekkel és szobormásolatokkal díszített helyiségei (különben a szabadgondolkodók azt remélik, hogy az egyház és az állam elválasztása után nem lesz nehéz templomokat kibérelni a népegyetemek céljaira) megtelnek munkás-zubonyos emberekkel, asszonyokkal, leányokkal és gyermekekkel, hogy az Institut, a Sorbonne vagy a Collège de France valamelyik világraszóló hírességének előadását áhítatos figyelemmel hallgassák (mert a legnagyobbak erkölcsi kötelességüknek tartják, hogy késő este fölkeressék ezeket a szegény embereket a távoli faubourg-okban, hogy — természetesen honorárium nélkül — a tudomány evangéliumát hirdessék: nem pedig délutáni tea után az egyetem kupolatermében, honorárium mellett, Nagyságos Uraim!) mondom, ezt a mohó, kulturszomjas életet nem szemlélheti senki megindulás nélkül, a kiben az idealizmus valami paránya megmaradt.

S minő jelenetek játszódnak le itt! Egyet, kettőt lehetetlen itt fel nem jegyezni, hisz ezek a tünetek ékesenszólóbban beszélnek, mint tudományos levezetésem. A *Cooperation des Idées*-ben vagyunk a Faubourg St. Antoine-on. Az ősz Yves Guyot, az exmimiszter és a liberális közgazdaság egyik csillaga, tart alapos előadást a szociális kérdés megoldásáról s azt a munkásoknak vállalkozói egyesülésében találja fel: Szépen meghallgatják és udvariasan megtapsolják. Azután feláll egy fiatal munkásember

s éles kritika alá veszi az előadást, »mely igen jóindulatú, nemes szándékú, de kissé konfúzus volt«. Guyot nem ismeri a szocialista irodalmat, elmaradt tőle. Ha ismerné, megértené, hogy a munkásság miért nem mehet bele az ilyen »vállalkozási egyesülésekbe«, melyek kis kapitalistákat csinálnának a munkásság egy részéből — az osztálytudatos törekvések intenzitásának csökkentésére. Ha Guyot fáradtságot venne magának s eljárna a munkásszervezetekbe, közelről megismerné azok levegőjét, ha alaposan foglalkoznék a szocialista irodalommal: a milyen jó és becsületes tudós ember, nem ajánlana ilyen vészes eszközöket Páris munkásnépének ...

És Guyot épen nem haragszik. Hanem »csodálja ismeretlen ellenmondójának bámulatos ékesszólását« és hajlandó egy más estén beható vitát folytatni vele és társaival a Marx elméleteiről. A végén pedig kordialisan kezét szorít fiatal támadójával s szocialis problémákban elmélyedve együtt távoznak el . . . (Tessék mindezt elképzelni odahaza: Hogy X. ő méltósága vagy Y. ő kegyelmessége kimenne éjnek idején valahova messze Soroksárra, hogy ott szocialista munkásoknak s hosszúhajú, szandálos anarchistáknak előadást tartana. S hogy mikor ennyi leereszkedésért jutalmul »konfúzusnak« mondanák el előadását, ő dicsérné ellentmondója szellemét s karonfogva menne haza vele . . .

Igaz, hogy ama munkáslegény sem igen termett még odahaza!

Mindehhez a legkülönbözőbb ideológiák harcának nemesítő levegőjére van szükség . . .)

Vagy az egymás megbecsülésének milyen szép példája ez az eset:

ugyanezen a népegyetemen Le Dantec válaszolt Abbé Naudet-nek, a francia Prohászkanak, *Dogma és Tudomány* című előadására, melyben az a vallást és a tudományt összekartá egyeztetni. Le Dantec kimutatja ennek lehetetlenségét s a tudomány alapkövetelményét ebben a szép axiómában foglalja össze: *Tout se passe comme si Dieu n'existait pas*. S bár a több száz főnyi hallgatóság teljesen a Sorbonne professzorának álláspontján van, az abbé válaszát is illő csendben hallgatják meg, a ki azzal végzi finom és érdekes fejtegetéseit, hogy bár a Le Dantec tanai szörnyen káros és istentelen vélemények, mégis »minthogy azokat az emberiség java érdekében, a legtisztább intenczióktól vezetett kutatásai közben

szerezte«, nincs semmi kétsége az iránt, hogy »vele a mennyországban együtt fog örüdni az örök világosságnak« . . .

Így beszélnek egymással kulturországokban a legszélsőbb extrémek emberei! . . .

És ez a levegő: a tudomány, a művészet, a politikai racionalizmus levegője hovatovább átítatja a francia társadalom minden rétegét s alkatelemét. Az ember alig tehet úgyszólván egy lépést, hogy ne ámuljon el a szellemi élet intenzitásán s fejlettségén. Egy barna és sápadt fiatal model, valahonnan a Pyreneusok közeléből, a ki már öt éve maga tartja el árván maradt kis öcscsét — különben épen nem valami »morális« vagy intellektuális csodagyermek — látva, hogy az *Intransigeant*-t olvasom, így térítgetett:

— *Tiens! Il ne faut pas lire L'Intransigeant. Car Rochefort c'est un vieux fou et on n'écoute pas les opinions d'un fou. Il faut lire L'Humanité ou La Petite République ou écrivent Jaures et les autres...*

És nálunk?

Egyetlen ideológia nehezedett az országra a forradalom nagy liberális nemzedékének elköltözése vagy előregedése óta napjainkig. A hatalmon lévő földbirtok és bankkörök ideológiája. Minden más alapokon álló művészeti, tudományos vagy irodalmi erő kifejtés úgyszólván lehetetlenné volt téve. Se lap, se szemle, se revue, se színház. De annál több gyűlölködés minden olyan megnyilatkozással szemben, mely nem állott be az uralkodók érdekeinek szolgálatába, melyeket »nemzeti érdekeknek« neveztek el. Még ma is csak lassan változik ez a kép. Legfeljebb a »hazafias« agyonbunkózásokat, a hazafias agyonhallgatások váltották fel.*

* Baráth Ferencz már 1871-ben egészen tisztán látta a helyzetet, midőn ezt írta:

»A patriotizmust mindenné tettük, pedig ez a míveltség egy bizonyos fokán túl megszűnik erény lenni s igen-igen rendkívüli viszonyok azok, melyekben minden erény azon egyben összpontosul, s jó ha ezek a viszonyok mentől ritkábbak és rövidebbek, mert *tartósságukban szétrombolják a művelődést*. A patriotizmus magában vajmi kevés akár arra nézve, hogy egy nemzetet nagygyá tegyen, akár arra, hogy az egyént boldoggá tegye, vagy feladatának betöltését benne megtalálja. Annaira nem minden erény foglalhatja, hogy tulajdonkép ott fog kezdődni a normális lét, a hol megszűnik erény lenni s lesz mint magától érthető természetes dolog tulajdona mindenkinek, mint a beszélési képesség vagy a gondolkodás. *« Patriotizmus mellett még lehet az egyén vagy a nemzet igen barbár,*

De minden elismerés, előny, bátorítás és feldicsőítés azokat kíséri, kik a hatalmasok kultúráját csinálják: tehát a múltat dicsérő poézist, egy kicsinyes és bornírt linguistikát — melynek semmi köze sincs ahhoz a nyelvtudományhoz, a kollektív lélektan ama fontos darabjához, mely ma a nyugateurópai elméket foglalkoztatja — a jelent igazoló diplomatikus, genealógiai, csataleíró történelmet . . .

S minthogy a matematika és a természettudomány nem állhat be ebbe a »hazafias« chorusba (bárhogy szeretné is egy-egy képviselője) *innen, főleg innen* magyarázható meg ezen tudományoknak e dolgozat elején említett viszonylagos emelkedettsége. De ne feledjük: az a bátor, világnézetet formáló, harczos természettudományi synthesis, mely a nyugat legnagyobb természettudósait általános állásfoglalásra készíteti az eszmék harczában — még eddig nem szólalt meg a mi földünkön.

— Igen ám: de a morál?!

Mert ez az ellenvetés mindig felszokott hangzani *ultimum refugium*-ként valahányszor egyéb tereken nem lehet tagadni szomorú elmaradottságunkat. Franciaország egy erkölcstelen Sodoma, míg mi az »ósi, tiszta, szigorú erkölcsöket« megtudtuk őrizni.

Sokszor mondanak ilyesmit ellenfeleink, mikor anyagi s szellemi állapotainkat hányjuk szemükre.

Jó, hát beszéljünk kissé a morálról is.

Nincs ország, a keletieket leszámítva, melyben a nők borzalmasabban s állatiasabban prostituálnák magukat, mint nálunk; nincs ország, melyben a nőkereskedelem olyan árnyokat öltene, hol a »kosarasasszonyok« üzlete olyan virágzó volna, mint nálunk; nincs ország, hol lapokat olyan nyíltan lehetne . . . — mondjuk finoman! — álláspontjaik megváltoztatására rábírní, mint nálunk; nincs ország, hol oly kevésbé számíthatna védelemre az, a kít (ne is beszéljünk a hatalomról!) egyik vagy másik befolyásosabb »közkereseti társaság« üldözöbe vesz . . .

igen nyomorult és csupa patriotismusból meg lehet ölni a nemzetet". (I. m. 68., 59. 1.)

Íme ilyen és hasonló gondolatok üzték ki Baráth Ferenczet gellért-hegyi remetéségébe!

De azért mi rendkívül erkölcsös ország vagyunk! s megvetéssel gondolunk az istentelen francziákra.

Hogy nincs ország Európában, melyben a társadalmi érzelmek oly tömege és intenzitása állana az elnyomottak védelmére; hogy szinte naponta egész sereg ember akad, kik a leg-hatalmasabbakkal szemben is készek a nyilvánosság elé kiállani a jó ügy szolgálatában; hogy az orosz nép hősi harcza jogaiért és szabadságáért sehol a világon nem keltett olyan lázas együttérzést, mint itt; hogy a Dreyfuss-pörben egy egész csomó ember koczkára tette nyugalmát és sorsát s hogy ez az ügy — minden klerikális és naczionalista izgatás ellenére — a francia lelkiismeret valóságos krízisévé s új pártalakulások szülőkévé vált; hogy a *Ligue des droits de l'homme* hatalmas szövetsége behálózza az egész országot s minden perczen kész a legutolsó napszamos ügyéért országos propagandát indítani; hogy az egész politika, művészet s társadalomtudomány át és át van itatva a legtisztább emberszeretettől; hogy az *emberi szolidaritás eszméje* már ma a francia nemzet többségének valósággal vérébe átment ideálja . . . mindez nem tesz semmit, mert az erkölcsöt nálunk avval a bizonyos mizerábilis, kispolgári szoknyamorálal azonosítják.

Lehet, nem tudom, hogy itt az élet valamivel erotikusabb; talán bizonyos pervers játékokcák elterjedtebbek mint odahaza — különben senki róluk nem csinált sem statisztikát, sem enquéte-et eddig — kétségtelen, hogy a szerelmi élet nyíltabb és szabadabb s hogy nem ritkán lát az ember fiatal párokat *coram populo* összecsókolózni; az is bizonyos, hogy azok a kis lányok a jó öreg *Boul Mich*-en ugyancsak rugdalóznak és kurjongatnak s hogy a szerelmet és a nemek viszonyát érintő kérdésekben Comtesse de Nailles több finomsággal fejezi ki véleményeit, mint ők . . .

Viszont mily magas, mily tiszta, mily emberi ez a hang ahhoz képest, melyet odahaza fiatal vagy öreg uraink szerelmi kalandocskáikban alkalmaznak! És ne feledjük azt se, hogy roppant különbségek vannak abban a fogalomkörben, melyet prostituczióknak nevezünk; hogy míg odahaza ama szerencsétlen lányok túlnyomó többsége a legborzalmasabb csókgép napi 16 óra működéssel, kiket egyként zsákmányolnak ki a kliensek és a háziurak az ő rettenetes, kizárólag állati életükben, melyet a gyöngédség, az emberies örömök egyetlen egy sugara sem enyhít, a legképtelenebb, a legbrutálisabb s a *legegészségtelenebb*

rendőri rendszer mellett: addig itt ezek a lányok, igen sok esetben, nem vesztik el emberi mivoltukat, lelki és testi frissességüket; elegáns, művelt, színházba és koncertekbe járó, regény- és újságot olvasó kisasszonyok ők, kik elvárják, hogy nekik köteles tisztességtudással udvaroljon az a férfi, kivel estéjükét eltöltik és a kik — minthogy sok örömet nyújt nekik az élet — sokkal nagyobb gonddal védik egészségüket, mint a rendőri felügyelet tehetné . . .

Tessék meghinni — bármint sivítson is ez állítás felett az álszenteskedés! — az átlagos nemi erkölcsi állapotnak, a szellemi színvonalnak s a gazdasági helyzetnek egy igen megbízható thermometerje van azokban az árakban, a melyek mellett a nő magát prostituálni kénytelen. Ward is mond egy helyen valami ehhez hasonlót s a szociálpolitikusok kétségtelenül értékes eredményekhez jutnának el a szerelmi kereslet és kínálat ártényezőinek komoly tanulmányozásából . . .

De meg ha igaz volna is az, hogy egy nagy, intenzív, humánus, kultúrávár civilizáció a nemi erkölcsök lazulásával jár együtt — egy tétel, melyet eddig senki be nem bizonyított, sőt a mely ellen igen komoly érveket lehet felhozni; — sőt ha még igaz volna az is, hogy ez az erotikusabb morál az emberi életkor csökkenésével, az erők bizonyos meglazulásával járna együtt — egy tétel, melyet még kevésbbé bizonyítottak be: — mondom, még akkor is, nagyon kétséges volna, hogy ezt a veszteséget nem ellensúlyozza a jólétnek, az emberszeretetnek, a kultúrának ama magasabb, intenzívebb és extenzívebb foka, melyet a harcos társadalmak szigorúbb nemi moráljával, de primitív és tökéletlen kultúrájával és nagy emberkizsákmányolásával szemben a nagy nyugateurópai társadalmak elérték . . .

Azok, a kik a háborúk megszűnésének tudományos lehetőségét állítják, nem is fognak habozni a leghatározottabb igennel válaszolni erre a kérdésre.

De azt lehetne mondani mindezzel szemben — hogy (nem beszélve a nemi morálról) vajon az *átlagos* általános erkölcsi állapot tisztultabb-e s ama tünetek, melyeket bizonyítékul felhoztam, nem-e csak egy kis élite életéből vannak kiragadva?

Hát mindazok után, a miket eddig láttunk és tapasztaltunk, remélem az olvasó egyet fog érteni velem, hogy egy igen magasrendű erkölcsi élite ép úgy csak egy kiváló erkölcsi átlag-állapot alapján és humusán jöhet létre, mint a ragyogó

szellemi és művészeti erő kifejtés csak egy jó szellemi és művészeti átlag-nívó földjén.

De vannak erre közvetlenebb bizonyítékaim is. Elöttem fekszik az a két kis legelterjedtebb tankönyv,* melyekkel a francia *elemi* tanulókat — *a mi katechizmusaink helyett* — morálra tanítják, mivel a nyilvános iskolákból a régi vallás-tanítás teljesen száműzve van.

Nos, ezeket a könyvecskéket nem lehet öröm, vigasz és megindulás nélkül olvasni mindazoknak, kik az emberi haladás ügyét a szívükön viselik. Íme diadalmas, feltartóztatlan előhaladása a tudományos eszméknek: a sokat üldözött, bolondoknak, istenteleneknek, alkalmazhatatlanoknak kikiáltott tanításoknak, melyeket évszázadokon dolgozott ki a bátor emberi értelem. A Giordano Bruno és utódainak szelleme végre bevonul a nagy néptömegek lelkébe: a romlatlan, formálható gyermeki szívekbe a francia közoktatás pazarul hinti el a tudományos racionalizmus, az emberi szolidaritás magvait!

A borzalmas ó-testamentumi parancsok és a kereszténység misztikus tanai helyett a francia gyermek tiszta, egyszerű, de olykor költői lendületű formában ismeri meg az emberi tevékenység főszabályait, melyeket azután a legnagyobb és legnemesebb írók műveiből vett idézetekben bővebben megmagyarázva talál, sok szép és érdekes kép kíséretében. Persze a házasságtörés problémáival és az ó-testamentumi Jehova szörnyű átkozódásaival nem foglalkoztatják a kis embereket, a kik e helyett ilyesmiket tanulnak pl.:

HUSZONHETEDIK LECZKE.

A Jövő.

A francia polgárok nem mind egyenlően gazdagok és boldogok. Gyakran látunk embereket, a kik nem dolgoznak és gazdagok és más embereket, a kik dolgoznak és szegények.

Ez nem fog mindig így lenni.

Egy napon, hála érte a köztársaságnak, mindenki *munkája szerint* fog fizetést kapni: a munkások mind boldogok lesznek.

(Erre aztán egy szép kis történet következik, mely a fenti tételek helyességét a tanuló előtt megvilágítja).

Albert Bayet; *Morale et Instruction Civique*. Cours Élémentaire. 25e mille.

Albert Bayet; *Morale*. A. Aulard; *Instruction Civique*. Cours Moyen. 63e mille.

Vagy pl. lássunk egy leczkét a haladók tankönyvéből, a mi teljesen megvilágítja majd az olvasó előtt azt a levegőt, melyet Franciaország leendő polgárai az iskolában beszívnak:

HUSZONHETEDIK LECZKE.*

Szeretni és tisztelni kell a nagy embereket.

Mindenkinek közülünk joga van, hogy legyen vallása vagy hogy ne legyen.

Mindenkinek közülünk joga van imádni az Istent vagy azt hinni, hogy Isten nem létezik.

De **mindannyiunknak**** tisztelni és szeretni kell a **nagy embereket**, vagyis azokat, kik lángelméjükkel, munkájukkal és erényeikkel az emberiséget boldogabbá tették.

Az emberiség, még ma is távol van attól, hogy tökéletesen boldog legyen; még hosszú munkára lesz szükség, hogy az egész világon a béke és az igazság uralkodjanak; de az nem gátolhat bennünket annak az elismerésében, hogy évszázadról-évszázadra, a legrégebbi időktől kezdve, az emberek boldogsága mindig *növekedett*: legtávolabbi őseink, a kik *barlangokban* éltek, ruha nélkül, mely befedte volna testüket, jó fegyverek nélkül, melyekkel védhettek volna magukat, hasonlóak voltak az állatokhoz; és a *legboldogabb közöttük* sokkal nyomorultabb volt, mint a *legszerencsétlenebb a mai emberek között*.

Ma, tényleg, az emberek tudnak házakat, hajókat csinálni; ki tudja vonni a szenet a bányákból; tudják a földet művelni; tudnak fűrni, kovácsolni; vannak *gőzgépeik* és *villany gépeik*, melyek lehetővé teszik, hogy nagy mennyiségben gyárthassák az életre szükséges tárgyakat; vannak *iskoláik*, hol a gyermekek kiművelik magukat; vannak *múzeumaik* és *színházaik*, a hová csodálni járnak a művészet és az irodalom remekműveit; **összehasonlíthatatlanul boldogabbak**, mint a hajdani emberek.

De, hogy ennyire boldogak, ez onnan van, hogy voltak **nagy emberek**, nagy tudósok és nagy feltalálók, kik felfedezték az építés, a fonás, a kovácsolás, a gépcsinálás módjait.

A nagy emberek nélkül az emberiség szerencsétlen maradt volna.

Ezért kell hálával viseltetnünk a nagy emberek iránt.

Sok ember azt hiszi, hogy ahhoz, hogy valaki nagy ember legyen elég, mint mondani szokták, *nagy zajt csapni maga körül*, pl. nagy **hadvezérnek** vagy nagy **hódítónak** lenni.

Sok ember pl. azt hiszi, hogy **I. Napoleon** nagy ember.

* Az utolsó, miként az elemi kurzusban.

** A különböző ritkított szavak az eredeti szöveg szedésének felelnek meg, melyeket változatlanul meghagytam, minthogy igen jellemzők a pedagógus szándékára.

Ez súlyos tévedés.

Azok, a kiknek nagy lángelméjük vagy nagy tehetségük van, de a kik nem használják fel lángelméjüket vagy tehetségüket arra, hogy embertársaikat boldogabbakká tegyék, az **ilyenek nem nagy emberek**.

Napóleon egyike volt a legügyesebb hadvezéreknek, a kiket valaha látott a világ. De ügyességét arra használta fel, hogy Európát pusztítsa és Franciaországot tönkretégye: **Napoleon nem nagy ember**.

Nagy emberek, kiket az egész világnak ismernie és tisztelnie kell, azok a katonák, kik a *megtámadott haza védelméért küzdenek*, mint **Faidherbe** és **Chanzy** vagy a kik azért harcolnak, hogy az *igazság* és a *szabadság* uralkodjék a földön, mint **Lazare Hoche**, a köztársasági tábornok.

Nagy emberek a gőzgép, a telegráf, a telefon feltalálói; a *tudósok*, mint **Louis Pasteur**, kik eszközöket fedeztek fel borzalmas betegségek meggyógyítására.

Nagy emberek azok az *írók*, kik az embereket egymás szeretetére tanítják s megmutatják nekik a boldogság útját, mint **Voltaire**, **Condorcet**, **Auguste Comte**.

Nagy emberek végül azok a művészek, kik műveikkel a művelt emberek gyönyörűséget okoznak: a *festők*, mint Michelangelo, Rembrandt, Rubens, Delacroix; a *költők*, mint **Molière**, **Victor Hugo**, **Vigny**, **Leconte de Lisle**; a *zeneszerzők*, mint **Bach**, **Beethoven**, **Wagner** vagy **Berlioz**.

Ismernünk kell mindezen emberek neveit és *tisztelnünk*.

Ezek az **igazi** nagy emberek; tehetségeiket arra használták fel, hogy minket boldogabbakká tegyenek.

Ők a **világ** jóltevői.

És ugyanez a szellem hajtja át a könyvecskék minden lapját: a tiszta észszerűség és az okos emberszeretet szelleme a *szolidaritás* alapján.

Az ótestamentum brutális levegője és az evangélium fenséges, de alkalmazhatatlan morálja egyaránt távol van tőlük.

Szebbé, jobbá, igazságosabbá tenni az életet mindnyájunk érdekében — íme a francia moráloktatás alapeszméje. Világos, tiszta minden utópiától ment emberi eszme. A gyermek előtt nem palástolnak el semmit s a világ nyomorúságait nem szentesítik egy változtathatatlan hirdetett isteni világregend eszméjével. A múlt glorifikálása helyett feltárják a fejlődő ember előtt a jövő határtalan lehetőségeit . . .

És ki kételkednék benne, hogy ezzel az emberanyaggal, mely ilyen eszmékkal lesz telítve egészen más **kultúrát lehet**

produkálni, mint amazzal, melyre halálosan nehezedik rá egy boszúálló avagy akár szeretetteljes istenség megmásíthatatlan akarata?

És kulturális elmaradottságunknak mindezek az okai egy sajátságos és káros lelkiállapotra vezetnek ép a legkiválóbb embereinkben. Hányszor nem panaszkodunk azon, hogy igen sok jeles emberünk élete nem érte el azt a teljességet és befejezettséget, mely szerencsésebb nyugateurópai kollégáik életét jellemzi, hogy a mi vezéreink sűrűn elkalandoznak olyan terekre, melyek nem az ő küldetésük — többnyire a politika küzdőterére.

Miért? Mert a legkiválóbb magyar emberanyag szívében egy nyugtalanító fájdalom lakik, melyet francia ismerőseimnek ezzel a szóval igyekeztem megmagyarázni: *la douleur de l'indifférentie*. A nagyobb szabású emberek ugyanis magukban igen különböző lehetőségeket, hajlandóságokat s képességeket éreznek, melyek között a nyugaton választani szoktak, hogy azután, kizárólag egy hivatásnak szenteljék életüket. S ez a differenciálódás őket nyugalommal és megelégedéssel tölti el. Mert összes erejüket egy irányban koncentrálnak a legértékesebbet produkálják egyrészt, másrészt pedig örömmel látják, hogy mások más irányban ugyanezt teszik. Egy kiváló francia ember pl. nyugodtan speeziálizálódhatik, mert minden téren s a kulturális élet minden dülő útján is a legkitűnőbb erő kifejtéseket látja. Így valaki zavartalanul lehet történetíró, mert úgy találja, hogy Jaurés, vagy Ribot, vagy de Mun, vagy Hervé (kiki a maga világnézete szerint Ítéelve meg a dolgokat) a lehető legjobb politikát, France, Mirbeau vagy Bourget a lehető legjobb irodalmat, Durkheim vagy Tarde a lehető legjobb szociológiát, Rodin vagy Bartholomé a lehető legjobb szobrászatot, Besnard vagy Lucien Simon a lehető legjobb festészetet csinálja . . . Minek ártaná be ő magát oly tevékenységekbe, melyeknek ilyen elsőrangú képviselőik vannak?

Nálunk ez nincs így. A fejlettebb ember csakhamar azt látja, hogy a kultúra egy egész csomó földje parlagon áll. És, hogy a már művelés alatt állókat is rosszul, vagy nem jól, vagy nem teljesen kielégítően művelik. Egy nagy sereg politikai, tudományos és esztétikai vágyódás kielégítetlenül marad ép a legkiválóbbakban, fájdalmas feszültségeket s kínos nyugtalan-

ságokat idézve elő, melyek nem egy géniuszt eltérítenek az ő hivatásos útjából, hogy erejét szétforgácsolva egy téren se hozzon létre teljes értékű európai eredményt . . . Mindenütt a differenciálatlan fájdalom, nyugtalansága, elégedetlensége . . .

De nemcsak ez. A magyar kultúra még nem nyújtja munkásainak a kellő társadalmi megbecsültséget, mely őket a társadalmi élet legelső sorába helyezi a nyugaton. Minthogy Hunniában a kegyelmes úr nagyobb úr, mint a méltóságos s ez meg mint a nagyságos . . . Természetes, hogy egy Pulszky, egy Eötvös vagy más ilyen nagyszabású ember nem elégedhetik meg holmi másodrangú szereppel, melyben akármelyik kis miniszter leereszkedéseit kell fogadnia . . .

Az a kulturális közvélemény, mely pl. Franciaországban egy Anatole Francét, vagy Berthelot, egy Besnard-t összehasonlíthatatlan magaslatra helyez bármely miniszterrel szemben: nálunk még teljesen hiányzik.

A tudomány és művészet alázatos rabnő még nálunk, mely hatalmas urát, a politikát hódolattal kíséri . . .

Azt hiszem, hogy ez a néhány madártávlatos összehasonlítás, mely csak egy pár legeslegszebemből álló jelenségre irányult, is elegendő ahhoz, hogy komoly érveket adjon azon tétel helyessége mellett, melyből kiindultam.

Pedig alig mondtam el egy kis részét annak, a mit e szomorú témáról följegyezni lehetne. Például alig beszéltem a kisebb, rejtettebb okokról, melyek pedig olykor gyászosabb hatásúak, mint a legkirívóbbak. Így kevés ember tudja, hogy a francia étkezési időrendben, mely nem a főtevékenységek kellő közepén tömi tele a gyomrot, micsoda rendkívüli kulturális megtakarítás rejlik. Még kevesebb ember tudja, hogy a *kapupénz* oly jelentéktelennek látszó intézménye hány szegény embernek teszi lehetetlenné az önképzést, a művelődést, melyre csak a késő esti órákban volna ideje, hogy az a 10—20 fillér valószínű bilincs, mely őt szomorú szociális helyzete sziklájához láncsolja.

* * *

De nem akarok visszaélni türelmükkel. Azt a nagy problémát, melyet e lapokon megközelítettem, nem lehet úgy se egy szemlebeli értekezés kereteiben és eszközeivel *tudományosan bebizonyítani*.

Ez különben nem is volt célom. Mindaz, a mit elérni szerettem volna, csak annyi volt, hogy a jóindulatú és tisztánlátó emberek számára megjelöljem azt a vonalat, melyből keserves kulturproblémáinkat — nézetem szerint — szemlélni kell; hogy végleg el kell dobnunk a mit sem érő faji magyarázatokat, a ködös történelmi szólamokat és egész figyelemmel a társadalmi organizmus struktúráit kell tanulmányozni.

És ha ezt tesszük, lehetetlen, hogy a jelenbeli megállapítások fájalmát ne enyhítse egy szebb jövő reménye. Semmi megfoghatatlan, vagy végzetszerű, vagy miszteriózus problémával nem állunk szemben: csakis bizonyos szervek mennyiségi és minőségi eltéréseivel, problémákkal, melyeket megoldhat a bátor emberi elme, mely hazafias kurjongatások helyett a társadalmi realitás fejlődéstörvényeit tanulmányozza. És ezek olykor gyorsaságukkal megdöbbennek a kutatót.

Így Sombart kimutatta, hogy a kapitalizmus nem egész félszázad alatt feloldotta az egész feudális középkori társadalmi struktúrát . . . És minden okunk van feltételezni, hogy a fejlődés tempója egyre gyorsabb lesz . . .

Miért volna tehát utópia pl. az a ragyogó gazdasági kép, melyet a jövő Magyarországról Ráczy Gyula annyi tudással és annyi lélekkel festett meg e lapokon?

Ezt csak a kishitűek vagy a jelen konzerválásában anyagilag érdekeltek fogják mondani.

És annak a ragyogó képnek egész hátterét az iparos tevékenység képezte. Ez az a tevékenység, mely nemcsak új gazdasági struktúrákat, de új szellemi s erkölcsi erőket is ad.

Mert az ipar annyit tesz, mint műveltség, tudomány, művészet . . . egyre nagyobb néptömegek szellemi és erkölcsi függetlensége.

Jászi Oszkár.

A JÖVŐ KÖZOKTATÁSA.

ELŐADATOTT A TÁRSADALOMTUD. TÁRSASÁG MÁRCZ. 31-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉN.

Sajnos, tisztelt hallgatóság, le kell mondanom a közvetlen itt: rendeződött igék figyelemkötő erejéről, mert nem adatott meg nekem a rendszeresen logikus beszéd.

Pedig erről a figyelemsugárgyűjtő lencséről nem szívesen mondom le, ha már egyszer beosontam a Társadalomtudományi Társaság szíves elnézéséből nyitva maradt résen, hogy itt nem is a felvetett vitához illeszthető gondolataimat kiszórjam.

E gondolatok nem az elcsúszott fundamentumát csákányozzák az amúgy is összeomló közoktatás épületének, hanem mint assisi Szent Ferencz, hordanám az apró köveket egy új, ragyogó szép épület alapjához.

A jövő közoktatása nem indulhat ki ismét a társadalmi rend kicsinyes követeléseiből, hanem bázisul a kulturfejlődés kicsinyített formáját, a világtörténet miniatúr képét, az emberi agyat kell, hogy megtegye s a kultúrát ért agyfejlődés törvényei szerint igazodjék.

Az agyfejlődés főtényezői 1. a velünk született kulturfok, vagyis a hajlam; 2. a saját tapasztalattal szerzett benyomások; 3. a múltak elvont és tapasztalat nélkül megszerezhető benyomásai.

Kezdem a saját tapasztalati benyomásokkal:

Az emberi agy hasonlatos egy kashoz, a melybe öt érzékünk, mint fáradhatatlan méhek hordják meg a lépet. A csecsemő szeméből kiröppennek a látás méhecskéi és csakhamar tódulnak vissza az első zsákmánynyal, a világossággal. Döngicsélve szállnak el a hallás apró munkásai és nyögve hozzák a durva rezgéseket, a zörejt.

A szaglász friss szellő hátán tolja a kis fitosba a csiklandó illatokat.

Majd kinyúl a két rövidke kar és végigérez az ujjacskák számtalan idegével a tapintás az anyai arczon, hogy a csírázó szeretet érzését besimogassa az agykasba. A nyelvecske csemcsegetve szürcsöli

az anyatej édességét. Fáradhatatlan méheink beszáguldott horizontja folyvást tágul. Mindig messzebb távoznak a kastól, mindig nagyobb zsákmánynyal térnek vissza. Most már színekkel rohan haza a látás, majd heves mozgásokat, érczen rezgő, játékos fényecskéket, falon mozgó sötét árnyékokat hord meg s csak alig fér el az agykas folyosóin a vele együtt tolakodó hallással, a ki meg hangrímeket czipel, az altatódana komplikált ritmusát, a beczéző kifejezések szóformáit.

Így folyik a szellemképző munka nap-nap után, folytonos ismétlésével az ugyanazon benyomásoknak s csak kímélve ad hozzá naponkint egy-egy új benyomást.

Míg *ott bent* a titokzatos kasban rendre elrakja a harmatos, friss benyomásokat egy pedáns, becsületes őr, a *tárgyi emlékezőtehetség*.

Mikor e nagy munkával az első lépcső megtelt, megrezzen az anyához fűző szeretet finom érzésszála s ezzel megnyílik a nyálás piros szájacská a gögicsélésnek, vagyis annak a nehéz munkának, hogy új formába öntse az *otthont* megérezett benyomásokat.

Ah, mert otthont, a titokzatosan képződő szellemvilágunkban meg az öt érzék szellemmunkásai, a vibráló színérzés, a csalóka perspektívái érzés, a tapintási vagy plasztikai érzés és a szívig járó hurok hallásérzése szorgalmatoskodnak s bújják az emlékezőtehetség rendezte benyomásokat a hasonlítókat, szűrik és tisztogatják, míg egyszer csak a benyomások kelyhében lelt édességet a szenvedély tüzén megoldva gondolati képekké, behatárolt fogalmakká, ideákká, abstrakciókká gyúrnak és úgy lesz belőlük az emberi szellem csodálatos alkotása, a megismerés, a tudás.

Ez a tudás kezdetben olyan kevéske, olyan naiv, olyan állati, olyan — csak alig több, mint ösztön, de a szülőknek mégis olyan nagyra-becsült, mert hiszen a megrezsent pazarló szeretet érzése szórja ki rájuk, mint az agyban megokolt mosolyt, gögicsélést.

E közben szünet nélkül kalandoznak az öt érzék külső méhecskéi s nem hagynak érintetlenül az érzéki világnak egyetlen formáját, hangját, ízét, szagát. Csak az agyba velük!

És még alig rakta helyükre a benyomásokat a gondos őr, a tárgyi emlékezőtehetség, máris kiküldik a belső érzések azt a szülőket fárasztó, zaklató izenetet, hogy „miért”? Ez az, a mire sokszor oly megdöbbenően nehéz felelni. Micsoda nagy munka folyik ekkor már *ott bent*. A szegény őr kénytelen az összes már szinte beporosodott legelső benyomásokat leszedni és újra és ismét kézhez adni, mert az érzések minden külső benyomáshoz külön-külön hozzáírják magyarázó szövegjüket, a miket a zaklató *miért* felkutatott.

Ilyen munkával épül *odabent* a szellem, abban az egész tiszta gyermekagyban, melynek belső világából az a két fényes, ártatlan szemecske csak halvány sejtelmet nyújt, annyira érintetlenül szüzi az odabent.

Minő csínján, minő kímélettel, minő gonddal kell oda benyomásokat eresztetni! Mintha élővirágsziromba akarnánk selyemmel hímezni. Azért mondja olyan erős hangsúlylallyal a názárethi bölcs is, hogy jaj annak, a ki ezek közül egyet megbotránkozgat; s azért maga a mindenség is a gyermekben szórja legpazarabb kézzel a szülőkre mennyei érzéseit, hogy ezzel mintegy a végtelennek kezére játsszék, biztosítva, egyengetve a gyermekben a jövőt.

Nincs olyan elvillant tekintet, szó vagy cselekedet, a mit az öt érzék méhei válogatás nélkül be ne hordanának s ha egyelőre ott bent az emlékezőtehetség az érzések magyarázó szövege nélkül rakja is el, később az értelem parancsára kénytelen leszedni a polczról az önkénytelen vád- avagy vádiratokat s akkor a szülő megjelenik a gondolat kérlelhetetlen ítélőszéke előtt mezítlenül. S ha a gyermek megbocsát is a szülőnek, de a szülő önmagának nehezen. Ezért a názárethi intelme!

A rajzocskák.

A „miért”-tel csaknem egyidőben kezdődik a rajz vagy ennek primitívebb formája a faragcsálás, játék, konstruálás.

Még csak ez ad ám nagy munkát az emlékezőtehetségnek! Százszor is le kell szedni ugyanazt a tárgyat, a míg az ügyetlen kis kezek húzkodják az ákombákumokat, közben magyarázva: „ez ház, itt a kémény, erre megy a füst. Itt jön anya, hozza babát, ez az erdő, itt van a kis bárány ...”

Végtelen türelemmel szedi le a gondos őr nap-nap után a benyomásokat, mert örömmel látja, hogy az érzések szövegével ellátva, mindig tisztultabb formában, mindig részletdúsabb, színesebb alakban, igazabban teheti polczra ugyanazt a benyomást, a mely először oly halvány volt.

Ez a szellemi kérődzés, ez az öntudatlan, szinte önkénytelen lezkeisméltés az agyfejlődés legfontosabb ténykedése, mert evvel veti meg kiki egyéniségét és mert ezen fordul meg a tiszta megismerésünk, helyes tudásunk — és hát ezzel életünk is.

Az újratereztés e naiv első megnyilvánulása, az ott bent átalakult és újra napfényre, új formába törekvő benyomások folytonos ismétlése teszik életerőssé szellemi existenciánkat. Ez szerzi meg anyagi, egészséges existenciánkat és ebből a kincsből költekezik aztán a szerelem pazar fénynyel, később, a mikor a tudást hatalmába kerítve kisugározza és tökéletes formába illeszti az emberi szellem csodás megnyilatkozásait.

Jaj, de mi ez a szellemképző gyönyörű processzus a hidegen szemlélő előítéletnek, a mely nem lát be a gyermekagyba, a hol a fantázia kiegészíti a másokra nézve érthetetlen irka-firkákat!

A ki e szent vonalokhoz fűzött belső gondolati képekről nem tud, az nem egészítheti ki az össze-vissza húzott vonalakat erdővé, folyóvá s az ott lejátszott eseményekké! Kezdetben annyira nem fontos, hogy milyen formában szédelgett ki az agyba szedett, homályos benyomás,

mint a hogy nem fontos az első gögicsélés külső formája. Egyedül az a lényeges, hogy a beszedett érzéki benyomásait a gyermek ez irka-firka közben gondolatban újra idézi, minden oldalról meghányja-veti s így bízva ismét új megfigyelésekkel feltarisznyázva az emlékező-tehetségre, hogy ez neki tiszta formában megőrizze.

„Ez a vonal egy tenger ... ez a sok vonal mellette erdő ...”
Mi nem látunk semmit, csak a vonalakat, hanem a rajzolgató gyermek *ott bent* annál jobban látja. Azért a benyomáskérődés az ő legfontosabb elfoglaltsága, a mihez képest semmis az összes belegyömösölt kultur-pép.

E folytonos *reáemlékezéssel* tisztítja tudása, vagyis szellemi énje számára *most még teljesen egyénien* a benyomásokat. Addig-addig ismétli, míg mind világosabb kép alakul ki *ott bent*. De nemcsak ez, hanem mindig világosabb és plasztikusabb formában tudja újratemeteni is, tehát leírni, elbeszélni vagy lerajzolni a *saját* benyomásait.

Oh, kicsi, naiv alkotásaitok, gyermekek, minő szentek, minő nagyrebecsültek előttem! Hisz ezzel formáljátok a kibontakozó szellemet, hisz ekkor válik el, hogy miként gyűjti össze a tárgyi emlékező-tehetség a benyomások milliárdjait, vajjon életképessé válnak-e ott bent a megismerés számára, vajjon egyéni formába égne-e szenvedély tüzén, vajjon egyéni formában tudnak-e újratemetődni?

Mindez most válik el!

Hej csak most válnék el, sajnos, csak most válnék el. Hanem ezenkívül más is vár az agyra:

A mások benyomásai.

Azért ha csak úgy volna, hogy a tárgyi emlékezőtehetség összegyűjti az érzéki benyomásokat, a belső érzés ezekről a szenvedély tüzén *ott bent* egyéni abstrakciókat készítene: találna a tárgynak nevet, lassú tapasztalattal meghatározná a tárgyak egymáshoz való viszonyát, akkor a szellem e Robinsonja talán egész boldogan élne, hanem a megismerés nem igen haladna tovább.

Hanem hát szerencsénkre és egyben szerencsétlenségünkre is millió évek benyomásait szűrte le előttünk az emberiség s az elképzelt összes benyomásokat komprimált alakban, mint vallás és tudományok és művészetek, hagyta ránk a múlt, mint rettentő nagy örökséget, a melyből mindnyájunknak részesülni kellene.

Csak kellene!

Mert hogyse ez a szellemi közkinccs ördögsugallotta spekulációval konzerv skatulyákba jutott, s ilyen alakban osztogatják azok, a kik e szellemi kincset anyagián értékelik.

Őrült idővesztéssel jut hozzá az ember, hogy e szellemi vagyont helyesen értékelhesse, mert tudnivaló, hogy a legfrissebb és a leghangzatosabb dobozokba rejtették a legrothadtabb eszméket s míg e dobozok között eligazodunk, csúnya ránczokat boronál az idő arcunkra ...

A múltak összes benyomásait leszűrte tehát számunkra a kultúra s ezeket, mint absztrakt fogalmakat a benyomás tárgyi emlékezete nélkül, mint teljesen kialakult nyelvi — avagy stílformát szedheti fel az agy *a tapasztalat munkája nélkül*.

Erre a kevés munkájú, kényelmes állásra a kultúra szerződtetett az agyba egy őrt, *a tisztán elvontak emlékezőtehetségét*. Ez csak a tapasztalat nélkül rabolt múltak tudását raktározza, ah dehoggy . . . csak beszórja az agykas üres helyeire, sőt még azt se nézi: csak a hová befér!

Az agykas legitim őre, a tárgyi emlékezőtehetség, meg ez a nagy fizetéses humanista, ez a Poggio Bracciolini, vagyis az elvontak emlékezőtehetsége, folytonos ellenséges viszonyban vannak.

Viszonyuk a földjét megmunkálni tudó becsületes nép s a megörökölt vagyonát is pénzé tett pazar úr viszonya.

A tárgyi emlékezőtehetség lassú, becsületes munkával dolgozik: a szem lencséje bevetít valamit, mint látszati megjelenést, olyan ferdén és hiányosan, a hogy azt a perspektívái látás engedi; a tapintás megismerteti, mint plasztikai tárgyat, tért elfoglaló mennyisége szerint. E kettőt egybeveti a matematikai érzés s levonja belőle a filozófiáját, vagyis a vetületi képét s ehhez hozzáadva az ott bent elkészített absztrakt fogalmát, így küldi fel az emlékezés polczára. Az így körülírt benyomás egy élő valóság, a melyhez a kellő alkalom hozzáadja még a *múlt* benyomások legmagasabb fokú magyarázatát. A mint a saját maga leszűrte absztrakcióval összeveti az övénél világosabb agyak munkáját a múltból — és a jelenből, e funkcióval a tudás természetes módon megtermékenyül.

Az ilyen agyból új formába kitörekvő, akár beszéd, akár írás, avagy rajz *alakja teljesen egyéni*: áll a múltak erős bázisán, magán viseli a jelen bélyegét, s a mi fő, *önmagában rejti a jövő életképes csiráját, vagyis benne van a haladás*.

Az így fejlődött agyban aztán, a hol az érzéki benyomásoknak tiszta, világos, plasztikus és megokolt képük van, ezek lassan felmunkálódnak egyéni stílussá. A hol pedig a látszati benyomások tisztán állnak, ott az erkölcsi benyomások se okoznak zavart. Megokolással helyezkednek azok is el az emlékezetben s dagasztják a megismerés vitorláját, a mely nem akad el az élettől való félelem zátonyain, hanem vígan szállítja az önálló homo sapienst az élet tengerén. Ez pedig vasmarokkal fogja a kormányt. És a mi mindennél fontosabb, agyában a kulturfejlődés három legfontosabb rekesze egyformán, harmonikusan telik meg: az erkölcsi nem nyomja el a művészt s a szellemi az erkölcsit. Nem lesz minden szellemi és művészt megvető aszkéta, nem lesz minden erkölcsit lábbal tipró bohém művész, a kinek agyában forgolódo káoszban zavarog minden szellemi — nem lesz púpos agyú szellemakrobata, a ki minden erkölcsit és művészt megtagad. Harmonikusan elégti ki anyaga és szelleme óhajait, mert finomabb ideg-

zetével egyaránt hallja az anyagi atomok és szellemi rezgések legfino-
mabb jelét is és azok szerint igazodik.

Nem így munkálkodik a nagy fizetésű humanista, a tisztán
elvontak emlékezőtehetsége:

Még alig telt meg a családi körben nevelődött kis agyvelő friss
benyomásokkal, még a tárgyi emlékezőtehetség el se rendezte őket,
máris berohan a kész vagyont pazarló kéjencz, a benyomástalan
abstrakciók emlékezőtehetsége és faj talán, természetellenes módon
beemlézéssel, magolással telehordja konzerv skatulyák rothadt szellemi
tartalmával az üres lépeket. Minden megokolás nélkül egyszerűen
rátalicskázza a tárgyi emlékezőtehetség tiszta, megokolt benyomásaira
a multak nagyon relatív értékű szellemi anyagát.

Mit tegyen ezzel az emésztetlen anyaggal ott bent az agy? Kihányja
csakhamar azon mód. Kiczitálja viszonytalanul, savanyúan: „Négy
világrész van u. m. Európa, Amerika, azért hívják Atlanti vagy Közép-
oczeánnak”, hadarta egy ilyen kis agyvelő.

Meghord ez a humanista emlékezőtehetség mindent, a mit munka
nélkül bezipelhet az agyba. És méltóbb munkára való agyakba sokszor
valósággal imponáló mennyiségű konzervet hord be s ezt a homo
sapiens, mint saját tudását reczitálja. Miután a nagy méret, a *sok* rendesen
imponál, hát ezzel mintegy jogossá lesz az agyfunkció illetően perverz-
izása. Óriási szellemsúlyokat dobál az ilyen humanista szellem-akrobata,
a miért kijár a taps. E tapsra fülel az ifjúság, követendő példát lát
az akrobatában s ambícióval mázsol potemkin-műveltséget az agyába
s „szellemesen” dobálja a más agyak termékeit.

Ez a vitorlás nem megy az élet tengerére, csak a nyugdíjas
hivatalok mólóján terjegeti selyemvitorláit s a vihar első jelére gyáván
húzza be még azt is, s a piszkos protekciók kanálisába menekszik.
Az ilyen agy meg nem termékenyül soha, nem is szül a világra semmit,
csak emészt és kiürül. Kiürített szellemi lényege a jelené, megkapja
érte a humanista rétorok nagy fizetését, halálára elkíséri az egész
„közélet” s reáomlik a feledés zörgő hantja örökre.

A hajlam.

Pazarul gondoskodik a mindenség a végtelenről, a mikor az öt
érvék szorgalmával a friss benyomásokat az agyba tereli; nagy szere-
tettel gondoskodik arról is, hogy a multak abstrakciói el ne vesszenek
s féltékenyen őrizteti föld alá rejtett berovátkolt köveken, a míg csak
a köztudat fel nem szívta őket, de talán mégis az a *legnagyobb jóté-
teménye, hogy belénk olt egy bizonyos kulturfokot, a melyet születé-
sünkkel hozunk magunkkal.*

Ez a kulturfok a *hajlam.*

A hajlam pedig nem egyéb, mint egy bizonyos örökölt sora az
agylépeknek, egy bizonyos mennyiségű rendezett, de üresen várakozó

viaszaejt, a mélybe gyorsított tempóval szedi be az emlékezőtehetség a már egyszer ismert benyomásokat.

Ez a hajlam azzal szabja meg, hogy mire vágyik, *hogy a neki megfelelő*, múlt benyomások ismerős otthonossággal illeszkednek el az agysejtek várakozó ürességében.

Az már legitim tulajdona az agynak, a mit ily gyorsított tempóval képes befogadni, a nélkül, hogy a benyomást olvasztgató munkával vesződne, mert hiszen ezen abstrakciók érzéki benyomásairól már egyszer tudott, minék azt ismételni. A kulturfelődésnek emez abstrakciókhoz fűződő részletekre nincs szüksége, mert hiszen ez a bizonyos kulturfokkal született agy ezredévek munkájának eredményé, az által, hogy most született s nem ezer éveekkel ezelőtt.

Az agy kulturfoka lehet nagyon magas, nagyon alacsony, de még ez utóbbi esetben is egy nagy eredmény, már egyedül az által is, hogy emberi agy, hát még egy várakozó sejtekkel telített kulturagy! Ki merem mondani, hogy *az emberi szellem legnagyobb kincse a veleszületett hajlam, vagyis agyának kulturfoka. Ez az egyedüli jogos örökségünk.*

Erre az alapra építkeznek öt érzékünk és belső érzésének fáradhatatlan kitarással s ez épületet támogatjuk a múltak irodalmi és művészeti alakban ránk hagyott szellemi vagyona által.

Ezekből a tényezőkből munkálódik fel a szellem, tehát ezekkel kell számolni a szülőknek és oktatóknak.

Az embrió nem mellőzheti átmeneti stádiumát, a hím nem küldhet egy kifejlett, rugdalódó állatot az anyaméhbe, hogy az, a mikor megszületett, azonnal elrohanjon ökörcsordát lopni, mint Hermes: így a legmagasabb kulturfokkal született agy is kénytelen előről kezdeni a benyomások szerzését s nem ugorhatik ki a fejlődés fokozatos rendjéből egyet se, *hanem igen is gyorsított tempóval éri el önönmagát, vagyis azt a fokot, a melyre kulturszületése képesítette.*

Saját kulturfokát, vagyis hajlamát üzi a gyermek, a mikor még az anyja szoknyája mögött megjátssza a porondban az őseMBER életét, barlangokat fúrva a homokbuczkákban, meggyúrja kenyérét s a napon megszárogatja (mert a tüzről még nem tud, bár a nevét folyton gagyogja is). Ősfoglalkozáskép játékalatait nagy gonddal ápolja, eteti, itatja, ha meg leány, megható odaadással gondozza kicsi babáit, varr rájuk nagy öltésekkel, ha mindjárt bíborban született is.

Hát még később, a mikor az iskola keserű hivatalából, mint nyugdíjképes kis bürokraták kijönnek, alig várják, hogy a könyveket s a modern álarczot sarokba dobhassák s rohannak ki a szabadba, hogy korukhoz képest megjátssák vagy az ókor kicsinyített életét, az argonautákat, Trója ostromát, vagy a középkor rablóvilágát. E közben a sok építkezés, patakok feltartóztatása, malmok konstruálása s az állatok iránt való remegő szeretet. Mennyi tűz, mennyi erő lángol ilyenkor

a legvéznábbnak is szemében. Hogy fog az ész, mennyi friss invenczió pattan ki. Hogy pirulnak az arcok, hogy feszülnek az izmok! Ez az ő világuk!

Valóban megható az ifjúságnak az az öntudatlan iparkodása, míg tart benne a hozzávaló vitális erő, *hogy megtartotta a nagy természettel és a nagy étellel való kontaktust.*

És ezt a fényesen ragyogó vezércsillagot, a hajlamot csak *lopva*, csak a szülők és oktatók háta megett követheti az ifjúság, a helyett, hogy az oktatók használnák fel a kínálkozó alkalmat, a mikor az ifjú lélek kinyílik önmagától és perzselő hévvel szorít önmagába minden újat s ők lopnák a szikrázó szemek elé ennek a kulturfoknak megfelelő múltnak és jelennek elvont tudását.

Ez az egyetlen kínálkozó alkalom, hogy segíthessünk, a mikor is követve hajlamuk vezércsillagát egyengetjük utaikat addig, a míg gyorsított menetű haladásban önmaguk után sietnek.

Ha egyszer elérte valaki önönmagát, vagyis kulturfokát, akkor már késő a segítség és nagyon rosszul alkalmazott. Nem is egyéb az ilyen felső iskola, a választott pályával, mint a társadalmi rend abrakos tarisznája, a mit a lefutott szellemi kilométerekért a tartalom lényegi ismerete nélkül kap s láthatatlanul kell felhasználnia. No, meg is járja, a ki belenéz!

A hajlam mindenáron ki akar fejlődni s üzi, hajtja az ifjúságot a természetes fejlődési törvények egymásutánjára, hogy mentül előbb végigjátszassa velük a kulturfokukat megelőző történelmi fázisokat, mígnem önmagukra lelnek.

Ellenben a közoktatás mit se ad a hajlamra, csak a jelen társadalmi rend kicsinyes érdekét nézi s azt az ijesztő nagy halmaz tudománykonzervet, a mi rendelkezésére áll.

Ez ellentétes érdekek szülik aztán, hogy az iskola sem egyéb, mint egy rossz levegőjű büró, a hol a hivatalfőnök állása hatalmát, mint éles kardot villogtatja kezében, míg az ifjúság addig daczol, míg meg nem törik.

Ez a valódi kulturharcz, ez a legkegyetlenebb háború, a mi legtöbbbe is kerül: egy-egy nemzet szellemi életébe. Ehhez a háborúhoz képest a politikai harcok lesülyednek a piaczi kofák veszekedésére, hasonlatban. A kard sebét beköti egy-két generáció, *de a szellemen ütött sebét egy nemzetnek századok se hegesztik he.*

Milyen társadalom is az, a hol a nemzet reménye a gyakorlati élettől elriasztott, a szellemi életnek kifárasztott ifjú-agg érettségesek nyugdíjas hivatalba rohanó serege!

A hajlam csillaga szépen vezetne a gyakorlati és szellemi élet között, gyönyörűen megosztaná mind a kettőt, s a kinyílt fiatal lélek egy-kettőre szívná fel a szellemit, kezébe illenék minden gyakorlati s ezzel megingathatatlan talajon várná az élet szenvedéses örömeit.

A hajlam felismerése és megbecsülése tehát az oktató legelső kötelessége. Ha azt megérzi az ifjú, hogy az ő legbenső, legföltettebb kincse csakugyan értékes, mások is nagyrabecsülik, akkor olyan kezes lesz, oly hévvel, tüzzel, lélekkel odaadó, a minőre egyedül csak az ifjúság képes. Ha megérzik az ifjak, hogy oktatójuk tele van olyan dolgok ismeretével, a mik épen az ő kulturfokokra vonatkoznak, úgy röpködnék lélekben körül, mint Velenceze galambjai azt, a ki búzát tart a markában. így adni — így elfogadni: ez volna a közoktatás!

A hajlamot pedig egyedül a farigcsálásban, a mintázgatásban és az emlékezetből való rajzolgatásban ismerhetni fel.

Ez az elfoglaltság a tisztán emberi, a homo sapiens elfoglaltsága, a hol is a lélek felolvad a *nagymindenségbeli teremtő életbe* és oktató és tanítvány a legközvetlenebb viszonyban találkozik, feltéve, hogy a tanító is ki tudja fejteni lelke illetén tartalmát a tanítványok előtt.

Ezért volna oly nagy kulturális missziója a helyes rajzoktatásnak.

A tiszta benyomások.

A hajlam felismerése után következik a szellemképzés második nagyfontosságú tényezője, a tiszta benyomások, vagyis hogy az öt érzék szorgalmas méhei az agyban ne torlódjanak össze.

De hogy tiszta benyomások kerülhessenek az agyba, tudnunk kell, hogy nemcsak a történelmi fok kívánja meg a maga idejének megfelelő benyomásokat, hanem egy-egy év is megköveteli, mint a nagy természetben, a maga időszakait. A teremtés törvénye nem Boskó varázsvesszőjével dolgozik, hogy „legyen” és azonnal „lesz”. Nem maradhat el a megtermékenyülés összes előző frázisaival, nem az érés, nem a reflexiók, se a nehéz szülés időszaka. Ezt mind be kell tartani!

A hajlam ezen időszakokban is elvezérelne: feltárná a szellemnek a tavasz minden szépségét, hogy a lélek megittasuljon a látszati benyomások, vagyis a művészet istenasszonyának, Artemisnek látásától s iránta érzett lobogó szerelmében agya megtermékenyüljön, másszóval: a tavasz a művészeti benyomások ideje. Elvezérelne és feltárná a munkás nyarat, a mikor az egész természet dolgozik (csak a herék pihennek). Ez volna a reális élet megismerésének ideje: hogyan kell kaszálni, aratni, házat építeni. Összebarangolni a vidékeket, megismerni népeket, foglalkozásaikat, részt venni a mesterségekben, szóval *a gyakorlati élet billió benyomásait szívni fel*, hogy ezek után a gyakorlatiak után szinte megéhezzen a lélek a múltak megfelelő elvont benyomásaira, a melyeket a zörgő levelű, bús ősz melankóliájával szívna magába az agy.

És végre jönné a tél, a mikor a szobára szorult, terhét alig bíró agy kiadná tudását a gondolat közvetítés összes módjain. Ez volna a

nagy vizsga, a nagy leczkefelmondás! Ez volna az öröm, százféle új és, főként egyéni formában meglátni az összes benyomásokat! Ugyan ki örülne jobban, a vezető tanítók, vagy a hálás tanítványok?

Ez volna az emberhez méltó viszony, ez volna a béke!

Így nevelt ifjúságba helyezhetné reményét a nemzet és nem is, csalódnék.

A közoktatás.

De mit tapasztalhatunk ezzel szemben?

Azt, hogy nemcsak a nagy történelmi átmeneteket nem veszi figyelembe a közoktatás, nemcsak a szellemi év négy időszakával nem törődik, de még azt se veszi figyelembe, hogy képtelen az agy tiszta munkát végezni, a mikor a napi órarend már a legkülönbözőbb korszakok össze nem illő tudásából, a jelen kiforratlan kísérleti tudományába, onnét meg a személyes benyomások forgatagába zökkenti pár óra leforgása alatt. Ez idő alatt a legtávolabbi viszonyba se állítható benyomásokat követeli ki az agyból és tölcsezi be az agyba.

Eltelkintve a családi körben felszedett és a gyakorlati élethez tartozó benyomásokból, már az utcán felszed a gyermekagy, míg az iskolába ér, millió rátámadt benyomást.

Villanyosok csengése, kocsik zörgése, az emberek beszéde mind tódul be a fülön. Ugyanakkor a szem ezer képet hord be: itt egy hordár, amott egy feltűnően sántító alak, egy fiatal lányka könyvvel, amott csörtető huszártiszt, emitt robogó fogatok előtt egy szürke ló, ebben két pej . . . majd egy nagy óralánczos úr, mezítlábas barát. És a szagok minden boltból, minden emberből más árad, itt illatszer, amott a legkülönbözőbb szivarok büze; és a tapintásnak piszok, por, mindenféle szenny . . .

És mindez törvényszerűen az emlékezőtehetség elé rohan az agyba és követelődik, hogy helyeztessék el. Szegény emlékezőtehetség mint egy boltoslegény forgolódik, iparkodik, rendezni is a feltűnőbbeket, de már a többit és az elsurrantakat félreteszi, hogy majd később . . . később? Úgy ám, de most meg itt van már az iskolaterem, mindjárt jön az első tanár. „Hogyis kezdődik? Vannak olyan igék, melyek két tárgyesetet, a személy és a . . . ezt még tudom . . . lehren, heissen, nennen stb. Igen, de a számtan: Valamely összeg négyzete egyenlő az első . . . eh majd később megnézem . . .”

Most rendre jönnek a tanárok, mindegyik mást követel az agyból és mindegyik mást tölcsezi oda be. így megy ez tizenkét, tizennégy, sőt a felső iskolákat számítva még több esztendeig nap-nap után négy piszkos fal közé bezárva . . .

És míg odakint a tavasz fakasztja a rügyeket, Artemis járja az erdőket, versenyt fut a szarvasokkal és vidám kacagásától hangosak a berkek: az intézetek nyitva maradt ablakain száll ki a szomorú sóhaj „hej ha kimehetnénk . . .”

És míg az illatos réten a kasza pengés folyik a véres izzadság azokról, a kik másokért fáradnak — ismét száll ki az ablakokból az ifjú izmok vágya: „vajha se gíthetnénk”!

És míg odakint a sárgult leveleket pörgeti a szellő, és míg fehér lepel borul a tájra odakint, ott bent a szűk falak között ezer és ezer ifjú agyában sorvad a tárgyi emlékezőtehetség. Már csak nagy ritkán szállnak be méhei egy-egy halvány benyomással és csak alig-alig tudja felrakni a polcra, míg egyszer végleg kiesik kezéből a létra, és az egész könyvtár a nyeglye humanistára marad. Ez pedig azt mondja: „Csak hadd jöjjön, a mennyi befér a mások megfigyeléseiből, ez az, a mi most valamit ér”.

Ettől kezdve az ifjú nem tanul önmagának, csak a terhes iskolai kötelességeknek felel meg.

A gyenge elbukik, fut a nyugdíjas hivatalba, az erős beleveti magát a szenvedésekbe és a mikor ezek erőszakos benyomásai kiszorították agyából a múlt feleslegesét és helyet adnak új benyomások számára, támad fel ismét.

Avagy elvonul a pusztákba és negyven nap és negyven éjjel okádja múltját s ilyképen újra éled, újra születik, mehet az új benyomások után . . .

Avagy keményfejű, szorgalmatlan, de zseni volt, a kit nem tudtak érinteni az erőszakolt benyomások. De akárhogy volt, csak élete delelőjén érheti el önmagát, a honnét gyors a lehajlás a hegyek mögé.

A hogy a világtörténet agyrendszerében a művészetek őrzik berovátkolt köveken a múltak összes tudását, úgy kell az egyesnek is rajzolatásul bevésni emlékezetébe a benyomásokat. Ezekből fejti ki később a szerelemben megtermékenyült tudás a gazdag, stilaris ornamentikává fejlődött benyomásokat, mint az élettapasztalatok gyönyörű szimbólumát. Ezeket a lapokat aztán elkéri a világtörténet is a maga számára és őrizteti.

Az írás a gondolatközvetítés nagyon hézagos alakja, a melyet mindenki a saját tárgyi benyomásai után egészít ki. Ha még oly gyönyörűen írja is le Homer a görög világot, ha nem hagytak volna reánk a képzőművészek berovátkolt köveket, bizony csak valami hortobágyi pásztorokra emlékeztető formákkal egészítenék ki képzeletünkben a tenger fővényén száguldó görög daliákat.

Azért a jövőben elképzelt tanulóifjúság kezében a rajzoló ónt látnám az író helyett, először, mert jobban meg is felel a hajlamának, másodsorú ily módon eltörölhetetlenül rovátkolhatná agyába az összes érzéki benyomásokat, harmadszor az emberiség maga is egész gyermekkorán át képírással fejezte ki gondolatait és csak nagy kultúrák eredménye volt a főnícziaiak elvont írása.

De ne hogy félreértessem. A rajzolatást nem mint önczél, a lerajzolás mesterségének boszorkányos elsajátításáért! Hanem erős kap-

csolatban, elválaszthatatlanul összefűzve mindennel, a mi formailag érzékelhető: rajzónnal a kézben megismertetném az egész állatvilágot egy a formai és szín-felosztásra épített természetrajz alapján, így a növényvilágot, így a minerálisokat.

Gondosan kihagynám még ekkor a belső tulajdonságaikat, vagyis egymáshoz való viszonyukat, jól tudva, hogy a serdülőt nem érdekli egyelőre az ember belső tartalma: veszi, a hogy valaki neki megjelenik mint formai jelenség és teljesen kritika nélkül átadja magát a belsejében érzett formai kielégültségnek, a mikor valakit vagy valamit megsemlél.

Az embertől kezdve az utolsó formátlan-formáig mindent, csak mint érzékelhető formai és evvel kapcsolatos színjelenséget mutatnám be, hogy a tárgyi emlékezőtehetség nyugodtan munkálkodhassak. Azért a természetrajz, mint a neve is mutatja, haladéktalanul átírandó tisztán formai alapra: a komplikálttól átlátszólag egyszerűig, vagyis az emberi szabad formáktól kezdve a minerálisok kötött geometriai formájáig (és nem megfordítva).

Önmagából induljon ki tehát az ember, mert joggal csak azt ismerheti (és hol van még annak az ismeretétől is) és úgy menjen el a láncolatok végtelen kapcsán a legtitokzatosabbig, az örök anyagig, a megfajthatetlen princípiumig, a mindenségből leszakadt lényegig, a láthatatlan rezgésig, a mely előtt meghökkenve áll a matematikai gondolkodás is.

Mikor mindez a forma, életjelenség elvonult az agy előtt és az ifjú szerelem ébredtével kinyílik a szomjas lélek a pszichikai rezgések számára, akkor aztán meg lehet kérni a tárgyi emlékezőtehetséget, hogy adja le a polcra a formavilágot, hogy kísérletek útján megismerhessük belső tartalmát, tulajdonságát, vagyis egyiknek a másikhoz való viszonyát.

Ha nagy vonásokban ez is eljutott az agyba, akkor már edzett az ifjú, s a megpróbáltatásokat olybá veszi, mint agya hézagjait s felismervén a szenvedésben rejlő tanító erőt, kétségbeesés nélkül egészíti ki ismerete hiányait s földi helyzetének tudata boldogsággal tölti el.

Majd elkövetkezik reá az az idő, a mikor a szerelemben megtermékenyülni vágyó teste és lelke az érzések útján a végtelenbe néz fel, a csillagok milliárdjai közé s nem tud megelégedni földi helyzete ismeretével. Oh, akkor legyünk mellette remegő részvétellel, nézzük a végtelenbe vesző szeme sugarát s legyünk azon, hogy a mindenséghez való viszonyát a maga legfensőbb, emberhez méltó isteni voltában ismerje fel...

De mindezen ismeretek átszolgáltatásában még önmagunk előtt se jusson egy pillanatra se eszünkbe az a tendencia, hogy mi oktassunk, nevelünk, előkészítsünk. Egyedül csak az álljon előttünk, hogy foglalkoztatunk. Foglalkoztatjuk pedig az ifjúságot a korának és kultur-

fokának megfelelő munkakörben, a hol alkalma nyílik mindenkinek a hajlama diktálta cselekvési körben teremteni, mert anyagi és szellemi folytontermelésre sarkalja a végtelen a mindenség összes parányait, hát még az embert, hát még a szellemet!

És hát csak az ifjúság legyen ettől megfosztva, megfosztva pedig a legnyomorultabb, hazug ígérettel, hogy előkészítjük a boldog életre? Az ám, a társadalmi rend jelenének feltartóztatására készíti elő a közoktatás, hogy jövő ne jöhessen, hogy ez a szegény jelen múlttá se válhassék s azért görcsösen ragaszkodik még a régmúltakba is, megfosztva önmagát és az ifjúságot a jelentől.

Csakhogy az időt megállítani nem lehet. Egy-egy visszaesést óriási lendület követ s bizton tudom, hogy nem sokáig rabolják meg már az ifjúságot az ifjúságától egy legteljesebb túlvilági, mennyei nyugdíj ígéretével.

Nemcsak a közoktatási reform kavarog az agyvelőkben, hanem a mennyek országának, a reformja is és mind követelőbben hangzik a kedélyek méhen az az óhaj, hogy itt e földi existenciánk legyen az az ígéret mennyországa, a melyben majdan az ifjúságot illeti a legteljesebb öröm, hogy mint ifjú cherubok, bontott szellemszárnyon, szabadon repülve örvendjenek a létnek, a melynél jobbat itt e földön még nem ismerünk.

Nagy Sándor.

A SZTRÁJK FOGALMA ÉS JOGOSULTSÁGA TÁRSADALMI SZEMPONTBÓL.¹

A sztrájk rengeteg magángazdasági és társadalmi kárai adják okát a rendkívül változatos megítélésnek, a melyben a különböző érdekkörök és pártirányzatok szempontjából részesül.

Vannak, a kik feltétlenül dicsőítik, a kiszipolyozott, lábbal tiprott munkás-proletariátus igazságos fellázadásának tekintik arczátlan üldözői a pénzsákok éjien; mások a legnagyobb erkölcstelenségnek minősítik és Mohl Róbert alábbi szavainak szellemében »a lustálkodó agitátorok által felizgatott durva tömeg pusztá rakonczátlankodásának mondják, mely csak keresni, de dolgozni nem akar«.²

E vélemény-hullámzások között a sztrájk helyes megítéléséhez csak akkor juthatunk, ha megfontoljuk, hogy mennyiben szükséges és elkerülhetetlen a társadalmi gazdaság mai szervezete mellett e minden tényezőre fájdalmas jelenség, mennyiben kerülhetők el magasabbrendű társadalmi intézmények által egyáltalában a sztrájkok egy jórésze vagy enyhíthetők legalább kárai és veszélyei; mennyiben »igazságos«, tehát elismerendő fegyvere a sztrájk a bérmunkásságnak, másrészt mennyiben »rakonczátlankodást csakugyan a sztrájkkal való élés ott, a hol más kevésbé káros társadalmi berendezkedésekkel végezhető el az egyszer szükségesnek és hasznosnak felismert funkciója.

A sztrájkot gyakran a külső analógiától félrevezetve és minden tudományos fogalom meghatározása veszedelmére egy

¹ A szerzőnek a Budapesti Kir. Tud.-Egyetem nemzetgazdaságtan pályázatán jutalomnyertes, legközelebb megjelenendő művéből: *A sztrájk. Különös tekintettel a magyar munkáskérdésre.*

² Stieda, *Arbeitseinstellungen*, Handw. d. Stw. Jena, 1900. II. Aufl. I. Bd. S. 731.

minden korban és társadalmi szerkezetben előforduló jelenségként tüntetik fel.

A *sztrájk* jogosultságának megítélése azonban, csak úgy sikerülhet, ha egyszerűen és kizárólag a *mai bérrendszer sajátos folyományát* látjuk benne és e tétel mélyítése alapján a sztrájk fogalmának tudományos és konkrét tartalmat adva, régi korok és társadalmak hasonló jelenségeitől élesen különválasztjuk.

A sztrájk a szabad társadalmi szerkezetben *gazdasági szempontból* nem egyéb, mint egy mindennap megfigyelhető nézeteltérés visszatérése a munkaviszony terén, t. i. hogy valamely termelő vagy eladó nem hajlandó árúját oly árért átgengedni, melyet neki kínálnak.

A nagy francia forradalom után idővel minden kulturállamban a munkaviszony egy kétoldalú magánjogi szerződés alapjára helyezkedett, mely által a munkás magát munkaerejének eladására, azaz bizonyos szolgálatok teljesítésére, a munkaadó pedig bizonyos (főleg pénzbeli) ellenszolgáltatásra kötelezi magát. A szabad egyezkedés elve, melynek a jog kezdetben nem szabott egyéb határt, minthogy a munkás örökre való leköteleztetését tilalmazta, vált a bér munkásság egész életmódjának, családi életének, társadalmi becsülésének stb. alapjává.

A szabad bérszerződés azonban korántsem teremtette meg azt a feltétlen szabadságot és abszolút egyenlőséget, melynek jegyében született, még pedig — mint Schmoller rámutat — már azon körülmény figyelmen kívül hagyása folytán sem, hogy »minden munkaviszony, kompromisszumot képvisel a szabadság és rend között«. ¹ Tehát mégha a szerződés megkötésénél a munka-áru eladója annak vevőjével egyenlő akaratú szabadsággal bírna is, mégsem válnék a munkaadóval egyenlő féllé *megkötése után*. A munkás szerződésileg kötelezi magát, hogy teljesen beleilleszkedik a műhely vagy a gyár mechanizmusába és személyes szabadságát az üzem-rendnek és fegyelemnek alárendelve fogja a neki kijelölt teendőket elvégezni; ellenben a vállalkozó személyes szabadsága ép oly kevésbé szenved a munkabérszerződés folytán korlátozást, mintha bármely más áru felett köt adás-vételi szerződést. *Ezen egyenlőtlenség*, melyet a nemzeti termelésnek magánvállalkozók által való vezetése követel meg, a modern munkaviszony *szükséges és kívánatos* tényálladási eleme.

¹ Schmoller G., *Grundriss der allgemeine Volkswirtschaftslehre*. Leipzig, 1900-1904. II. Bd. S. 272.

De már a munkaszerződés e szükségképeni szolgálati jellege folytán viszonylag nagyobb fontossággal bír a munkásra nézve, hogy ez egész létét érintő szerződés megkötésénél mint egyenlő jogú és hatalmú tényező érvényesítse befolyását! Tényleg azonban, ha az elszigetelt munkás áll szemben munkaadójával, számos körülmény okozta nagyfokú egyenlőtenség mutatkozik, melyre mint különösen Thornton és Bretano dolgozatai által a nemzetgazdaságtan axomái közé emelt igazságra ma már a rövid utalás is elégséges. Az elszigetelt munkásnak mindenképen hátrányosabb helyzetét különben már Smith Ádám is felismerte.

»A közönséges munkabér mindenütt a szerződéstől függ — mondja *Wealth of Nations*-ben — melyet a két fél köt, kiknek érdekei korántsem esnek össze; de nem nehéz előrelátni, hogy e viszályban, melyik fél lesz előnyben és kényszeríti a másik félt ajánlatának elfogadására.«¹

A mai munkabér-szerződési viszony mellett a termelés egyik tényezője, a munka a hozadéknak egy részével megvett áru. Természetes és jogos cselekmény tehát, hogy az esetben, ha ez áru eladója a szerződés megkötésénél mutatkozó egyenlőtenség folytán ahhoz a meggyőződéshez jut, hogy a kínált vagy addig fizetett bérből családostól megélni nem tud, avagy az oly munka teljesítésére szorítja, mely ez árunak személyével való összefüggése miatt az adott egyéb munkaföltételek és körülmények (túlhosszú munkaidő, egészségtelen helyiség, rossz bánásmód stb.) folytán egyéb fizikai, társadalmi vagy erkölcsi érdekeit veszélyezteti, nem adja el, illetve beszünteti munkáját és azt alkalmasabb körülmények között iparkodik érvényesíteni.

Azonban az elszigetelt egyén munka-megtagadása helyzetét nem javíthatja, alig hagyja el munkahelyét, a hasonló vagy rosszabb helyzetű társai tódulnak helyére. »Mily kilátása van a sikerre a munkásnak, ki egyedül szünteti be munkáját? — kérdi Mill. Hogy tudhatja, hogy a piaczi állás megengedi-e annak értékelkedését, hacsak társaival nem tanácskozik, mely tanácskozás természetesen a megbeszélte eljárásra vezet?« Mill-lel tehát »a munkások összebeszéléseiben a munka tömeges beszüntetésére« egy nélkülözhetetlen eszközt kell látnunk, »mely a munka eladóját egyedül képesíti, hogy a szabad verseny mellett önértékét megóvja.«

¹ Smith Ádám, *Wealth of Nations* (Macculloch féle kiadás). Edinbourg, 1855. 30. 1.

A munkásoknak tehát, ha azt akarják, hogy meggyőződésük, mely szerint a termelés hozadékában való jogos részüket Stieda kifejezése szerint egy »tál lencséért« elajándékozták, ne maradjon pusztán platonikus érzület, ha tényleges befolyást akarnak szerezni a munkafeltételek megállapítására; úgy szükségkép csak a gyengék szolidaritásában lehet a túlsúly, mely a verseny feltételeit a tökeerős munkaadóval szemben egyensúlyba tudja billenteni és a szerződést valóban szabaddá tenni.

De tovább mehetünk! Az *egyéni egyezkedésnek* a munkafeltételek *csoportos megállapításával* való *helyettesítése*, a mai termelés-technikai viszonyok között *elkerülhetetlen* volna még akkor is, ha a szabad munkaszerződés eredeti szellemének megfelelően, az egyéni egyezkedés járna tényleg a munkásra nézve is a lehető legnagyobb előnnyel. Turgot és Smith idejében még lehetséges volt, hogy a mester minden egyes segédjével külön egyezkedjék. A mai termelési viszonyok azonban a szerződések tartalmát» mind a munkafeltételek, mind a munkarendeknek kialakulását egész szakmákra, vidékekre, sőt országokra kiterjedőleg egységesítették. Abban a korban, melynek jelszava, hogy az idő pénzt képvisel, türhetetlen idővesztés is volna a rendkívül változatos és sokoldalú munkaviszony összes feltételeit egyénenkint megállapítani. A munkafeltételeknek a bér munkások ezreire való egységes és egyöntetű megállapítása — természetesen a szükséges fokozatokkal — már a *gazdaságiasság* és *technikai korviszonyok követelménye*.

De épen mivel a munkafeltételek ma szükségkép egységesülnek, különös érdeke minden egyes bér munkásnak, hogy az összesség mint ilyen a maga fokozott hatalmával jusson befolyásra az izolált egyén helyett a standard-feltételek megállapítására, mert különben az egyesnek gyengesége folytán oktrojált silány munkaviszonyok válnak általánossá. »A szabad bérszerződés, az individuális egyezkedés értelmében — mondja Schmoller — csak annak bevallása volt, hogy annak idején a régi rend helyébe nem tudtak mindjárt újat teremteni, mivel még nem tekintik át az új technikát, az új sokkal komplikáltabb üzemi formákat, az új munkavonatkozásokat.«¹

A modern bér munkaviszony természetéből, az eddigiek alapján, azonban még csak annyi következne, hogy a munkásoknak elemi és jogos törekvése *koalíciók*, azaz oly egye-

¹ I. m. 271. 1.

sülések létesítése, melyek a munkafeltételeknek kedvező befolyásolását célozzák.¹

Hogy ezen koalíciók oly igen gyakran tömeges munkabeszüntetés által törekednek előnyöket kivívni, az az »ipari forradalommal« végbement gazdasági, társadalmi, etikai és morális átalakulásnak a következménye. A kisiparban osztály-fokozat nem volt, csak korkülönbség; a legény a legnagyobb valószínűség szerint mester-sorba emelkedhetett. A mai egyoldalúlag képzett gyári munkásnak, de még a legtehetségesebb tanult kézművesnek is kilátása magát a vállalkozók sorába felküzdeni a minimumra csökkentek. A munkaviszony függőleges, létra-szerűen megmászható tagozatát, egy majdnem teljesen átugorhatalatlan úr által elválasztott vízszintes osztálytagosulás váltotta fel. A német foglalkozási statisztika szerint 1895-ben az ipar terén keresők 79,90%-a, a mezőgazdaságban keresőknek 64,81%-a bér munkás minőségben foglalatoskodott. Ha e számadatokhoz hozzávesszük, hogy ez államban Schmoller számítása szerint 22 millió kereső közül 16,5 millió ember élt, ha nem is a bérszerződés, de függő munkaviszonyban, úgy átlátjuk, minő rendkívüli fontossága van ez óriási néprétegre a munkaviszony lehetőleg és minden eszközzel megkísérelendő kedvező alakítása, melyből kiemelkedni az egyénnek többé oly kevés chance-a van.« A kapitalisztikus termelési rendben rejlő visszásság — mondja Sombart — a mely csak azzal jött a világra, az emberek többségének a kapitalisztikus vállalkozóktól való növekvő gazdasági függősége. A mily mértékben a kapitalizmus előrehalad, annál nagyobb lesz a függő helyzetben levők, az önállótlanok száma ... A »középosztály-politikusok«-nak teljesen igazuk van, midőn a kapitalisztikus fejlődés belső hibája és sebeként utalnak arra, hogy mind szélesebb s szélesebb körök folyton emelkedőleg vesznek el általa önállóságukat.. . S a mi e helyzet visszásságát még növeli, a gazdasági lét növekvő függőségével lépést tart az egyén öntudatának emelkedése, az individualitás fokozódó izmosodása. Itt tehát egy konfliktussal állunk szemben, korunk számos összeütközéseinek egyikével, egyikével, a mely úgy látszik megoldhatatlan. A felett nem lehet ugyanis kétség, hogy a társa-

¹ Nem minden gyülekezet vagy összebeszélés, nem minden egyesület vagy szövetség — mondja Lotmar — koalíció, a célra való tekintet nélkül, hanem csak az a szervezet, mely kedvező bér- és munkafeltételek elnyerésére irányul Lotmar Philipp, *Die Tarifverträge zwischen Arbeitgebern und Arbeitnehmern. Arch. f. soc. G. Bd. XV. S. 48.*

dalom kapitalisztikus organizációjának, vagy mint a népies szólam tartja, a nagyüzem felé való fejlődésnek *feltartóztatása*, talán abban a szellemben, a mint azt a középosztály-politikások elképzelik a *nemzet öngyilkosságát* jelentené.¹

A munkaviszonynak együttes erővel való kedvező befolyásolásának állandó lehetősége tehát a bérmunkából élők óriási rétegének legnagyobb érdeke. Hozzájárul, hogy a kapitalisztikus átalakulás a hagyományos szokásokat, a polgári, vallásos köteleket, a családi életet meglazítja; másrészt a társadalom minden osztályában új igényeket, szükségleteket támaszt. A munkásosztály látva a gyorsan, mintegy varázssz eszközzel összeharcsolt modern vagyonok keletkezését, azok minden földi élvezet megszerző hatalmát, saját szorult helyzetét ama szerencsésebbek csalárdóságának kezdi tekinteni. A kik az aranyborjú körüli táncban elbuktak, az igazi proletárok, az osztályonkívüliek szintén hozzájárulnak a szociális ellenérzés fokozására a munkásosztályban. Meggyőződött próféták támadnak körükben, kik a munkásság feltartóztathatlanul fokozódó elrongyolódását hirdetik a jövőben. A mai bérmunkás-osztály nagyrészt elvesztvén hitét egy felsőbb hatalomban, a modern gazdasági élet fájó megrázkódásaitól is elkésérítve, szívesen hitelt ad e jóslatoknak, mind pesszimiztikusabbá, de egyúttal harciasabbá válik. Az ezreket munkahelyeikből könnyörtelenül kivető, időleg visszatérő válságok, a világverseny fejlődésével párhuzamosan a vállalkozók részéről tapasztalt felsőbb nyomás, kik különösen a termelési költségek azon ruganyos elemét iparkodnak leszállítani, melyet az elszigetelt munkás bére képvisel: meggyőzték a népréteget, hogy nemcsak gazdasági helyzetének fokozatos javítására, hanem első sorban létező életmódja védelmére is, koalíciókra van szüksége, de még ezek is csak a sztrájkok hátvédével tudnak érvényesülni. Uralkodó felfogássá vált körükben a nézet, hogy kérlelhetetlen osztályharcz folyik a munkaviszony terén, melyben »a ki bírja, az marja«. E mereven felállított tan azonban, hogy a bér- és munkafeltételekért folyó harcz pusztán *hatalmi próba* — Schmoller helyes véleménye szerint — »gyakorlatilag kedvezőtlenül hatott, valósággal *elmérgesítette* a harczokat«.

Hozzájárul, hogy a nagy munkásagglomerációk, a modern fejlődés teremtette gyárvárosok, megadták nagyszámú munkás összehbeszélésére és sikeres küzdelmek előkészítésére szükséges

¹ Sombart Werner, „Dennoch!” (aus Theorie und Geschichte der gewerkschaftlichen Arbeiterbewegung). Jena, 1900. S. 88.

fizikai előfeltételeket és szellem-erkölcsi környezetet. Egy ideges, harcias társadalmi milieu keletkezett, melynek szelleme kiárad a kézműipar munkásaira is, megbontván a különben is erősen megglazult etikai összhangot, mely egykor ott, a hol az üzemet a hasonló munkazubbonyban, munkásaival vállvetve dolgozó mester vezette, a műhelyekben uralkodott. De kivált egyes félreeső sajátlagosan gyáripari területek, hol csak kémények merednek az ég felé és sűrű füstfelleg vagy szénkorom borul az egész tájra, váltak a mai óriási sztrájkok tipikus tűzhelyeivé, munkásai az új tanok leglelkesebb híveivé. Leroy Beaulieu a következő hangulatos leírását adja az ily vidékeknek:

»Azon vidékeken, melyek kizárólag az iparból élnek, úgyszólván nincs polgári osztály, nincsenek bíróságok, sem hivatalnokok, sem gazdag birtokosok, sem régi jómódú családok, melyek tisztességük és évszázados munkálkodásuk által, feltétlen tekintélyre tettek szert a nép felett. Munkások ezrei, néhány száz apró kalmár, gyakran nem épen ajánlatos szokásokkal, az üzemek alkalmazottai és igazgatói, íme mindaz, a mit ez új városok magukba foglalnak. Nincsenek ott sem helyi hatóságok, sem jótékony hagyományok, semmi szóval, a mi a népelemet mérsékli és megengeszteli. A munkások ez ezrei, a kik így a tisztos polgári osztály irányítása, támogatása vagy a vele való érintkezés nélkül találkoznak össze, mindenféle szenvedély rabjai. Az ipari hűbérsegről szónokolnak nekik és ha nem látnak maguk körül egyetlen közvetítő és független lényt sem a bér-munkás és a társaság vagy a munkaadó között, a ki a vállalatot vezeti — a kié gyakran a széles határban minden ház és minden föld — hogy ne adna hitelt a rágalmaknak, melyeket a látszat igazolni tetszik?«¹

¹ „Dans les localités qui ne vivent absolument, que de l'industrie la classe bourgeoise est pour ainsi dire absente, il n'y a ni tribunaux, ni fonctionnaires, ni riches propriétaires, ni vieilles familles aisées, qui aient acquis par une honnêteté et un labeur séculaire, une autorité incontestée sur les populations. Des milliers d'ouvriers, quelques centaines de petits débitants, aux habitudes souvent peu recommandables, les employes et les directeurs des usines, voilà tout ce que comprennent ces villes nouvelles. Il n'y a donc là ni influences locales, ni traditions bienfaisantes, rien, en un mot, qui tempere et adoucisse l'élément populaire, Ces milliers d'ouvriers, qui se trouvent ainsi réunis sans direction, sans l'appui ou le frottement de la classe bourgeoise honnête, flottent au gré de toutes les passions. On leur parle de la féodalité industrielle, et quand ils ne voient autour d'eux aucune existence intermédiaire et indépendante entre le salarié et

Tehát nem egyesek lustálkodási hajlama¹ pusztán, vagy agitátorok merő izgatásai, noha esetleg az is közrejátszhatik, hanem a fentebbi tárgyilagos okok együttvéve tették a sztrájkot a szabadverseny rendszerének tömeges és állandó jelenségévé. A sztrájk a szabad szerződéses munkaviszony terméke, azzal került a világra; azoknak, a kik a *mai munkabérvizonyt* — itt különösen az egyéni egyezkedés jelszavára gondolunk — a jövedelemeloszlás formájaként *továbbra is fentartani* óhajtják a sztrájkot, illetve annak csak *possibilitását*, előrelátható időkre, *elválaszthatatlan tartozéka* gyanánt kell elfogadniok. A tárgyilagos okok idővel való átlátása vezetett arra, hogy majd az összes kultúrállamok elismerték a koalíciójognak megadásával a sztrájk fegyverének szükségképességét és jogosultságát. A koalíció-szabadság elismerésére azonban még egy igen nyomatékos indító ok vezette a modern törvényhozásokat, t. i. hogy a munkaadók koalíciói amúgy sem tilalmazhatók. »A munkaadók csekélyebb számuknál fogva — panaszkodik már Smith Ádám — könnyebben szövetkeznek és a törvény megengedi vagy legalább is nem tilalmazza e szövetkezést, míg a munkásokkal szemben ellenkezőleg jár el ... Ritkán hallunk a munkaadók szövetkezéséről, szokták mondani, de annál gyakrabban a munkásokéról. A ki e szerint azt gondolná, hogy a munkaadók valóban csak ritkán szövetkeznek, az ép oly kevéssé ismeri a világot, mint magát a kérdést. A munkaadók mindig hallgatagon, de tartósan és egyforma módozatok mellett egyesülnek azon célból, hogy a munkabér a tényleges állapoton felül ne emelkedjék.«²

Ez egyszerű igazság ellenére, keserves szenvedéseken kellett a társadalomnak keresztül mennie, míg a törvényhozások a koalíció tilalomnak a munkaadókra és munkásokra való egyenlőtlen hatását jogilag elismerték.

Viszont csak a koalíció-szabadság folytán terjedtek el mindenfelé és keletkeztek sűrűen azon állandó természetű koalíciók, *szakeyesületek (trade-union), syndicat professionelle, Gewerk-*

la compagnie ou le patron, qui dirige l'usine, qui souvent possède toutes les maisons et tout le sol dans un rayon étendu — comment ne preteraient — ils pas l'oreille à des calomnies, qui semblent justifiées par les apparences?

P. Leroy-Beaulieu, *La question ouvrière*. Paris, 1882. p. 32.

¹ Csak e momentum ötlött *Mohl Róbert* szemébe, midőn a sztrájkot azt a furcsa és fitymáló meghatározást adta: „Eine besondere Art von Müsiggang.” *Polizei-Wissenschaft*, III. Aufl. 1866. I. Bd. S. 367.

² I. h.

schaft, Gewerkverein, Fachverein società operale (di resistenza), melyek a mai tömeges sztrájkmozgalomra rendkívül fejlesztő hatással voltak.

Így tehát maga a koalíciójog is eo ipso hatott a sztrájkok szaporítására, mivel egy jogilag elismert fegyver használata — kivált félenkebb természetek részéről — természetesen gyakoribb, mintha azt bűnténynek minősítik és büntetéssel sújtják. Míg egyfelől csak a koalíció-szabadság elismerése tette a bérszerződést tényleg szabaddá, azonképen sztrájkról a szó mai konkrét tudományos értelmében, mindenütt csak e jog elismerése óta beszélhetünk, illetőleg pusztán névbeli azonosítása két lényegileg eltérő, bár analóg jelenségnek, ha a koalíció-szabadságnál korábbi korszakok sztrájkjáról beszél valaki.

Minden sztrájknak nélkülözhetetlen tényálladási eleme: először, hogy alanyai *szabad bér munkások* legyenek,¹ másodsor cselekvénye abban kell, hogy álljon, hogy a munkások a fenti értelemben vett *koalíciókat* létesítve, munkájuknak relatív nagyszámban való és *tőlük kiinduló beszüntetése* által a *munkaviszony* — még közelebről meghatározandó módon és célra — kedvező befolyásolására törekedjenek,³ harmadszor, hogy a *jog és az államhatalom* ezen eljárást *ne tekintse többé a közrend elleni támadásnak*, hanem egy a társadalmi rendet bár megbontó, de különben természetes és jogos gazdasági jelenségnek.³

A sztrájk — ezen határok között — harci fegyver, mely *hatalmi próbát is* jelent az ellenféllel és bizonyos konkrét követelések kivívására irányul, épúgy mint az alábbiakban érintendő analogonjai, melyektől azonban a tényálladási elemek egyike vagy másika választja el.

A mi mindenekelőtt az első alanyi elemet illeti, szabad bér munkások (*Lohmverker, bér művesek*)⁴ kik ellenszolgáltatás fejében mások tulajdonát tevő nyersanyag ipari feldolgozásával

¹ Oldenburg, ennek alapján fejti ki, hogy a sztrájk a XVIII. és XIX. század fordulatan keletkezett Nagy-Britanniában. *Arbeitseinstellungen in Grossbritannien, Hdw. d. Stw.* Jena, 1900. II. Aufl. I. Bd. S. 800. ff.

² Conrad J., *Grundriss zum Studium der Politischen Oekonomie.* Jena, 1900. II. Bd. S. 232. Sztrájkokon — az angol szó szerint — megbeszélte, nagymérvű munkabeszüntetéseit értjük a munkásoknak különös előnyök kivívására, a résztvevők javára.

³ August Kleeberg, *Ein Beitrag zur Revisi ander Begriffe Streik, Lockout und Boykott.* Jahrbuch f. Gesetzgeb. Verwalt etc. 1904. S. 1052.

⁴ Bücher emliti, hogy már Homer költeményeiben négyféle bér művesről van szó. *Art. Gewerbe, Hdw d. Stw.* II. Aufl. IV. Bd. S. 371.

foglalkoztak, már igen korai korszakokban találhatók. E bér-
művesek is létesítettek koalíciókat, melyek azonban a fogyasztók
ellen irányultak és a bennük a régibb társadalmi szerkezetek
a közrendet sértő jogtalan cselekményeket láttak. »A bér-
műveseknek a történetben való fellépésével — mondja ugyanis
Bücher — kezdődik a társadalmi munkamegosztás. Mint hiva-
tásos munkás, a ki mindenkinek ellenszolgáltatás fejében szol-
galatjára áll, a *bérműves nyilvános jellegű személyiséggé* lesz, mint
a pap, az orvos, a kuruzsló, a dalnok, a kik különös tehetségek
viselőiként korán különleges állásra jutnak.¹ A bérműveseknek
a modern tisztviselőkkel azonos társadalmi, illetve közjogi
állásánál fogva teljesen téves Renault eljárása, a ki a bér-
művesek előforduló munkabeszüntetésait egyenesen sztrájkoknak
minősíti. Kimutatja, hogy Görögországban és Rómában is voltak
már szabad bérmunkások, kik munkájukat megtagadták és
megelégedetten tanúsítja: »Voilà done des foyers des grèves
désavant les temps historiques.«² Az általa említett példákban
ugyancsak a Bücher jellemezte bérművesekkel van dolgunk.

E jelenségek tehát még ez alanyi szempontból sem
állják meg a sztrájk elődjeiként való feltüntetés helyességének
bírálatát.

De nemcsak az önálló borműveseknek, hanem a czéh-
szervezet a mai bérmunkásokhoz hasonlóan-függő helyzetben
levő legényeinek munkaadóik és nem a fogyasztóközönség ellen
irányuló »lázadásai« is lényegesen különböznek a mai sztrájkoktól.
»A középkori *czéhszervezetben* — mondja Bücher — a hasonló
szakmabeli *munkások testületi* kötelekei *kizárólagos joggal* bírnak
az ipari munkára, ellenben *kötelesek* gondoskodni arról, hogy
tagjaikra háramló kötelességek jól és derekasan teljesíttessenek.«
A »rendőri« államokban a czéhszervezetbeli társadalmi állásnak
e hivatali jellege még inkább kidomborodott. Midőn azonban a
mester és legényei között régi jó viszony megszűntével, az előbbiek
monopolisztikus törekvései folytán, majd az egyes iparágakban
(építő-, szövő-, könyvnyomdai stb. ipar) régtől fogva uralkodó
kapitalisztikus termelési módnak mind számosabb szakmára
való kiterjedésével egy állandó bérmunkásréteg támadt különös
osztályérdekekkel, — alanyi szempontból — a modern sztrájkok-
hoz tényleg hasonló tömeges munkabeszüntetések keletkeztek.

¹ U. o.

² Renault Charles, *Histoire des grèves*. Paris, 1889. (oeuvre cou-
ronnée) p. 8.

Minthogy azonban a czéhbeli állás említett hivatalos jellege, melynek betöltése az egyesre nemcsak jog, de egyúttal kötelesség is volt, a segéd munkásokra épűgy kiterjedt, mint az önálló mesterekre; minthogy továbbá a bérek és egyéb munkafeltételek hatósági megállapításon nyugodtak, illetve annak ellenőrzése alatt állottak, — e cselekmények a minden polgár szükségleteit legjobban ismerő és kielégítő böles felsőbbség elleni »lázadásoknak« minősítették. Minthogy az egész társadalmi szerkezet e korban az autoritás elvén nyugodott, csak természetes volt annak a munkaviszonyra való átvitele, annál is inkább, mivel e durva századokban az e fajta mozgalmak tényleg a közrendet veszélyeztető zendülésekké szoktak elfajulni. Egyike a legrégebbi ilyenmű legénylázadásoknak, melyről Renault tesz említést, szintén ilyen jellegű volt. Ez adat szerint Firenzében, 1371-ben a bérek testületi rendezése alkalmából valóságos polgárháború támadt. A legények három évre magukhoz ragadták a kormányhatalmat és egyikük valami Michael Lando, egy vászonfehérítő, kinek azelőtt »csak fél lábbelije volt«, vált a köztársaság elnökévé. — A kiszabott szigorú büntetések ellenére mindazon iparágakban, melyeknek folytatásához nagyobb tőke volt szükséges, mindenütt előfordultak már a középkorban ily legénylázadások.¹ Említik pl. a speieri szövőmunkások »sztrájk«-ját már 1351-ből; Angliában pedig már III. Eduárd szükségesnek látta az általa kiadott *Statuts of labourers*-ben kifejezetten tilalmazni a kőművesek koalícióit. A német kőművesek testvérszövetkezete 1563-iki alapszabályaiba foglalja: »Desgleichen sollen sich die Gesellen hinfurter nicht mehr rottiren, oder verbinden«.²

A XVI. század közepéig azonban az e fajta »lázadások« mégis ritkák voltak, hisz a hatósági felügyelet *fair wage*-t biztosított a munkásnak; a mestersorba emelkedés biztos kilátása az *ideiglenes munkaviszonyra* bizonyos kollegiális kedélyességet árasztott.

A hol mégis munkaviszályok törtek ki, azok nem annyira az ideiglenes gazdasági helyzet javítására, hanem a legények társadalmi megbecsülése sérelmének vagy politikai és — mint különösen hazánkban — nemzetiségi torzsalkodásoknak voltak kifolyásai. Hisz a legények is élénk részt vettek ama városi

¹ I. m. 13. 1.

² Oldenburg, Art. *Arbeitseinstellungen (Deutschland)*. Hdw. d. Stw. II. Aufl. I. Bd. S. 737.

harcokban, melyeket Brentano szép munkája oly való színekben mutat be nekünk.¹

Csak midőn a céhszervezet elfajulásával, másrészt a merkantilizmus védő szárnyai alatt fellendülő ipar nagyüzemű jellege folytán a béreknek régi hatósági ellenőrzése és betartása meglazult, a mint azt a Webbek Angliára kimutatták, szaporodnak el a nyugati államokban nagy mértékben a legényfelkelések.² A koalíciótilalmak, melyek Angliában és Franciaországban a XIV. század, Németországban pedig a XVI. század óta hoztak, mind gyakrabban újítatnak, szigorítatnak meg. A XVIII. századot a »legénylázadások századának« neveztek el. A csekély eredmény, melyet a tilalmak már ekkor felmutatnak, bizonyossága, hogy ott, a hol a konkrét bajok meg vannak szocialista »agitátorok« nélkül és bármily szigorú megtorlás ellenére is létrejönnek a munkamegosztás túlságos igazságtalanságai elleni reakciók azok részéről, a kik alattuk szenvednek. A kisipari mesterek szűkkeblősége és tehetetlensége a fejlődő nagyiparral szemben a viszályokat nagy mérvben elmérgesítette; véres összeütközések fordultak elő a hatóságok, a katonaság, másrészt a munkások között,³ a zendülőknek halálbüntetéssel való sújtása nem ritka esemény volt. *A munkabeszüntetések a munkaviszonyok szabad szerződésre való alapítása előtt, tényleg a hatóság, a közrend elleni lázadás volt, melyet nem lehetett a kor felfogása szerint megtorlás nélkül hagyni.*

A szabad bérszerződés természetes függelékének kellett volna kezdetől fogva a koalíciójognak és vele a sztrájk szabadság elismerésének lennie. Azonban az individualisztikus felfogás tévedései, a vállalkozók érdeke és a törvényhozásnak az új viszonyokkal szemben való tapogatódzása sokáig késleltette a reformot mindenütt.

Nevezetesen a felfogás, hogy a sztrájk egy a közrendet háborító bűntény, még sokáig uralkodó maradt és a legénylázadásokkal — nem tekintve az egész társadalmi szerkezetnek más alapokra való helyezését — azonos elbírálásban részesült. E körülmény is igazolja, hogy felfogásunk, mely a sztrájkban

¹ Brentano Lujó: *Die Arbeitergilden der Gegenwart*. Leipzig, 1875. I. Bd. S. 25. ff.

² Webb S. a. B.: *History of Trade Unionism*. Ném. ford. E. Bernstein. Stuttgart, 1895. S. 33. ff.

³ Waterlot George: *La conciliation et l'arbitrage dans les conflits collectifs entre patrons et ouvriers*. Paris, 1896. p. 261. et suiv.

a mai munkaviszony természetes folyamányát látja, csak lassan foglalt teret. Csak a koalíciószabadság teremtette meg e felfogás terjedésének jogi előfeltételét, de egyúttal az éles választóvonalat, mely a modern sztrájkot a régi, mindig a közrend támadásaiként elbírált analógonjaitól megkülönbözteti. Azon felfogásunk, hogy a sztrájk csak a koalíciószabadsággal született meg, mint tudományos fogalom mindinkább terjed.¹

E jogi szempontnak a sztrájk fogalomba vitelével, a modern *szabad bér munkásság* munkabeszüntetéseinek társadalomgazdasági lényegét érinteni nem akarjuk. A fontos szerintünk is az, hogy a, sztrájk a szabadkereseti társadalomnak, a jelzett körben, természetes és az alábbi korlátok között, jogosult gazdasági jelensége, melynek minden kultúrállamban csak szükségképeni folyamánya volt a koalíciójog megadása. De ha valamely jogrend mindazonáltal ma is tilalmazza általában, vagy a keresőknek csak bizonyos rendjére, a sztrájkot s ezáltal a modern gazdasági élet egyik jelenségét ismét büntetőjogi kategóriává minősíti, — szociálpolitikai szempontból mindig az egyéni körülmények, nevezetesen a nyújtott rekompenzáció szerint megbírálandó helyességgel — úgy mindenkinek éreznie kell, hogy különben egyforma tényálladási elemek ellenére, két eltérő, és épen mivel a munkásosztályra lényegesen eltérő *gyakorlati következményekkel* járnak, tudományosan is megkülönböztetendő munkabeszüntetéssel állunk szemben.²

A sztrájk szorosabb fogalmi meghatározása megkívánja, hogy alanyai, cselekménye és jogi előfeltétele mellett azon célokat is közelebbről megvizsgáljuk, melyeknek elérésére a bér munkások fegyverül használják. Ezáltal sikerülhet csak annak megállapítása is, hogy elérhetők-e és mennyiben érhetők el e célok számukra, az összességre sokkal kevésbé veszedelmes, az ellentétes érdekek között sokkal kevesebb súrlódással járó módon.

¹ L. pl. Kleeberg, i. h.

² Minthogy a sztrájk szó illetén módon élesebben megkülönbözteti magát a régebbi és más jellegű tömeges munkabeszüntetésektől, mindenütt következetesen e szót használtuk e jelenség jelölésére. Noha maga az elnevezés nem vet fényt a fogalomra, szükségesnek látszik e szó recipiálása a magyar tudományos nyelvhasználatra még a következő okoknál fogva is:

1. a szó adott szűkebb értelmében utal e jelenség eredeti hazájára, Angliára;
2. oly pregnáns elnevezés, melyet mind a magyar közönséges nyelvhasználat elfogadóit, mind a társadalmi tudományok egyetemes jellege megkövetel. Tényleg a leggazdagabb nyelvű nemzetek írói is kizárólagos használatra ajánlják. L. pl. Kleeberg i. h.

Nincs a munkaviszonyt egyenesen vagy közvetlenül befolyásoló körülmény, mely miatt sztrájkok elő nem fordultak volna. A munkaviszony rendjének létesítésére hivatott szerződés korántsem elégedik meg a bér (ár) megállapításával, mint más adás-vételi szerződés. Mily hosszú a munkaidő, miként állapítatja meg a tanoncok tanulási ideje, hol van megengedve és szokásos gyermek-, hol női-, hol tanonczmunka, milyen egészségügyi berendezések vannak a műhelyben, melyek a fegyelmi eszközök, melyeket a munkaadó munkásával szemben az elbocsátáson kívül alkalmazhat, szabad-e a munkásoknak egyesületeket alakítaniok, ki gondoskodik a munkásról betegsége, rokkantsága stb. esetén mindezek oly kérdések, melyek egyenként vagy kombinálva sztrájkok okai lehetnek mindaddig, míg a törvényhozás ki nem veszi azokat az egyéni egyezkedés köréből.

Az állam azonban sokáig nem lépett e területre; nem ismerte el, hogy a munkaszerződés egyúttal uralmi viszonyt is jelent, melyet nem szabad teljesen az erősebb érdekének átengedni: »A munkaszerződés — mondja Brentano — nemcsak gazdasági, hanem szükségkép egyúttal uralmi viszony is. Akár elismeri a jog e tényét, akár nem, rajta változtatni nem tud. Ellenben nagy jelentőségű, hogy elismerje, a mennyiben attól függ, hogy ki állapítja meg a munkaszerződéssel egybekötött uralmat a munkás személye felett.«¹

Az állam nem is maradhatott negatív álláspontján és a gyengék érdekében a munkaviszony számos kérdését kivette az egyéni egyezkedés köréből. A német ipartörvény 105. §. ellentétben pl. a magyar ipartörvényvel, helyesen emeli ki: »A viszonyok megállapítása az önálló iparúzó és az ipari munkások között, *eltekintve a birodalmi törvény által megállapított korlátozásoktól*, a szabad egyezkedés tárgya«. Mentől több vonatkozását a munkásviszonynak oldja meg a törvényhozás a közérdeknek megfelelőleg, annál csekélyebb lesz a sztrájkok indító okainak köre. Itt csak röviden a szociálpolitika nagyfontosságú és óriásilag növekedő teendőire utalhatunk. A hol az állam különösen a munkásbiztosítás, munkásvédelem, (munkaidő-maximum, munkafelügyelet, kötelező tartalmú munkarend stb.) kérdését erélyesen megoldotta, ott a sztrájkok forrása és száma — *ceteris paribus* — szükségkép kevesbedik.

¹ Brentano L.: *Arbeitseinstellungen und Fortbildung des Arbeitsvertrags*. Sch. d. Ver. f. Socialpol. Leipzig, 1890. Bd. XLV. S. 19.

De másrészt az állam e szociálpolitikai tevékenysége a sztrájkokat egy újabb irányba terelte. Mindazon sztrájkmeghatározások ma már túlszűkek, melyek azokat a munkaadók elleni koalíciókra szorítják. A politikai jellegű sztrájkok mindinkább szaporodnak, melyek a törvényhozásokat a munkaviszony további szociálpolitikai befolyásolására akarják szorítani. Az 1903. évi hollandi általános sztrájk viszont egy kedvezőtlen törvényjavaslat törvényerőre emelkedésének megakadályozására inszenzáltatott (vasutasok koalíciótilalma).

Az állami szociálpolitika eddigi — mai társadalmi fel fogásunktól megokolt — tartózkodása a bérmagasságnak és formáknak magánfelek általi megállapításába avatkozni okolja meg részben a bérkérdéseknek óriási túlsúlyát a sztrájkstatisztikákban.

A szociálista munkásság által a nyugati államokban gyakran rendezett sztrájkok a május elsejének mint munkás-ünnepnek megülésére, valamint maga ez ünneplés sem egyéb, mint a presszió és figyelemkeltés egy neme, hogy a törvényhozás a munkásság érdekeit a szociálista programra (1889-i párisi kongresszus határozatai: 8 órai munkaidő stb.) való tekintettel tartozik megvalósítani. »A májusi ünneplés — mondja Kleeberg — még az esetben is, ha a munka beszüntetése a munkaadók beleegyezésével történik, sztrájknak tekintendő; mivel a májusi ünnep bármely oldaláról tekintjük is, egy társadalmi hatalmi eszköz.« Németországban pl. 1900-ban 30 pusztán a májusi ünnep biztosítására vívott küzdelem folyt le.

A bérkérdésnek, még pedig nemcsak a munkabér magasságának, hanem számítási és fizetési módozatainak, formájának, (akkord-időbér, túlmunka, mellékmunka stb.) óriási fontossága a munkás egész standard of life-jére természetes oka az ezen okok folytán kitörő sztrájkok túlsúlyának.

Az amerikai statisztika 5 vezérlő okot (leading causes) tüntet fel. Az 1881—1900 között a sztrájkok:

Tárgya	Száma	% szerint
Béremelés.....	52117	44.35
Béresökkenés ellen	9173	7.81
Idősökkenés	13116	11.16
Időemelés ellen.....	8209	6.99
Munkásszervezetekért és (sympathetic-strike)	4105	3.47
Minden egyéb ok	<u>30752</u>	<u>22.02</u>
	117472	100.—

Nagybritanniában is a sztrájkoló munkásoknak többsége bérkérdésben volt érdekelve, még pedig az 56,733 személy között közelebből érdekelve volt 1902-ben:

Béremelés követelésben.....	15,208
Bércsökkenés elhárításában.....	26,053
Egyéb bérkérdésben.....	15,472
Együttesen.....	56,733

Franciaországban 1902. év: 66,2%-a a sztrájkoknak forgott bérkérdések körül, a sztrájkolók 75,7%-ával; Ausztriában ugyanazon évben 246 sztrájk (70%); Németországban 1899-ben 1126 esetben, 1902-ben 796 esetben léptek fel a munkások különböző bérkövetelésekkel.¹

A munkaidő kérdése szintén igen gyakori sztrájk-ok. Egyrészt a modern ipari fejlődésben rejlő tendenzia a munkaidő megnyújtására, másrészt a munkások élénk törekvése egyéb kulturális céljaik érdekében a munkaidő megrövidítésére, igen sok súrlódást idéz fel. A vásár- és ünnepnapok szabadságáért folytatott sztrájkok is idetartoznak. Érdekes Oldenberg megjegyzése az időkérdés gyakoriságát illetően, mely szerint ép a munkaidő megrövidítésében a munkások egy »formailag sokkal jobb, egyszerűbb és egységesebben formulázható vidékekre, sőt nemzetközileg szolidárisán keresztülvihető sztrájkprogrammal rendelkeznek, míg az igen változatos és bonyolult körülményektől függő bérkérdésben ily egységes fellépés kevésbé lehetséges«.

A többi sztrájk-ok e két főkérdéssel szemben, viszonylag elenyésző jelentőséggel bír. Mindazonáltal ott, a hol a kedélyek állapota nagyon elmérgesedett, a személyi kérdések, bánásmód, munkavezetők minemősége, elbocsátás jogossága, de különösen a szakszervezetekhez való tartozás, igen sok súrlódásra adnak okot és a legelkeseredettebb, mivel tényleg tisztán hatalmi harczokat idézhetik fel. Ki kell emelnünk még, hogy valamint a

¹ A bérkérdés momentuma igen nagyfontosságú volt a sztrájk jogoságának elbírálására is, mivel a régebbi bér-teóriák a „természetes” munkabér (kereslet és kínálat szabad működése), a vasbértörvény és végül a hírhedt »wage-funds» elmélet állottak jórészt útjában a munkások koalíciójoga elismerésének. Leroy-Beaulieu egészen helyesen jegyzi meg egy bírálatában: »Il est impossible en effet de parier des grèves et surtout de conclure, quand on n'a pas approfondie toutes la theorie des salaires» (I. Renaultnál); de a tudomány ma a bérek elméleti vizsgálatában annyira megczáfolta a fenti téves teóriákat, hogy anachronizmusnak látszanék ez irodalmi per-patvart tárgyalnunk (I, legjobban összefoglalva Webb. *Industrial Democracy* Ném. ford., Hugo C. II. köt. 130-132. 1.)

sztrájkok — személyek tekintetében — nem okvetlen a munkaadók ellen kell, hogy irányuljanak, hanem csak általában » társadalom vezető és felső osztályai ellen fordulhatnak (májusi ünneplés); azonképen a sztrájkok nem okvetlenül maguknak a sztrájkolóknak javát czélozhatják, hanem más helybeli, azonos vagy rokonszakmabeli, néha azonban egészen idegen munkáskategóriák munkaviszonyának kedvező befolyásolására törhetnek ki, hogy azoknak kevés sikerrel kecsegtető sztrájkjait (*Sympathie-Streik, sympathetic strike*) támogassák. Noha a fenti amerikai statisztika szerint a sztrájkok e kategóriája elég nagy szerepet játszott az utóbbi években — eltekintve a román nemzetektől, hol, a »generális sztrájk« elméletének szellemében, valóságos rendszerré kezd válni — mindenütt csökkenés mutatkozik. A kiválóbb munkásvezérek belátják, hogy e »szimpátia-sztrájkok« igen nagy áldozatokat okoznak a szervezett munkásságnak, ezért inkább harczoló társaik pénzbeli támogatását javasolják. E szimpátia-sztrájkoknak ellentétjeként mutatkoznak mintegy ama leginkább az angol iparágakban fellépő, a Webbektől *strikes of demarcation*-nek nevezett sztrájkok, melyek csak közvetve irányulnak a munkaadók ellen, tényleg az egyes szakszervezetbeli munkásságnak egy más szervezet elleni küzdelmét képviselik, bizonyos munkanemek, illetve munkahelyeknek magukhoz ragadására és biztosítására.¹

A jelzett céloknak számbavételével *a sztrájk szabad bér-munkások kisebb-nagyobb körének a koalíciójog alapján megengedett munkabeszüntetése, mely a munkaviszonynak a résztvevő vagy más bér munkások javára való közvetlen vagy közvetett befolyásolását czélozzák.*

A sztrájk — alanyi szempontból — tehát bér munkások kisebb-nagyobb csoportjától indul ki; a közfelfogás is ez, hiszen a nyelvhasználat külön hozzáfűzi, hogy orvossztrájk vagy színészsztrájk, ha a fogalmat más keresők csoportjára viszi át. Kleibernek különben igen találó meghatározását ezen szempontból túlságosan tágnak kell mondanunk.² Ellenben igen helyesen

¹ Webb. S. a. B. *Industrial Democracy*. II. kötet. 52. és köv. 1.

² A sztrájk egy harci, kényszer és hatalmi eszköz, mely a munkának együttes beszüntetésében áll, valamely hivatás, rend vagy osztály, illetőleg ezek valamely kategóriájának relatív nagyszámú kereső személyei részéről, hogy ezáltal gazdasági és (vagy szociális vagy politikai) követeléseket vigyenek keresztül a közvetlenül érdekeltek vagy más kereső személyek számára.

emeli ki, hogy nem szükséges a munkásság nagyobb tömege, hogy együttes munkabeszüntetését sztrájknak minősítsük, a mint azt Conrad fentebbi meghatározása feltenni látszik. Ennélfogva az sem releváns, hogy a sztrájk az illető műhely, gyár vagy szakma egész munkásságát (*teljes sztrájk*), vagy pedig kisebb-nagyobb részét foglalja-e csak magában (*részleges sztrájk*).

Viszont *csak* a bérmunkából élő és bérszerződéses viszonyban levő személyek munkabeszüntetései — mint a melyek egyszerűen a koalíciójog felhasználásaként jelentkeznek — esnek a sztrájk fogalma alá. Tehát a hivatalnoki, nevezetesen nyilvános köztisztviséget (katonai, polgári) állást betöltők, a kik különös előnyök fejében a koalíciójogot nem élvezik, munkabeszüntetésükkel a büntető törvénybe ütköző vétkes kötelelességmulasztást követnek el és ugyanoly elbírálás alá esnek, mint a valamikor nemcsak a társadalmi, hanem az állami, szóval az egész közrend ellen irányuló cselekményeknek minősített legénylázadások.

A sztrájk cselekménye az együttes munkabeszüntetésben áll, melynek sem időtartama, sem helye (ipar, mezőgazdaság), sem az nem lényeges, hogy vajjon egy munkaadó ellen irányul-e, (*üzemsztrájk*, *bojkott*) vagy egy szakma összes munkaadói ellen (*általános sztrájk*), vagy mintegy személytelenül folynak le, illetve az egész mai társadalmi rend elleni tiltakozáskép jelentkeznek, végül, hogy más munkáscsoportok ellen irányul-e az' élük; irreleváns továbbá, hogy az illető közvetlenül érdekelt vagy más bérmunkások javát czélozza; egyedül lényeges, hogy e cselekmény célja a munkaviszony közvetlen vagy közvetett kedvező befolyásolása.

A május 1-i munkabeszüntetés is azért minősítendő sztrájk-nak, mivel a törvényhozásra és a társadalom felsőbb osztályaira való hatásától a munkásság a munkaviszony kedvezőbb alakulását reméli. Ellenben a vele össze nem tévesztendő politikai *generális sztrájk*, mely a társadalmi és állami rend megváltoztatására irányul, nem esik a sztrájk szociálpolitikai fogalma és elbírálása alá.¹ Kétes marad, vajjon ily elbírálás alá veendő az általános választójog mellett való tüntetésre rendezett általános, az összes vagy nagyszámú iparágakra kiterjedő sztrájk, mert — legalább a közelebbi jövőre vonatkozólag — esetleg a választó-

¹ Itt e névvel tehát csak azt a fogalmat akarjuk fedezni, a melyet pl. Umrath "gazdaság-forradalmi (ökonomisch-revolutionäre) generális-sztrájk"-nak jellemez. (Umrath E., *Zur Generalstreik-Debatte. Die Neue Zeit.* 23. Jhg. II. Bd. S. 18.)

jognak a nép szélesebb rétegeire való kiterjesztésével nem az államforma megváltoztatását, hanem csak radikálisabb szociálpolitikára hajlandó többségnek a parlamentbe való bevonulását célozhatja.

Szükséges még a sztrájkot modern rokonával, a lockout-tal való szembehelyezéssel megvilágítani. Ha a sztrájk összes, fenti meghatározásban foglalt tényálladási elemeit egyszerűen a vállalkozó érdeke szempontjából megfordítjuk, úgy a *lockout*-tal (*munkáskizárás*) állunk szemben.

Feltűnőbb eltérés csak az alany tekintetében mutatkozik, a mennyiben, hacsak egy munkaadó bocsátja el alkalmazott munkásainak relatív nagy számát, hogy azzal a munkaviszony magára vagy társaira nézve kedvezően befolyásolja, úgy nincs ok e jelenséget a munkáskizárás fogalma körébe nem vonni. Helyesen emeli ki közös vonásukként Schulze-Gavernitz, hogy »egyiknek sem lehet célja az ellenfél elpusztítása, mindkét fél függ egymástól és a nélkül, hogy önmaguknak ártsanak, egyik sem mehet addig, hogy a másik létfeltételeit veszélyeztesse«. Közös vonása továbbá a sztrájk és lockout-nak, hogy mindkettő egyforma magángazdasági és társadalmi hátrányokkal jár; az *állampolgári egyenjogúság és méltányosság megkívánja* tehát, hogy ama *megszorítások és biztosítékok köréből*, melyekkel a sztrájk körül veendő, a *lockout se vonassék ki!*

Szükséges a két gazdasági jelenségnek társadalmi szempontból azonos elbírálása már azért is, mivel a gyakorlatban alig választhatók el egymástól. Bármily könnyűnek lássék is e két jelenség fogalmi elhatárolása, tényleg gyakran nagyon nehéz eldönteni, vajjon melyik fél mondotta ki a döntő hadüzenetet. »The principal distinction — mondja az amerikai statisztikus, Hanger — between a strike and lockout is that in one case, the employees take the initiative in regard to the discontinuance of work in an establishment, and in the other case the initiative is taken by the employer.«¹

A sztrájk és lockout azonban legtöbbször mint támadó, és védelmi rendszabály esik össze. A munkások azáltal iparkodnak néha a fenyegető kizárással szembeszállni, hogy ők lépnek fel követelésekkel. De gyakoribb eset, hogy midőn a munkások részleges sztrájkokkal sújtják a munkaadókat, a szervezett munkaadók összessége összes munkásaik kizárásával akar gátat vetni

¹ *Bulletin of the Bureau of Labour*. Washington, 1904. *Exhibit, of the B. of L. at the Louisiana Purchase Exhibition*. 1098. I.I

a munkások esetleges sikereinek. Angliában a két szociális harci formának a Hanger-féle alapon való különválasztása annyi galibát okozott a munkahivatalnak, hogy újabban nem is teszi meg e megkülönböztetést, hanem csak *labour disputes* címen közli felvételeit. A lockoutok tipikus hazája, az Egyesült-Államok, mutatják, hogy e harcok — kimutatható módon — aránytalanul csekély szerepet játszanak a sztrájkok mellett. Az 1881-től 1900-ig szünetel 23,798 munkás közül 22,793, tehát 95,78 % kezdeményezte maga a munkabeszüntetést.

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a sztrájk és lockout egy közös forrásból, a modern munkabérvizonyból származó, sajátos veszedelme a szabad kereseti társadalmi rendnek és alapját tevő jogrendnek, ennek folytán egyenlő biztosítékokat is követelnek.

(Folytatjuk.)

Ferenczi Imre.

SZEMLÉK.

A menopszichológikus szociológiai irányról.

E folyóirat előző két számában¹ Jászi Oszkár egy új, a mainál állítólag jobb, szociológia programját állítja fel. Szerinte az introspektív pszichológiai megállapítások, a melyekből ma a szociológia nagy mértékben áll, másszóval a pszicho-szociális összefüggések introspektív módon való megállapításai csak „megbízhatatlan kiindulási hipotesisek”, és ő azt kívánja, hogy a szociológia „főkép külső, objektív szociális tényekből épüljön föl” a természettudományok módjára. E programról és annak Jászi által adott megokolásáról kívánom e sorokban igénytelen nézetemet elmondani.²

¹ L. a májusi számban a *A szociológia módszerei* s a júniusiban a *Két szociológiai évkönyv* című cikket.

Az alábbiak megértetése végett kell említenem, hogy fiatal kollegám a szociológia terén még első cikkének megjelenése előtt levélben szíves volt velem közölni e programot, és megtisztelni avval, hogy arról nézetemet kérte ki. E kívánságnak örömmel megfelelttem, szintén levélben. Kötelességemnek tartottam ezt azért is, mert a programról, mint e cikkből is ki fog derülni, véleményem fájdalom nem lehetett kedvező, és mert Jászi azt közölte velem, hogy programja keresztülvitelére akarja ezentúl java munkáját szentelni. Kötelességemnek tartottam, hogy lehetőleg visszatartsam fiatalabb barátomat egy életmunkától, a melyet elhibázottnak kellett tartanom; megengedtem magamnak azon szerénytelen reményt, hogy bírálatomban talán nem tévedek, hogy a kettőnk közötti nézeteltérésben az én részemen a talán kisebb tehetséget az e téren hosszú évek óta való szorgalmatoskodás ezúttal pótolni fogja. Jászi első cikke megjelent, mielőtt leveletem megkapta volna; levelem (bizony nagy késedelemmel) a cikk megjelenése előtt egy-két nappal ment el. Második cikkében megtisztelt avval, hogy említett leveletem kritikái bonczolókés alá vette. Szíves volt ezt nekem előre bejelenteni; megmondta azt is, hogy nem fog megnevezni, mert tudja, hogy nagyon nem szeretek polémiába bocsátkozni. Én a bejelentést hallgatagon tudomásul vettem,

Valóban nem szeretek vitatkozni, mert nagyobb élvezetem telik abban, ha időmet arra fordítom, hogy azokban a kérdésekben, a melyek foglalkoztatnak, nézetekhez jutok, mint abban, ha avval töltöm, hogy már meglevő nézeteim helyességét egyesek eltérő nézeteivel való vonatkozásaikban bizonyítsam; ez is sok munkába kerül, ha az ember rendesen akarja megcsinálni, az eredménynek pedig nincs valami nagy általános értéke. Ezúttal azonban — bevalloz nagy kinnal — meg kell tennem, a mit nem szeretek; fiatal barátom és ellenfelem néhány igen erős kritikai megjegyzése lehetlenné teszi a hallgatást. Összes idézeteim a júniusi cikkből vannak véve.

Jászi azzal kezdi, hogy arról a megállapításomról,¹ hogy a természettudomány is „introszpicziál” vagyis, hogy eszméleti állapotokat ír le, a következők mondja: Ezt tudjuk, ez azt jelenti, ez azt jelenti, a külső realitás idegrendszerünk útján jön tudatunkba . . . Mindenkori tudásunk nem más, mint a külső realitásnak érzékszerveink s idegrendszerünk mindenkori állapota szerint leszűrt darabja; öntudatunk a külső realitás valamilyen visszatükröződése”. Am ez az értelmezés egészen önkényes; abban, hogy valami eszméleti tény, nem foglaltatik az, hogy mögötte egy külső realitás van, mely benne leszűrődik (!) vagy tükröződik (!!), és én a leghatározottabban tiltakozom az ellen, hogy valaki rólam azt állítsa, hogy én valami ilyet hiszek.

Jászi azt mondja: „Ez tény, a mit senki sem vitat többé. Kant óta ezt valamennyien tudjuk”, Ugyan! Nem tudják, sőt tagadják és érthetetlen állításnak mondják Berkeley, Hume, Mill nagyszámú tanítványai; valóban alig van ma filozófus, a ki ama nézetet vallaná,² nem helyes ám a német-magyar köznapi műveltségnek az a tudása, mely a filozofikus (szubjektív) világfelfogást azzal azonosítja „a mit a nagy Kant fölfedezett”.

Ezen irodalmi tájékozatlanságnál — habár az piramidális és alig lesz párja azok körében, a kik ismerettanról írtak — természetesen sokkal nagyobb baj és egyúttal igen érdekes tény az, hogy Jászit saját gondolkodása nem viszi rá, hogy itt problémát lásson, hogy Kant tanát legalább oly nyilvánvaló igaznak ne találja, a milyennek találja. Természetes érzéketlenség ez az ismerettan anyaga iránt és azért a legnagyobb aggodalommal kell további fejtegetései elé néznünk. Ezen

¹ L. az előző jegyzetet.

² A mi engem illet, én *Az objektív létben való hit lélektana* című munkámban (1891) fejtettem ki és igyekeztem igazolni ellenkező felfogásomat. E sorok korrigálása közben jelent meg a legújabb magyar filozófiai munka, Geiger Valéria, a (tudtommal) első szakszerű magyar filozófusnő doktori értekezése: *Valóság-elméletek*. E munka végeredménye a következő: „*Pszichológiai tényeket el kell fogadni tényekül*. Analizálni lehet őket, *de nincs mögöttük semmi*. Ez a pszichológiai álláspont. És más nincsen. Közvetlenül csak pszichológiai tények adottak. Minden „objektív” ezekből indukálók. Még a létüket is. Hát a történéseiket! — Ha az érzékletek a külvilágra nézve végső adataink, mint a hogy ezt tagadni nem lehet, nem természetesebb-e, hogy a *lét definíciójával se akarjunk túllépni rajtuk?* Határozzuk meg a levést, mint a tudattartalommal válás lehetőségét, a *melynél egyebet úgy sem ért senki rajta*. *Ez a létdefiníció és nem a szubsztancia érihetetlen!égének előszedése a szubjektívizmusnak egyenes következménye*. E létmeghatározás nélkül lehetetlen kimene-külnünk a merő szubjektívizmus útvesztőjéből. Hogy úgy érezzük, mintha mégis csak kellene valami furcsa megismerhetetlen oknak szerepelni a pszichológiai tények mögött? Értsük meg, hogy ez az okhajlam megint csak pszichológiai tény, tapasztalásból vont következtetésünk, indukcióink eredménye, mely szerint mivel sok tapasztaltunk *előzményeit* is tapasztalhatván, olyan tapasztalatum előzményét is keresem, a minék nincs, mert végső tény. Valahol meg kell találni ezeket a végső tényeket, mert azt csak érezzük, hogy az okozóiról okra átlépést akárhányszor végezhetjük, de végtelen sokszor tényleg mégse végezhetjük el. A lelkitények végső tények, azokon túl homályosság van, ha sokat nézünk bele, a világosságra meggyengül a tekintetünk. Azon innen világos szemmel és értő lélekkel nem lehetetlen eligazodnunk. Vegyük hát a létmeghatározásunkat is a számunkra levő egyetlen valóságból. Az érzékek adatainak végső voltából ez következik és semmi más, így lehet a tiszta egészséges természettudományi és lélektani gondolkodáson alapuló filozófiát a metafizika területére való kirándulásuktól megmenteni, melyekből úgyis mindig szárnyaszegetten és megtörve szokott visszatérni.” Ime!

aggodalom, sajnos, nem bizonyul alaptalannak; Jászi a természettudományok tökéletességét az introspektív lélektannal szemben e külső realitással hozza kapcsolatba.

Szerinte „a természettudós érzékszerveinek sem hisz, sőt azokat technikai berendezésekkel ellenőrzi . . . S a végezel (t. i. a természettudomány végcélja) mindig egy: a külső objektív realitás lehetőleg pontos megkülönböztető jeleit, a külső realitásról a lehetőségig *hű képeket (sic!)* kapni, elkülönítve öntudatunk szubjektív tényeitől, melyek a külvilág által fölkeltett való viszonylatokat zavarosan körülzsongják. Ez megint a köznapi műveltség felfogása; a hozzáértő tudja, hogy az érzékszervektől igazsági felelősség nincs és hogy a természettudós az egymásnak ellenmondó érzékletek közt nem a szerint választ, hogy melyik felel meg pontosabban egy külső objektív realitásnak (a mely nincs, a melylyel tehát az érzékleteket összemérni nem lehet — maga Kant is nagyon elszomorodnék, ha hallaná, hogy az ő *Ding an sich*-jének akarja a természettudomány hű képét kapni), hanem a szerint, hogy melyik czélszerű. Nincsen ugyan semmi érdekünk abban, hogy érzékleseink valami külső realitást pontosan visszaadjanak, még ha ez lehetséges is volna, de fontos ránk nézve, hogy az érzékleseink után visszamaradó képzetek más érzéklesek (vagy általában eszméleti állapotok) bekövetkezését jelezzék.¹ Ha (hogy Jászi példájára utaljék) a mikroszkópiumi szemlélés eredményét raktározom el emlékezetemben a szabad szemmel való érzéklés eredménye helyett, és amaz írom le másoknak tudománykép, ezt nem azért teszem, mintha az hivebben adná vissza valahogyan a külső realitást, mintha igazabb volna. Honnan tudnám ezt, sőt *milyen értelemben állana ez?* Teszem azért, mert a mikroszkópiumi érzéklet czélszerűbb; czélszerűbb pedig azért, mert gazdagabb, több külön részletet tartalmaz, tehát már hamarabb vagy nagyobb számban, vagy egyértelműbben enged más tényeket elvárom és megelőznöm. Epen így csak czélszerűségből vetem el azt az érzéklést, hogy a nap forog a föld körül, és így valamennyi esetben.

A közönséges művelt embernek a természettudományról való tisztelettel vegyes *elemi* tudása, a melyet a nép- és középiskolában tanítanak, (a filozófiát oktató VIII. osztályban már nem szabadna) mint mondtam más. Viszont ne gondolja Jászi barátom, hogy a kifejtett nézet csak az én egyéni nézetem. Kérdezzen meg bármely nem jeles, csak elismert fizikus-szakembert és ugyanezt fogja hallani.³

A természettudományok ismeretében ma a legnagyobb tekintélyek egyike Mach, a kinek, először a világon, (Bécsben) külön egyetemi tanszéket állítottak az induktív tudományok ismereténára. Machnak nagysága általánosan el van ismerve, de természetesen nem tekintélyi döntésképp idézem az ő nézetét, hanem mint a természettudósok egy nagy részének tényleges felfogását. Ugyanazon ismeretani alapot, a melyeket ő bővebben kiépített, vallották ugyanis kifejezetten a magukénak: Robert Mayer, az energia állandóságának fölfedezője, Kirchoff, a spektrális analízis fölfedezője, Hertz, a villanyosság, fény és a mechanika legeslegesrendű kutatója; az ő követőinek mondják ma

¹ Így kell érteni a „jel” szót, a melyet Jászi tőlem átvesz, és nem mint a külső realitás jelét.

² Legalább a mi a nézet negatív részét illeti, hogy nem az igazság, nem a külső objektív realitás szerint történik a választás; a pozitív részt, hogy czélszerűség szerint történik, magamnak vindikálom, bár alig tudom elképzelni, hogy mások még ne vették volna azt észre.

magukat Ostwald, a jeles kémikus, Verworn, a kiváló fiziológus stb. stb. Ugyanazon tanokat hirdetik Pearson, a kitűnő matematikus, Stallo, a kiváló fizikus. Lássuk, mit mond Mach. Ezt: „E kifejezés: *érzéki csalódás* azt bizonyítja, hogy még nem vagyunk eléggé tudatában annak a ténynek, vagy legalább még nem tartottuk szükségesnek köz-napi nyelvünkbe belefoglalni, hogy az érzékek sem hamisan, sem helyesen nem mutatnak. Az egyedül helyes, a mit az ember az érzékszervekről mondhat, hogy különböző körülmények közt különböző érzékleket (Empfindungen) és észrevételeket (Wahrnehmungen) váltanak ki.” Továbbá: „Nincs szakadék pszichikum és fizikum közt, nincs külső és belső . . . nincs érzéklet, a melynek egy tőle különböző külső dolog megfelelné.”¹

— De hát a „balhit, eszme, képzelődés, illúzió, vágy, remény, ösztön” által meghamisított, azaz a fönnbbiek szerint csak befolyásolt érzékleket is csak azért veti el a tudós, mert czélszerűtlenek, és nem azért, mert hamisak? Mindenesetre, felelem én, vagyok ilyen bátor. Honnan tudnám, *milyen értelemben mondhatnám, hogy a bizonyos vágy hevében létrejövő érzéklés a hamis, a vágy nélkül, hűvös fővel tett érzéklés az igaz?* Jászi meg akar bennünket menteni az ily körülzsongott érzéklések, a hamis introspektív szociológia veszedelmétől. De ugyan mi veszedelem származhatnék abból, ha *állandóan ugyanazon vágytól „eltorzítva”* érzékelnök a „külső objektív realitást”? Semmi; ezen eltorzult, nem-hű érzékletek, illetőleg az azok után visszamaradt képzetek épúgy megjelölnék, mikor várhatunk örömet vagy fájdalmat, mint a mostaniak. És mi veszedelem származhatnék abból, ha ugyanaz az érzéklet egyszer „hű” lenne, máskor „eltorzult”, és ha ezt nem tudnók? Nem valami *tévedés* a „reális” világra vonatkozólag; csupán az *egyértelműsége* hiányoznék a várakozásnak. Találni kellene további megkülönböztető jeleket; észre kellene venni különböző kísérő körülményeket, a vágytól stb. való körülzsongottságot, az egyik esetben, annak hiányát a másikban. Bonyolódottabb tudás vezetne bennünket, de nem találnók az érzékletek egyik fajtát igaznak, a másikat hamisnak. Egyszerűbb eligazodás áll elő, ha a körülményeket mindig egyenlősíthetjük, ha jeleinket bonyolultabb számítás zélkül is egyértelműekké tehetjük. Ez tényleg módunkban van, a vágyakat, reményeket, ösztönöket stb. szándékosan felidézni, hogy azokkal zsongassuk körül érzékléseinket, igen kevésbé vagyunk ugyan képesek; *azokat leküzdeni és hűvös főt előidézni nagy mértékben tudjuk.* Ezért *czélszerűbb* a hűvös fővel való érzéklések után maradó képzeteket emlékezetünkbe elraktározni, és azokat tudománykép tovább adni, az „eltorzult” érzéklesektől ellenben eltekinteni, és *ezért és csakis ezért tesszük is azt.* E czélszerűbb, mert nagy mértékben mindig felidézhető érzékleseket azután igazaknak nevezünk, szemben a kevésbé czélszerűekkel, a melyeket hamisaknak nevezünk; e szembehelyezésnél azonban az *igaz* és *hamis* szót nem használjuk tulajdonképi értelmében, a mely szerint az érzékelt *eo ipso* közvetlenül igaz (való). — Azt hiszem, hogy evenl fiatal barátomnak valami újat mondtam. Sajnos, miután ismeretlanra akar bennünket megtanítani.

De az introspektív szociológia nem tartja hűvösen a fejét, nem űzi el a zsongó manfredi rajokat, a természettudomány megteszi, állítja Jászi. Ebben azonban nincs igaza, az introspektív szociológia is derekasan megteszi, viszont a természettudósok látását is befolyásolják egy egész csomó „balhit, eszme, képzelődés, illúzió, vágy, remény,

¹ *Beiträge zur Analyse der Empfindungen.* 8. és 220. 1.

öszön, *subconscient* babona és félelem stb.” — „Minden épszemű ember egyfélékép fogja leírni a mikroskóp alatt látható mitosis!”, kiált fel Jászi. Ugyancsak kevés histológiai dolgozatot olvasott, ha azt hiszi, hogy minden tudós ugyanazt látja a mikroskópium alatt. Egy új fölfedezés első idejében csaknem mindegyik mást lát, és mindegyik látását körülzsongja saját régebbi elmélete, balhit, vágy, remény és félelem.¹ „S bátran azt lehet mondani”, írja finom megkülönböztetéssel

¹ Felkértem Apáthy Istvánt, a kinek nevéhez, mikroskópiáról és histológiáról lévén szó, bizonyára nem kell *epitheton ornatis*-t tenni, legyen szíves ő megmondani, hogy áll ez a dolog, és megengedni, hogy válaszáat közzétegyem. Hirneves kollégám igazán lekötelező fáradozással egy 19 oldalas nagyérdekű levelet intézett hozzám. Nagyon sajnálom, hogy e dolgozat nem fér a rendelkezésemre álló keretekbe. Közlöm azonban belőle a következőt:

„A *Cajal*-féle metszeteket igen vastagokra szokták készíteni; azok, ha egyáltalában mutatnak valamit, igen sötétek, bennük nagyon sok színezett elem halmozódik sűrűn egymás fölé. Ezáltal optikailag kibonyolíthatatlan képek jönnek létre, a melyekből az elfogultság azt magyarázhatja, a mit akar.

Ilyen esetekben igenis lehetséges az is, hogy ugyanazon készítményben különböző búvárok különböző dolgokat lássanak, ha nem elég ösztintek beismerni, hogy semmit sem látnak *biztosan*. Az ilyen készítmények voltak a szövettannak mindenha a legnagyobb átkai, mert mindenkinek, hivatottnak és hivatatlannak egyaránt hozzáférhetőek, és csakhamar nem lesz seprű elég nagy, hogy a tudomány hajlékából azt a sok szemetet ismét és ilyen mód-szerekkel beléghordanak, kisöpörjük. (Látjuk, hogy Apáthy az „objektív” histológiáról még elítélőbben nyilatkozik, mint Jászi az introspektív szociológiáról.)

De áttérek azokra a követelményekre, a melyeket a vizsgálóval szemben kell támasztanunk, hogy az. a), b), c) és *d)* feltételek alatt, ugyanabban a készítményben mindenik ugyanazt *lássa*.

Gyakorlat a mikroskopiomos látásban egyáltalában . . .

Előismeretek a vizsgált tárgy egyéb szövettani viszonyaira vonatkozólag; bizonyos sejtelve a kérdéses dolognak.

Türelem és elfogulatlanság a *nézésben*.

A közönségesen épnek tartott szem nem mindig elég a legfinomabb viszonyok kiderítéséhez. Gyakran a közönségesnél élesebb látás és főleg teljes színérzék kell. Az oly közönséges színvakságnak már kisebb foka is lehetetlenné teszi a színbeli eltérés megkülönböztetését, a melyen bizonyos szövettani elemek felismerése alapul. Nagyon hátráltat azután a gyöngye, hamar könyező szem is. Eleinte még erős szem is káprázik, ha például az én készítményeimet az én módom szerint nézi.

A ki még soha mikroskopiomi készítményt nem látott, annak igen nehéz néha megmagyarázni, hogy mit is láthat; sőt azzal el is lehet mindent hitetni.

Szakemberrel is megeshetik, hogy ha nem mondjuk meg, mit mutatnak neki, éppen a legfontosabbat nem látja meg. Ha nem ismeri a tárgyat, még így is megtörténhetik, hogy neusonbrillumnak néz olyasmit, a mi nem az. Végül sok olyan mikroskopiomos viszony van, a melynek áttanulmányozása a legjobb készítményen is igen nehéz, igen sok türelmet kíván; de főleg kívánja, hogy a vizsgáló ne azzal fogjon a vizsgálathoz, hogy vagy *úgysem* látja benne a kérdéses dolgot vagy *úgyis* megfogja benne látni.

Itt már azután nagy szerepe juthat az elfogultságnak is. De ha a készítmény igazán jó, ha a vizsgáló igazán tud vele banni és igazán becsületes, akkor az eredmény, a mi a *látást* illeti, csak egy lehet.

Egészen másként kell megítélnem a közül a két rész közül, a melyekre első kérdésemet eleve fölbontottam, a másodikat.

Ha a leírás nemcsak abban áll, hogy tárgyilagosan és pontosan előadjuk, hogy mit *láttunk*, hanem a látottak leírását a látottakból vont *követ-*

Jászi, „hogy míg a régi természettudomány eszmékkel, elvekkel, fogalmakkal foglalkozott dialektikai módszerrel, szavakon és eszméken (*sic!*) okoskodott: addig a modern természettudomány *tényeket* keres, *külső, objektív, megmérhető s összehasonlítható tényeket*. Egy pusztá lelki állapotot nem lehet felülbírálni”. Erre három megjegyzésem van: 1. Minthogy egyik természettudós tényeinek a másik természettudós által való felülbírálásáról van szó, mégis csak lelki állapotok lesznek azok a természettudományi tények is. Kíváncsi vagyok, vajjon a zöngéknek alap- és felső zöngékből való összetétele, a skála különböző zöngéinek magassága, az oktáváknak rokonsága, a szepteknek diszharmóniája, a lebegések diszharmónikus hatása, a melyeket a fizika leír, Jászi megkülönböztetése szerint pusztá lelkiállapotok vagy külső, objektív, megmérhető és összehasonlítható tények-e? Vajjon egyáltalában szerinte az optika és akusztika tényeket vagy lelkiállapotokat ír-e le? 2. Hogy Amerikába kivándorló honfitársaink ott jobb keresetet várnak (belátás), hogy a németalföldi kereskedők XI. Lajoshoz való csatlakozásuktól kereskedelmük számára nagyobb piacot reméltek (u. az), hogy az emberek ragaszkodnak a meglévőhöz (konzervativizmus), ezek vannak olyan felülbírálható tények,

keztetésekkel rójuk össze, akkor nagyon is különbözőkké lehetnek egy és ugyanazon készítmény leírásai. De ezek a leírások mind rosszak; annál rosszabbak, minél kevésbé tudja bennük az olvasó elkülöníteni a látottaktól a csak kikövetkeztetett dolgokat. A jó leírásnak a látottak visszaadásán kívül semmit sem szabad tartalmaznia. Az *ilyen leírás* is csak egyféle lehet, ha a felsorolt most már 9 feltétel megvalósult a létrejötté előtt.

A mi a következtetéseket illeti, azok ha jók, szintén csak egyfélék lehetnek az előbbi összes feltételek után. Ha kétfélék, akkor az egyik rossz: az egyik épület össze fog dűlni. Azaz lehet rossz mindkettő és minden eddigi: akkor mindenik épületünk össze fog dűlni. Belőle csak a téglák, a tiszta leírások maradnak használhatók.

Szerencsére a mi lehetséges következtetéseink a józan gondolkodókra nézve nem oly sokfélék. Gyakran könnyű megtalálni a helyeset és könnyű a helyességéről végkép meg is győződni.

Másik két kérdésedre az előbbiekkal voltaképp már meg is feleltem.

Van-e erre befolyása” — t. i. a különböző bírálatra bírásra — „előzetes elfogultságnak, különösen új felfedezésekkel ellenkező régiebb elméletekből eredőnek?”

Van befolyása igenis, de csak a gyöngé emberekére, már az mindegy, értelmi vagy erkölcsi-e a gyöngéség. Az utóbbi különösen igen gyakran az úgynevezett irigység képében jelentkezik. Olyan társadalmakban, a melyeknek főleg erkölcsi közműveltsége gyenge, a tudományokkal foglalkozókat is gyakrabban megszokta ez a gyengéség lepni. Mindenképen erős emberek a többek közt azért is *tudnak* oly jól látni, mert jól *akarnak* látni és nem is titkolják el, a mit láttak. A gyengébb emberek bizonyos fajta készítmények tanúságait csak azért fogadják el szívesebben, mert azok az ő előítéleteiknek kedveznek. Vannak, a kiken bizonyos előítéletek annyira uralkodnak, hogy a kétes készítményekben csak a nekik kedvező részleteket ragadják meg, a nemkedvezőkön pedig, félig akaratlanul, átsiklanak, holott ha azokat türelemmel tanulmányoznák, a kedvezőknek látszó részletek fölött is kétségeik támadnának.

Végül: „Vannak-e a hamis leírások között jóhiszeműek is”. Vannak tévedések s ezek jóhiszeműek. Vannak hazugságok s azok rosszhiszeműek. Vannak, a melyekben sok előítélettel csak egy kis rosszhiszeműség, jóformán az illető előtt maga előtt sem bevallott, párosul. Az ilyen eset talán a leggyakoribb. Sokszor az előítélethez csak könnyelműség és felületesség járul, melyet az illető önmaga előtt a másokban való bizalmával mentetget, a siktől előítéleteit vette. Járulhat az előítélethez például a bizalmatlanság egy fiatal bűvár iránt”.

mint az, hogy egy mikroszkópai készítményben bizonyos részeknek ugyanaz a szűrkeségök van, mint bizonyos régebb megfigyelésekből ismert szöveteknek. 3. Megmérni csak egyenes vonalakat lehet, de azt a sok egyéb fényi, hangji, melegségi stb. tényt, a minek az előadásából a természettudomány áll, szintén nem lehet, és ezeknek nem figyelmen kívül hagyásából, hanem igen is igen buzgó megfigyeléséből támadt azután a kísérő mérhető tények tudománya, a mérő természettudomány.¹ Szóval Jászinak semmiképp sem sikerült szabatosan megmondani, miben áll a természettudomány nagyobb tökéletessége az introspektív szociológiával szemben.

De habár Jásziban (hiába, meg kell mondanom), legalább ezen alkalommal, nagyobb a nemes hév mint a gondolkodás tisztasága, és habár ugyancsak puhán és elkényeztetetten enged az eszméktől, elvektől és kivált a fogalmaktól (de nem a szavaktól) való irtózásának: azért tudjuk, hogy mit akar mondani. Szabatosan kifejezve ez szerény nézetem szerint így hangzik: „Az introspektív szociológus azokra a tényekre, a melyeket megfigyel, a legnagyobb igyekezet, a legszorgosabb megfigyelés mellett sem képes oly egyértelműséggel (biztossággal) újra ráismerni, vagy ha rájuk ismerni vél, azokkal nem járnak oly egyértelműséggel más tények, és azokat nem képes oly mértékben úgy leírni, hogy más ember is egyértelműen rájuk ismerjen, mint a hogy az a természettudós és az ő tényei esetében fenforog, és azért ama tények kevésbé alkalmasak előremondásra és a cselekvés vezetésére mint emezek.” No, erről mondtam levelemben: „Csak igyekezzünk és figyeljünk meg és elemezzünk jobban. Tettünk eddig valamit e tekintetben, de sokkal többet lehet tenni.” Valóban csodálkozhatunk-e, hogy nem értünk el szociológiáinkkal egyetértést és az a utáriusok és konzervatívok megértését; ha azt állítjuk, hogy az ember a szerint válogatja meg cselekedeteit, hogy mily fokú jólérzést, (örömet, fájdalmat) vár tőlük eredménykép, és másfelől ott van az a tény, hogy az ember oly eredményekre törekszik, a melyeket sohasem fog elérni? Ha azt sem tudjuk, tesz-e az ember szenvedélyből olyat, a miről tudja, hogy rosszabb érzést fog neki okozni mint el nem követése? avagy szenvedélyes cselekvés esetén is a belátásnak engedünk-e? ha olyant tanítunk, hogy az ember első, minden mást megelőző célja az önfentartás, és látjuk, hogy az életet odadobja egy pillanatnyi lendületért? ha nem tiszták ezek a fogalmaink: érdek, belátás, ösztön? stb. stb. És rámutattam, hogy újabb német pszichológusok (pl. Pfänder, Loszkij) habár csak keveset, de valamit tettek ebben az irányban, és hogy az ily tisztázásra törekvő munkák elolvasása után azt érzi az ember: „ez így van”, ezt el nem fogja tagadhatni senki, és tisztábban - és egyértelműbben látja a szociológiai tényeket, tisztulni saját tételeinek zavarosságát, és látja, hogy az antiutilitáriusok és konzervatívok csökönő ellentállása elmélete tisztátlanságából és hamisságából is eredt. De

¹ A mérés (és általában a megolvasás és számítás) sem adja az igazságot, a hű valóságot a közvetlen érzéklettel szemben. Honnan tudnám ezt ugyanis, és milyen értelemben mondhatnám? A mérés (és általában a megolvasás és számítás) csak *több* különböztető jelet ad (éppúgy mint a mikroszkópium a szabad látással szemben), továbbá *mindig előállítható* jeleket, és olyanokat, a melyek *kisebb fáradtsággal nyújtanak egyértelmű várakozást*, mint a milyen fáradtsággal nyerjük azt a közvetlen érzékleteket kísérő körülmények számbavételével (a mi a hűvös főnek az elfogultsággal szemben való előnyével egyezik). Csupán ez a célszerűség, nem a nagyobb igazság az előnye, az exakt (megolvasó, számító és mérő) tudománynak a többi tudomány fölött.

fiatal barátom, sajnos, nem akar keserves fáradsággal elemezni és tisztaságot keresni, önmagát munkában emésztetni. Inkább a módszert akarja változtatni; a nehéz „fogalm”-azó osztályból a kezelő osztályba akar szökni, nehezebb megfigyelések és fogalmak kikristályosítása helyett etnográfiai és történeti könyvekből és statisztikákból könnyebben megállapítható tényeket akar iktatni. De nem oda Buda; *hic Rhodus, hic salta*. Tudományt csak fejjel lehet csinálni, megerőltetett, fájó, szédülő fejjel, véghetetlen türelemmel. Nincs egyszerű, világos tény, nincs egyszerű oktatás a tudományban; zavaros tények tisztázása, hajszálfinom, unalmas különböztetések és egyértelmű fogalomalkotások a legobjektívabb, legkülsőbb tényekkel szemben is szükségesek. A természettudomány általánosan elismert tényei sem lettek meg e nélkül; még a hangmagasság vagy az összhang ténye sem volt meg mindjárt világosan mindenki számára. Hát még a tömeg, a tehetetlenség fogalma! És ugyanilyen természetű munka ugyanily tisztaságot képes hozni a pszicho-szociológia megállapításaiba is. Kíváncsi vagyok vajjon a mai zavaros lélektani és pszicho-szociológiai megállapításokat Jászi ama zavarosságban kívánja-e hagyni? és ha nem, kiktől várja, tisztázásukat?

Mindebből az következik, hogy Jászi azon tételének, a melyet ism értetett fejtegetéseivel bizonyítani akar, hogy: „az a szociológia, mely kizárólag vagy főleg az egyéni öntudat tényein épül fel, megbízhatatlan és tudománytalan”, semmi alapja nincs.

Semmikép sem tudománytalan az ily szociológia. Megbízhatlan? Elvégre semmi tudomány sem feltétlenül megbízható. De ha a pszicho- szociológia terén valóban sohasem jutnánk is olyan tisztaságra, mint a természettudomány terén, *lehetséges-e megbízhatóbb tudomány?* Minthogy — úgy-e — célunk az emberek meggyőzése és lelkesítése, lelki állapotaikra való hatás által igazgatni és javítani a társadalmat, semmikép sem vagyok képes belátni, hogyan szorulhatnak le második sorba, vagy kiindulási hipotézisek szerepére a pszicho-szociológiai összefüggések, és hogy foglalhatnak el ezek helyét „a társadalmi struktúra, a részek összefüggése, a képletek összehasonlítása, a társadalmi fejlődés fázisainak ismerete”, ha milliószor megmérhetőbbek, megfoghatóbbak, összehasonlíthatóbbak és ellenőrizhetőbbek is? Egy a pszicho-szociológiánál tökéletesebb szociológia csak az lesz, a mely a pszichikai tényeket egyenes vonalak méreteiből álló fiziológiai tényekkel fogja helyettesíteni, de nem a Jászi javasolta külső szociológia. E pszichofiziológikus tények megállapításának pedig, világos, egy szabatos introspektív pszichológia az előfeltétele. Nem tudom megérteni, hogyan találja Jászi fegyvertársát Tarde-ben. Ez az okos, tisztafejű ember épen az ellenkezőjét mondja annak, a mit Jászi neki tulajdonít. Az, hogy a „közkeletű lélektan” helyett azt említi, a mely pathologikus lélektan, pszicho-fizikát, gyermek-pszichológiát, állati pszichológiát is felhasznál, nem tesz semmit, mert hogy ezek részben az introspektív pszichológia részei, részben e nélkül lehetetlenek, az világos. És a milyen fontos a szociológiában a beteg, a gyermek meg az állat, olyan fontos lesz talán az egészséges felnőtt ember is. Avagy megbízhatóság tekintetében előbb valók-e azok?

„Az a szociológia, mely kizárólag vagy főleg az egyéni öntudat tényein épül fel” nemcsak nem „megbízhatlan és tudománytalan” hanem — a míg egy exakt pszichofiziológiánk nem lesz — az egyedüli értékes szociológia.

Elvileg ez az eredmény, a melyre jutunk.¹ Tényleg természetesen senki sem lesz, a ki *kizárólag* egyéni lélektani megfigyelések alapján fog akarni egy szociológiát felállítani, és a külső szociális tényekkel való ellenőrzés rendkívül hasznos lesz. Sőt mondhatjuk, szükséges. És mennél több külső tény, annál jobb természetesen; ezt senki sem fogja tagadni. Hogy ha elvileg *kizárólag* lélektani megfigyelésen tényleg fel épülhet egy tudományos és megbízható szociológia, természetesen „*főképp* azon” is felépülhet; az ellenőrző és bizonyító tények bajt nem fognak okozni (ha csak elég bő, szorgalmas és gondos az introspekció, a minek szükségét az objektív tényekkel szemben mindjárt látni fogjuk!) sőt hasznosak lesznek. Hogy egy ilyen vegyes szociológiának főképp a pszichológián *kell* felépülnie, az, mint láttuk, világos abból, hogy a pszicho-szociális összefüggések kiderítése a *cél*, a külső szociológia csak eszköz. Hogy Jászi mit ért tételében *főképp* alatt, az természetesen nem lehet világos, ha meg nem magyarázza. De megmagyarázza.

„Azt állítom”, mondja Jászi, „hogy a lélektani magyarázat legfeljebb egy kiindulási hipotézis jelentőségével bírhat, de egy tudományos szociológiai kutatásnak a külvilág tényein s a kauzalitás alapján kell felépülnie.” Evvel a csodálatos mondattal nem vitatkozom; csak jelzem, hogy a *hipotézis* fogalma, gyöngéden szólva, nagyon is egyéni benne, és hogy a kauzalitásnak a lelki élettől való megtagadása igen különös. „S állítom mindenekfelett, hogy ha az egyéni öntudat tényei a külső valósággal, a szerfeletti gondol megállapított külső valósággal ellentétbe kerülnek — hogy akkor az egyéni öntudat állítólagos tényeinek kell engedniök.” Itt álljunk meg; ez a cikk leglényegesebb helye.

Kissé zavaros ugyan e mondat értelme is, és nem hiszem, hogy Jászi végiggondolta a dolgot. Nem érti az ember, hogy az „öntudat tényei” hogyan jutnak ellentétbe külső szociális tényekkel. Igaz, lehetséges, hogy egy lelki megállapítás, egy érzés vagy gondolkodás konstataciója megczáfolatik egy intézmény fennállása vagy egy szociális cselekvés által, *mert ez más lelkiállapotról tesz tanúságot*; de ekkor egy lélektani megállapítás *egy másik lélektani megállapítással* kerül ellentétbe; „külső szociológia” ily czáfolatra képtelen.

Legyünk azonban jóakarattal. Lehetséges a következő eset. Saját lelki életünk és mások egyéni életének megfigyelése folytán elvárunk egy szociális külső tényt, és egy attól eltérő következik be. Jóakarattal lehet ezt a főntebbi alatt érteni. Ilyenkor valóban el kell vetni a lélektani alapon való következtetést. De *nem azért, mert a lélektani szociológia elvileg alárendelendő a külső szociológiának*, hanem mert az igaz: az *érezkelt, a való és ennek* alá kell rendelni a *következtetést, meri az mindig empirikus általánosításokat tartalmaz, a melyek mindig csak valószínűk*. Ha külső tényekből külsőkre következtetek és ellentétbe kerülök az individuális valósággal, akkor is el kell vetnem következtetésemet. Ez az eset tehát nem deríti fel, melyik szociológiáé az elsőbbség.

Kideríti a következő eset. Állandóan bizonyos külső szociális tényeket tapasztalok, például: mindenütt és mindenkor, a merről és a mikorról csak tapasztalatom van észlelek alsóbb- és felsőbbrendű osztályokat, magántulajdont stb. és már most külső, objektív módszerrel

¹ Hogy egy *kizárólag* introspektív pszichológián alapuló szociológiának is mint a kérdések anyagát, ismernie kell a külső szociológiai tényeket, a melyeket megmagyarázni akar, az magától értetődik.

élve, mint külső, objektív szociológus, mivel semmi külső, objektív tény nem készíthet mást elvárnom, természetesen ugyanezt elvárom minden más helyre és időre nézve is. Az emberi lélek vizsgálata, első sorban a magamé, azonban *lehetségesnek*, sőt valószínűnek mutatja nekem, hogy ezek az intézmények nem maradnak meg okvetlenül mindenkor, vagy azt, hogy bizonyos körülmények között (a melyeknek ezen hatását a föltevés szerint csakis a lelki vizsgálat derítheti ki, nem az objektív külső szemlélet, mert hiszen mindenfajta külső körülmények közt fennállanak azok az intézmények) *biztosan* (empirikus értelemben véve e szót) nem fognak fennállani. Melyik várakozásnak kell már most engednie? Felelet: Az objektív alapon állónak, és pedig pusztán azon általános tétel alapján (több ehhez nem kell), hogy lelki okok határozzák meg a cselekvést. Az általános (de az egész külső objektív szociológiai tapasztalatokat számban óriásilag felülmúló egyetemes tapasztalatokon nyugvó) pszichológiai alaptények figyelmen kívül hagyása azt az együgyű, rövidlátó, praktikus szociológiát szüli, a mely semmit sem tekint lehetségesnek, a mi nincs, a mely az előző évek népesedési statisztikája alapján a falusi népnek a városba való özönlésének törvényét állítja fel és annak érvényességét akkor is várja, a mikor a városban a kereset megcsappant stb. A szociológiának tehát főképp lélektani alapon kell fölépülnie.

De ez nemcsak ezen elvi okból következik, és nemcsak azon másiktól, hogy a társadalmi életet az egyesekre való lelki behatásokkal akarjuk igazgatni, tehát a pszicho-szociális összefüggéseket kell ismer-nünk, hanem azon okból is, mert pszichológiai vezetés nélkül pusztán a külső tényeken belül valamilyen törvényekre jutni akarni, eredményre nem vezető keserves, emberi erőt felülhaladó munka. Hiszen a Jászi javaslata nem új; próbáltak közgazdaságtant csinálni pusztán gazdaság-történeti és statisztikai alapon, és az eredmény nulla. És szociológiát általában próbáltak is csinálni külső tények összehordásával és az eredmény sohasem volt okos, a mint azt a Durkheim-iskola Jászi ismertette példája mutatja, és a mint Tarde, épen Jászi-idézte nyilatkozatában kifejti. „Az anyagokat értelmezni kell — itt kezdődik a lélektan szerepe”, vagyis ott, a hol a tulajdonképi tudomány kezdődik.

Elvetni vagy korlátozni akarni az önmagunkba való pillantást a cselekvések előremondása terén, elvetni vagy korlátozni életünk és szociális életünk egyik főtámaszát képtelen szándék. De, mondja Jászi, „Le Dantec gyönyörűen mutatta ki, hogy a protisták életét könnyű volna emberi nyelven leírni. Lehetne ezen állatok belátásairól, érzel-meiről, önzéséről, altruizmusáról stb. stb. beszélni Ki beszél ma így a biológiában?” Ki? Mindenki. Nem hallott-e Jászi vizsgálódások-ról a felől, hogy bizonyos állati cselekvések ösztönszerűek vagy belátá-sosak-e? Nem olvasta Darwint? Nem ismeri e az utolsó évek leg-szenzácionálisabb biológiai vitáját, a mely elkezdődött Bethe munká-jával *Dürfen wir den Ameisen u. Bienen psychische Qualitäten zuschreiben?* (Pflüger's Archiv 70. köt.), a mely folytatódott Wasmann munkáival (például *Die psychischen Fähigkeiten der Ameisen*), Forel dolgozataival (például *Experiences . . . sur les sensations des Insectes*), Buttler-Reepen dolgozatával *Sind die Bienen JSelflexmaschinen?* (*Biolog. Centralblatt* 1900), Uexküll értekezésével *Über die Stellung der vergl. Psychologie zur Hypothese der Tierseele?* Természetesen mennél távolabb áll egy állatfaj tőlünk emberektől, annál kisebb _biz-tossággal lehet az ily vizsgálódás számára egy eredményt megállapítani,

és ezért nincsenek a fiziológiában ily vizsgálódások a protistákra nézve.

* * *

Jászi bátran, nem törődve azzal, hogy az állítások számával, a melyeket valaki kockáztat, egyenes arányban van lehetséges tévedéseinek száma is, fölhoz egy olyan dolgot is, a mely tárgyával csak laza összefüggésben van, és a melyet tulajdonkép semmi szükség sem volt fölemlíteni, a mely nélkül másszóval bizonyítása ép oly jó lett volna mint avval.

Ügyes gúnynyal bemutat egy tudóst, szerinte az introspektív módszer valódi monstrumát, igazi karrikaturáját. Ez a tudós szerinte olyan nevetséges szörszálhasogató kérdéseken tépelődik hosszú időn át, nagy fáradtsággal, a melyek nem is valók a tudományba, és a melyek megoldása semmire sem jó — valósággal a Mátyás király tudósa, a ki borsót hány a falra. Halálos vágás; objektíve halálos, ha Jászinak igaza van, és szubjektíve halálos — a „tudós” halottnak kell hogy érezze magát, — ha azt találja, hogy meg kell magát adnia, hiszen régi mondás, hogy a legeggyűbb az, a ki még kérdezni sem tud. En azt hiszem, hogy Jászinak magának is fáj, a mikor ezt a csapást mérte. Valóban, képzeljük el e szegény szárnalmas tudóst, talán évek hosszú sora óta emészti magát ily introspektív kérdésekkel, azok adtak talán életének egyedüli czélt és tartalmat, talán belebetegedett az azok körül való munkába, talán öregén, ősz hajjal dolgozik most már, és Jászi elveszi tőle élete szép illúzióját, a legnagyobb kint, a legnagyobb szenvedést méri rá. De Jászit nem tartják vissza az ily szubjektívítások, és elvégre, pusztán a tudomány érdekét tekintve, ebben egészen igaza van.

„Egy pusztá lelkiállapotot nem lehet leírni,” írja Jászi »de minden épszemű ember egyféleképp fogja leírni a mikroskóp alatt látható mitosist. Ez egészen más kutatási módszer, mint azon — különben általam is nagybecsült — tudósunké, a ki heteken át volt képes ezen a problémán gondolkozni: „Van-e öntudatunkban valami, a mi eleve azt mondja, hogy a fekete és fehér összekeverése inkább szürke mint vörös színt fog adni?” S állítom, hogy még Németország „distinguált természettudósai” között sem fog találkozni egy is, a ki hajlandó ezt a problémát tudományosnak elismerni s ettől az introspekciótól valami jót elvárni.”

E szerencsétlen tudós — a mint a t. olvasó előbbi érzelmes soraimból bizonyosan már sejtette is — én vagyok. És nem „hetek” óta gondolkodom azon a problémán és a vele összefüggőkön, de évek óta, a mint azt fiatal barátomnak és kedves egykori tanítványomnak egy magánbeszélgetésben elmondtam, a melyet tőlem a végett kért, hogy jövő terveiről, közöttük a szociológia objektívizálására vonatkozókról, véleményemet hallja; ő nemes kíméletből, hogy a teljes szomorú valót le ne leplezze, vagy hogy a józan gondolkozású olvasóközönség előtt egészen hihetetlen dolgot ne mondjon, enyhített e vigasztalan tényen. És megvallom, ez a halálos csapás, ez a megszégyenítés a nyilvánosság előtt, ez vitt arra, hogy hajlamaim ellenére én is a nyilvánosság előtt vitázok, támadjak, védekezek, gúnyoljak, hiszen a féreg is meggörbed, ha rátaposnak. Nem azért fáj ugyan a csapás, mintha megadnám magam, a hogy a szerencsétlen tudósról előre föltettem; ellenkezőleg, nem adom meg magam, nem ismerem el, hogy hülye vagyok. Másért fáj. Az fáj, hogy Jászi szerint azt a nagybecsülést, a melyet ő különben irántam érez, és a mely, megvallom, hizeleg nekem és munkában eltöltött életem egyik legszebb jutalma (tekintve a szak-

értelmet és ítélőképességet, a melyből ered), mondom fáj, hogy Jászi nézete szerint ezt a nagyrabecsülést gáncsolt ténykedéssel meg nem érdemltem, hogy az inkább a jó szív szánalmának ajándéka, mint szigorú igazság osztaléka, ha nem egyszerűen udvariassági frázis. Ez a fájdalom nem hagyott nyugodnom, az nyomta kezembe a tollat, ama nagyrabecsülést meg is akarom érdemelni.

Szándékom eleinte az volt, hogy a jelen cikkben be próbálom szigorú kritikusságot bizonyítani, hogy ama kérdés tudományos és nem hiábavaló; ki akartam mutatni, hogy az csak egy esete a filozófia azon alapkérdésének, hogy ismereteink mennyiben származnak a tapasztalásból, mennyiben nem onnan, és hogy az jelentős esete e kérdésnek, mert olyanfajta igen elemi ismeretekre nézve veti fel e kérdést, a melyekre nézve még nem vettetett fel. De jobb megfontolás után elállottam e szándéktól, mert annak keresztülvitele nem lett volna lehetséges „eszmék, elvek” és főleg „fogalmak, logikai kategóriák és nehézkes megkülönböztetések” nélkül, sőt az esetleg még egy „elméletire”¹ is vezetett volna, ezeknek pedig Jászi nem tulajdonít jelentőséget a tudományban — ő csak tényeknek hisz. Kénytelen voltam tehát igazam megvédése végett az induktív kutatás terére lépni. Kerestem egy distinguált német természettudóst, a ki ellenkező véleményen van mint sárkányölő ifjú magyar szociológusunk, kerestem nem mint döntő bírót (ez tudománytalan volna), hanem mint — *tényt*. Egyet kerestem és két ilyen tényt találtam.

Machot kérdeztem meg. Közlöm a magam levelének is egy nagy részét, hogy a t. olvasó a kérdés tartalmát egészen átértse:

Jemand, N. N., glaubt folgendes zu finden:

„Die Menschen haben das Bewusstsein, die Kenntniss dessen, dass Grau ein Mittelding zwischen Weiss und Schwarz (Lau ein Mittelding zwischen Heiss und Kalt u. s. w.) ist. Dies ist eine *allgemeine* Kenntniss; sie bezieht sich auf alle, auch zukünftige, Fälle von Grauempfindung (Lauempfindung u. s. w.); ja die Menschen halten es sogar für unmöglich, dass je ein Grau (Lau u. s. w.) jenem Satse nicht entspreche, Sie finden es auch undenkbar.

Ist nun jener Satz ein Erfahrungssatz? Stammt jene Kenntniss daher, dass die Menschen es wiederholt wahrgenommen haben, dass Grau ein Mittelding zwischen W. u. Seh. ist u. s. w.? Nein; *ein* Fall von Grauempfindung genügt, sie jener Thatsache zu versichern und die Wiederholung der Wahrnehmung, wie häufig sie auch sei, hätte sie nicht zur Feststellung der Notwendigkeit jenes Satzes führen können. Jene Erkenntniss sagt auch nicht den Inhalt *einer* blossen Wahrnehmung aus, denn *ein Wahrnehmen* liefert bloas eine Individual-, nicht eine allgemeine Kenntniss. Jenes Bewusstsein kann vielleicht am besten eine Intuition (eine Wesens-Intuition, ein Wesen-Erschauen) genannt werden.

Die Menschen haben eine (im obigen Sinne allgemeine, auch auf die Zukunft bezügliche) Kenntniss auch davon, dass gewisse Thatsachen (Weiss und Schwarz, Heiss und Kalt, Gross und Klein) Gegensätze und und ein-

¹ Jászi áprilisi cikke szerint Durkheim, a német professzorokra emlékeztet „nehézkes megkülönböztéseivel” és avval, hogy »logikai (?) kategóriákkal szeret operálni”; Le Dantec-nek pedig Jászi úgy írta le a szociológiát, hogy az még mindig nélküli a valódi természettudományi alapot, mert még mindig csak tünetekkel (?) és elméletekkel dolgozunk. Remélem, Jászi (nem-logikai?) kategóriáit és könnyed megkülönböztetéseit a tudósok, a kiket látogatásaival szerencsétlenül, nem találták magyarosoknak, mert ez nekem honfibút okozna; remélem, fölteszik rólunk, hogy hazánkban is vannak egynéhányan, a kik Durkheim azon németességében és a mai szociológia azon tudománytalanságában osztoznak, a mely Jászinak oly idegenszerű.

ander in einem gewissen Sinne (z. B. an „demselben“ Gegenstände zur selben Zeit) ausschliessen, dass Weiss auch Nichtschwarz, Heiss Nichtkalt, Klein Nichtgross sei. Diese Kenntniss stammt, wenn möglich noch augenfälliger, nicht aus Erfahrung.

„Das intellektuelle Inventar der Menschen besteht also nicht nur aus (Wahrnehmungen, Erinnerungen, Vorstellungen von) Elementen und deren zeitlichen und räumlichen Verhältnissen (welche übrigens gleichfalls Elemente sind) und aus Erwartungen der wiederholt erfahrenen zeitlichen und räumlichen Verhältnisse dieser Elemente, sondern auch aus Intuitionen (nicht aus Erfahrung stammenden Erwartungen) anderer Verhältnisse (der Gleichheit, der Ähnlichkeit, des Mittelding-Seins, des Zusammengesetztheits, des Gegensatzes, des Einander-Ausschliessens) — wir können sagen: der Wesens Verhältnisse — jener Elemente. Es scheint, alle nothwendigen Wahrheiten sind Ergebnisse solcher Intuitionen.

„Die Menschen empfinden es als natürlich“, dass die Mischung eines weissen und eines schwarzen Stoffes einen grauen Stoff ergibt, und zwar finden sie dies nicht aus dem Grunde natürlich, weil sie es häufig und ausnahmslos erfahren haben und darum an die Thatsache gewöhnt sind, sondern eben aus dem Grunde, weil sie wieder nicht aus Erfahrung wissen, dass Grau ein Mittelding zwischen Weiss und Schwarz ist. Es disponirt uns also jene Kenntniss, von der Erfahrung unabhängig, den Besitz der Begriffe *G. W. Sch.* u. *Mischung* (blos als Zusammenwerfung der Theile, wie im Mischen der Karten, ohne stattgehabte Wahrnehmung der Folge) aber vorausgesetzt, zu erwarten, dass eine Mischung von W. u. Seh. Grau ergeben wird. Es wird vielleicht niemand, der dies noch nicht erfahren hat, aber die Empfindungen W. Sch. u. G. und ihr Verhältniss schon kennt, diese Thatsache im Vorhinein errathen; hat er sie aber einmal beobachtet, so wird er finden, dass etwas geschah, was (wenigstens mit grösserer Wahrscheinlichkeit, als die Entstehung einer anderen Farbe aus der Mischung von W. u. Seh.) zu erwarten war.

„Vielleicht gilt dasselbe auch von dem Gesetze der Zusammensetzung der Kräfte. Man kann ganz gut erkennen,¹ dass in der Resultirenden die Komponentkräfte enthalten sind, und erkennt man dies, so empfindet man es als natürlich, dass die Zusammensetzung dieser letzteren Kräfte jene erstere Kraft ergibt. Vielleicht hätte dies niemand errathen können, und doch ist in den Menschen eine Disposition vorhanden, dies zu erwarten. Es ist hier gleichgiltig, ob das vom Gesetz der Zusammensetzung der Kräfte Gesagte richtig ist, oder nicht; die anderen Beispiele allein genügen um Folgendes zu zeigen:

„Wir besitzen nicht nur auf Erfahrung beruhende Erwartungen des Inhaltes, dass aus gewissen Thatsachen andere hervorgehen werden, sondern auch aus unseren Intuitionen der Wesens-Verhältnisse gewisser Thatsachen stammende Dispositionen zu Erwartungen solchen Inhaltes. Es scheint, die Menschen werden von solchen Dispositionen in ihren Beobachtungen und Experimenten geleitet. Und sie scheinen ein Bestreben zu haben, Thatsachen, welche aus dem Zusammentreffen mehrerer anderer Thatsachen hervorgehen, als „Mitteldinge“ zwischen, bezw. Zusammensetzungen aus — jenen Thatsachen zu erschauen. Gelingt ihnen dies, was keineswegs immer der Fall ist, so gewährt ihnen dies eine Befriedigung über jene Befriedigung hinaus, welche ihnen die Wosse Erfahrungs-Kenntniss dessen gewährt, dass aus dem Zusammentreffen mehrerer Thatsachen stets eine gewisse Thatsache hervorgeht.“

N. N. theilte im Laufe eines Privatgesprächs *diesen ganzen Gedankengang* in bescheidener Form, noch an dessen Richtigkeit zweifelnd, einen

¹ „Vielleicht vermag dies nicht jeder Mensch selbstständig zu erkennen. Der Satz, dass es Wesens-Intuitionen gibt, will nicht sagen, dass alle Menschen alle Wesens-Intuitionen selbstständig zu machen fähig sind. Alle, nicht blödsinnige Menschen, können aber alle (oder doch die allermeisten) Wesens-Intuitionen nacherleben, wenn sie ihnen mitgeteilt werden. Hingegen können jene Intuitionssätze nicht bewiesen werden.“

anderen Mann der Wissenschaft, X. Y. mit. Infolge dieses Zweifels warf er zunächst *die Frage* auf:

„Disponirt uns etwas (nämlich die Erkenntniss des Verhältnisses von Grau, Weiss u. Schwarz) es zu erwarten, dass aus einer Mischung von W. u. Sch. eher Grau als eine andere Farbe hervorgehen wird?“ Er erzählte auch, dass er seit lange und mühsam hierüber nachdenke.

Ezután közlöm X. Y. (Jászi) főnnebbi kifakadásait és folytatom.

Man wünscht nun Ernst Mach als einen Naturforscher zu bezeichnen, der das Nachdenken über jene Frage nicht als unwissenschaftlich und unnütz betrachten würde, wenn er hievon hörte. Und E. M. wir ergebnst befragt, ob man ihm als einen solchen Naturforscher nennen darf.

Nagy érdeklődéssel vártam a kiváló gondolkodó válaszát azért is, mert, ha jól értettem munkáit, ő mindig azon nézetet hirdette, hogy a látszólag intuitív igazságok is tapasztalatból származnak, és hogy értelmi életünk egész leltára elemekből, azok idő és térbeli viszonyaiból és azok ismétlődéséből előálló tapasztalatokból áll.¹ Nem is szívesen adtam elő ellentétes véleményemet; rosszul esik ez az embernek mindenkivel szemben, hát még egy ily nagyérdemű agg gondolkodóval szemben, a kivel szemben nagy, sokszoros intellektuális hála kötelezettségét érzí. De kikerülhetlen volt, ha a kérdést meg akartam értetni. A hírneves természettudós a következőket felelte:

„Fragen, wie die das Verhältniss von Schwarz, Weiss und Grau betreffende, werden in der That durch Intuition gelöst. Diese Intuition vollzieht sich ebensogut an Wahrnehmungen wie an Vorstellungen. Die Introspection ist also eine wichtige Erkenntnisquelle, nicht nur der Psychologie, sondern durch diese auch der Physiologie und der Gesamtnaturwissenschaft.

„Dass ohne physikalisches Experiment die Introspection auch irre führen kann, ist eine Sache für sich. Auch durch das physikalische Experiment kann man zu der falschen Meinung verleitet werden, dass man im Grün Gelb und Blau empfindet. Dagegen wird niemand durch blosser Introspektion in Weiss Gelb und Blau oder Roth und Grün erkennen. Experiment und Introspektion müssen sich ergänzen. Von der Überflüssigkeit oder Nutzlosigkeit des einen oder der anderen kann gewiss keine Rede sein.“

Látjuk, hogy Mach többet ad mint a mennyit tőle vártam: elfogadja magát azon tételmet, a melynek megállapítása végett ama kérdést fölvettem. Mivel pedig ama tétel fontossága nyilvánvaló, a mennyiben a lélektant egy új elemmel bővíti, a mennyiben már az érzékletek körül is megállapít egy nem tapasztalaton alapuló általánosítást, a mennyiben továbbá kideríti a nem tapasztalaton alapuló általánosításoknak jelentőségét a tudományban és különösen a természettudományban is: ebben befoglaltatik ama kérdés tudományosága és fontossága is. Ha fontos az a felelet, hogy ismereteink egy része intuíczióból ered, akkor fontos az a kérdés, így van-e. Maguk az ily intuícziók pedig introspekcióból eredvén, azok fontosságával bizonyítja Mach az introspekció fontosságát.²

¹ L. i. m. a *Physik* ez. fejezet 6. és 18. pontját és *Entwicklung der Mechanik* I. Kapitel, 3.

² Tavaly jelent meg Semon *Die Mneme als erhaltendes Frinzip in Wechsel des organischen Geschehens* ez. munkája. E könyvre Forel *Die sexuelle Frage* ez. műve tett figyelmessé, a mely nem győzi magasztalni; nevezetesen azt jelenti ki Forel, hogy e könyv a szerzett tulajdonságok átöröklésének elfogadására térítette meg. Mostanáig 100 lapot olvastam e könyvből és nekem is már dicsérnem kell, különösen lelkiismeretesség és szabotosság tekintetében tűnik fel mintaszerűnek már eddig is. A 45. s köv.

Egy másik levelében Mach a következőket mondja:

E. Hering, früher in Prag, jetzt in Leipzig *hat* sich solche (t. i. a fekete, fehér és szürke színek viszonyába vonatkozó introspektív) Fragen gestellt, *hat* dadurch die biologischen Probleme wesentlich gefördert und sich dadurch als einer der grössten Physiologen bewährt. Die hyperphysikalische Physiologenschule *hat* zwar vor zwei Decennien das noch lächerlich finden wollen, dass will aber heute nicht mehr gelingen.

„Wie ist die philosophische Fähigkeit, Einsicht und Bildung zu bewerten, welche das genannte Problem als unwissenschaftlich, das Nachdenken darüber als zu nichts gut und darum staunenerregend findet?“

Nach der Beantwortung der ersten Frage glaube ich die der zweiten unterlassen zu können.

Haben denn die Hyperphysikalischen nie überlegt, dass alles objektiv Konstatirbare, bestehe es nun in physikalischen oder biologischen Umständen, die erwarteten soziologischen Folgen gar nicht haben könnte, wenn wir nicht empfindende und in Folge dessen vorstellende, denkende und wollende Wesen wären? Das sind doch die Endglieder der Kette, die zwei Menschen verbindet.

Erlauben Sie mir hinzuzufügen, dass ich mit *dem*, was Sie auf 2. und 3. Ihres Briefes sagen, vollkommen und ohne Rückhalt einverstanden bin und es wohl wörtlich so ausgedrückt haben würde. Die Franzosen sind in ihrer Missachtung psychologischer introspektiver Untersuchungen geradezu phänomenal. Ist est schon merkwürdig, dass einer ihrer bedeutendsten Denker, A Comte, die psychologische Beobachtung als Erkenntnisquelle ganz ignoriert hat, so tritt auch bei einem bedeutenden modernen Psychologen, Th. Ribot, der unglaubliche Gedanke auf, dass alles Psychische nur als „surajouté“, als eine Art begleitender Nebel, das allein wichtige Physische begleite. Und doch könnte dieser Forscher ohne Introspektion kein einziges Ergebnis gewinnen, kein einziges interpretieren. Wenn ich nicht irre, rührt diese Auffassung bei den Franzosen von ihrer recht lobenswerten Vorliebe für die exakten Wissenschaften her. Gerade diejenigen aber, welche darin nicht Fachleute sind, welche die zugehörigen Methoden logisch und *psychologisch* nicht gehörig durchschaut haben, werden zu einer masslosen Ueberschätzung der physikalischen Wissenschaften geführt und wollen schliesslich physikalischer sein, als die Physiker. Aber auch anderwärts kommt dasselbe in gemässiger Form zum Vorschein, wie Sie sich überzeugen können, wenn Sie die Schrift des mir befreundeten hochgeschätzten Historikers L. M. Hartmann (Ueber historische Entwicklung. Gotha, 1905.) ansehen wollen. Ich habe lange mit ihm diskutirt, um ihn zu überzeugen, dass nicht alle historisch und soziologisch massgebenden Faktoren physikalisch ermittelt werden können. Man denke nur daran, wie etwa die Geschichte verlaufen wäre, wenn statt Napoleon eine etwas andere psychische Individualität in die Ereignisse eingegriffen hätte. Die Herren der Gegenseite halten eben das Physische und Psychische für grundverschieden, und das Letztere für werthlos oder nichts. Physisches und Psychisches ist aber überhaupt nur durch die Art der Beobachtung verschieden, wesentlich dasselbe. Wer die eine Beobachtungsart verwirft, beraubt sich einer wich-

lapokon e könyv is éppen az introspektív módszernek a természettudomány terén való alkalmazásáról szól, és a következőket mondja:

„Die grosse Überlegenheit der subjektiven (introspektiven) Methode im Vergleich mit den objektiven bei der Untersuchung vieler biologischer und physiologischer Grundlagen beruht hauptsächlich auf zwei Vorzügen . . . Die Anwendung der subjektiven Methode ist deshalb an sich *durchaus einwandfrei* und ist auch *von den besten und kritischsten Physiologen*, ζ. B. von Johannes Müller, da, wo sie hingehörte, *in ausgiebiger Weise verwertet worden* . . . Wie wir sehen, ergibt die subjektive Methode der Untersuchung am eigenen Ich Resultate, die in vielen Beziehungen einfacher und *sicherer* sind, als die Resultate der objektiven Methode. Hier *darf sie also in uneingeschränkter Weise als eine der wichtigsten und reinsten Quellen des Naturerkennens angewandt werden*.“

tigen Erkenntnisquelle, *die durch nichts zu ersetzen ist*. Es lässt sich eben nicht alles physikalisch konstatieren. Damit ist gern zugestanden, dass *wo man physikalisch beobachten kann*, diese Beobachtungsweise wegen ihrer vielseitigen, von Subjektivität befreienden Kontrollirbarkeit sehr wertwoU ist.

Ich muss aufrichtig sagen, dass ich an Ihrer Stelle dem offenbar noch sehr jungen Herrn nicht opponieren, und lieber warten würde, bis ihm bei seiner Gottähnlichkeit bange wird. Zur Ueberwindung eines Vorurtheils muss man ja das Aussterben einer Generation abwarten.

De bevégzem ezt a csúnya írást, a melynél kellemetlenebben még nem volt részem. A bírált menopszichológikus programban *egy mondat sincs*, a mely ne volna téves; a nyilvánosság elé kergettetve, ezt, fájdalom, a nyilvánosság előtt volt szükséges kimutatnom. De ha már ez nem történhetett a nélkül, hogy azzal személyt is érintsek, szükséges azt is kijelentennem, hogy kiváló fiatal szociológusunk oly sokszor bebizonyított igaz, tudományos törekvése iránt én a magam részéről tisztelettel és elismeréssel vagyok, elismeréssel azon néhány csinos eredmény iránt is — és ez elég, — a melyet eddigi mindnyájunk által ismert munkásságával (különösen a *Művészet és Érkölcs*-öt értem itt) elért, és nagy várakozással (antipszichológikus programján kívül eső) további munkálkodása iránt, különösen, ha azt — a mint az az évek előre haladásával remélhető — a szigorú szabatosság irányában való nagyobb önfegyelmzés fogja megelőzni. És ha vitakozási módját magam iránt szükségtelenül ridegnek kellett is ítélnem, (ítélnem még akkor is, mikor magam is azt vallom, hogy tudományos vita igen kevés teret hagyhat csak az öregebbek, a tanítók iránt való személyes gyöngédségnek) szabadjon itt is — bár ez szigorú tudományos kereten túlmegy — megmondanom, hogy ez az én érzésem előtt nem ok arra, hogy az a baráti és bajtársi (és ez az utóbbi már hazai szociológiai küzdelmeink történetébe tartozik, és hála és nagy elismerés nélkül nem említhetem) viszony megszűnjék, mely köztem, régi munkás, és fiatal társam és az ő barátai között évek óta fennáll. Hiszen, ha szivtelenségünk elég ok lenne arra, hogy egymásban örömet ne találjunk, akkor nem hogy elvbarátok, tanítók és tanítványok, de szülők és gyermekek, szerelmesek és hitvestársak sem találhatnának egymásban örömet. De minthogy (a természetes haladás és azon nagyobb bátorság, gyakorlati érzék és hév folytán, a mely ép Jászi Oszkárt és több más fiatal barátomat az elköltözőikkel, Beöthy Leóval, Pulszky Agosttal, és velem immár életem delén túl levővel szemben jellemez, és a melyre nagy szükség volt, és a mely Jászi és a többiek elvehetetlen dicsősége) már hazánkban is elmúlt az az idő, a mikor mi régiek olvasók és rokonszenvezők nélkül üztük furcsállott szociológiánkat; minthogy most már van folyóirat, társaság, iskola, némi figyelem, sőt egy piczi kis rokonszenv és elismerés is: most már óvni kell az ellen, hogy a könnyű üzem fölváltsa a keserves tudományos gondolkodást, a szerkesztés, a czikkírás és ülésezés az alkotást, hogy a (jó értelemben vett) gyakorlati törekvés megölje a tudományt. És azért én, az öreg, bátor vagyok szintén egy módszert fölemlíteni, a mely nem új ugyan, sőt igen régi, a mely fölötté általános, de a mely nélkül soha semmi megállót nem csináltak a tudományban, és a melyet, mennél idősebb leszek, annál helyesebbnek talállok. Ez a módszer:

— Igen sokat gondolkozni, igen keveset írni!

Pikler Gyula.

Az állam kötelességei szociális téren.

J. L. de Lanessan: La concurrence sociale et les devoirs sociaux. Paris. Félix Alcan 1904.

Rövid foglalatban egy minden lényegesre kiterjedő kánont adni az egész világ, vagy legalább egy ország államigazgatóinak kezébe, hogy abból megtanulják, mi az állam feladata társadalmi téren — bizonyára épen olyan csábító, mint nehéz feladat. J. L. de Lanessan, a francia köztársaság volt tengerészeti minisztere vállalkozott rá. Vállalkozása, bár nem sikerülhetett tökéletesen, mégis valóban becses munkával gyarapította nemzete politikai irodalmát.

Lanessan irodalmi munkássága igen sokoldalú. Tengerészeti, gyarmatügyi, természetrajzi és szociológiai munkákra terjed ki. Ez némileg az erő szétforgácsolásának szokására vezette; ennek nyomát magán viseli jelen műve is, melynek első része az antik társadalom fejlődési történetének vázlatja, második része pedig a legújabbkori francia népjóléti törvényhozás ismertetése és némely követendő irányelv előadása, megindokolása. Az összefüggés a munka különböző részei között meglehetősen laza, de ezt szívesen elnézzük a szerzőnek, a kinek fejtegetései mindenütt érdekesek, tiszta tekintetről, sok tanulmányról, éles ítélőképességről tesznek tanúságot.

Történelmi fejtegetéseiben evoluzionista alapon áll és a hivatott szociológus szemével vizsgálja a társadalmak életét, elemeik működését. Határozottan szembeszáll azokkal, a kik a létérti harc útján való kiválás darwinista elvét a társadalmi alakulatokra is alkalmazzák és ezen alakulatok, elemek egymás elleni harcától a valóban értékesebbek győzelmét, terjedését, az egész emberi társadalom tökéletesedését várják. Lanessan szerint a konkurrencziában nyilvánuló létküzdelem már az egyes egyének között is csak akkor vezethet az erők hasznos kifejtésére, ha biztosított létű emberek között kizárólag a magasabb életélvezeti javakért folyik. A mint azonban már a megélhetés maga is kérdésbe jő, az erők túlfeszítésére, a legyőzöttek elpusztítására, de a győzők életerejének aláásására is vezet. Ha pedig a létküzdelem már nemcsak egyének, hanem társadalmi csoportok, gazdasági osztályok között folyik, szinte bizonyos, hogy a gyengébbek kiaknázására, gazdasági, értelmi, erkölcsi, fizikai tönkretételére vezet, de ugyanekkor úgy leköti és elhasználja az erősebbek erélyforrásait is, hogy azok sem lesznek képesek újabb harcokat kiállani és uralkodó helyzetüket előbb-utóbb kényszerülnek más elemeknek átengedni, A küzdelem tehát mindkét küzdő félre nézve veszteséggel jár; példa erre a francia nemesség és papság harca a köznép fölötti” uralomért, melyben utóljára is a tőkés bourgeoisie lett a győztes.

Ily nézetek mellett nem csoda, hogyha a szerző ellensége a *laissez faire* elvének és az állami hatalom messzemenő szabályozó tevékenységét kívánja a társadalmi élet minden viszonylatában, így a

munkabérek megállapításában is. Eszménye az oly állam, mely tagjainak szükségleteit teljesen ismeri és azok kielégítésére valóban lelkiismeretesen törekszik, a hol tehát a népszuverenitás valósággá lesz. Ezen állapot megközelítését csak az emberek erkölcsi tökéletesedésétől reméli, mert az állami erkölcs lassabban halad előre, mint az egyéni; forradalmak is akkor támadnak, midőn a kettő között már nagyon is kiáltó lett az ellentét. Kinek ne jutnának itt eszébe a Jászi Oszkár *Művészet és Erkölcs* című könyvében kifejtett tétélek?

Különbén Lanessan könyvében határozott politikai hitvallást tesz le: a nép jövő boldogítását a harmadik francia köztársaság politikájától várja, mert az életbeléptetése amaz eszméknek, melyeket az 1789-iki forradalom csak papiroson tudott megvalósítani és meg sem akadályozhatta egy, a valódi haladást az ancien régime-nél alattomosabban, de nem kevésbé ádázán visszafojtó pénzes oligarchia majdnem egy századra kiterjedt uralmát.

Az *exigenciák tudományának* művelői, vagy inkább gyakorlói ritkán képesek a hétköznapi jelszavak által adottaknál magasabb szempontokra emelkedni; innen magyarázható, hogy Lanessan a mellett, hogy általában a haladás barátja, a szociális politika sok kérdésében megelégszik a harmadik köztársaság intézkedéseinek egyszerű felsorolásával, a munkaidő és munkabér szabályozását pedig — a faj fenntartásának és nemesítésének szempontjából — tartja kívánatosnak. Már ennél magasabbra emelkedett a mi agrárius Bernáth Istvánunk, a ki kimondta, hogy az állam célja az ember — tehát nem a faj. Valóban magasabb nézőpontra Lanessan csak két kérdésben emelkedik: a házasságon kívül szülő nők és törvénytelen gyermekek erkölcsi megítélése, társadalmi elbánása tekintetében és az oktatásügy kérdésében.

Ez utóbbira nézve fejtegetései meglepő módon összevágznak Méray-Horváth Károly eszméivel; megismerjük belőlük, hogy Franciaországban az oktatási, különösen a középiskolai rendszer ugyanazon hibáit érzik, a melyeket nálunk. Igen találó szerző azon megjegyzése, hogy a középiskolában nem annyira azt tanítják, a minek a tanuló majdan hasznát veheti, hanem azt, a mit nem tud mindenki (mert nincs is szüksége rá) és a mivel így magasabb tudás nimbuszában lehet ragyogni. A tantervek hibáit annak tulajdonítja, hogy azokat nem a gyakorlati gazdasági élet munkásai, ennek szükségleteinek ismerői állították össze, hanem egyoldalú, az életet a maga valóságában alig ismerő tanférfiak. Ám épen Lanessan gyakorlati tanügyi javaslatain látszik bizonyos határozatlanság, tisztázatlanság, mely csakis a tanításügyi szaktudás hiányosságából származhatott. Mindamelllett megszívlelendő elveket is állít fel és feltétlenül elfogadhatjuk vezérlő eszméjét, hogy az iskolának azt kell tanítania, a mire az embernek a mai világban szüksége van és a mi által jó emberré és polgárrá lesz (nem pedig vérszomjas idegengyűlölővé).

Igen érdekesek Lanessan némely megjegyzései, mint az, hogy Franciaországban sok helyes törvényhozási újítást azért halasztanak el, mert mindenáron állandót akarnak alkotni, holott éppen ez lehetlenség, mert az emberi társadalom korlátlan tökéletesedésre képes és ezért mindig változnia kell.

Nem nagyon szerencsés szerzőnk ott, a hol a szociológiai fogalmakat rendszerbe kívánja foglalni; ezen törekvése közben valóságos metafizikai gondolatkörbe esik. így az a felosztása, hogy az ember két főszükséglete a szabadság és a boldogság és ennek következtében az állam feladatai is politikaiak és szociálisak, már az első tekintetre sántít. Főként a terminológia szempontjából helytelen Lanessan másik megkülönböztetése: a „fiziológiai” és a „szociális” szükségletek. Az előbbiek az élet és egészség fenntartásának összes eszközeire vonatkoznak, de a legtöbb ember valójában nem is ismeri és éppen azért sokszor feláldozza őket a szociális szükségletek kedvéért, melyek pedig csakis az ember társadalmi helyzetéből származnak. Utóbbiak a különféle helyeken nagyon különböznek és ezek adják meg mindenütt az osztályharcz jellegét az egyes országokban. Ha a szerző elsőrangú, életfenntartási és magasabb, fényűzési szükségletekről beszélt volna, ez még érthető lenne; ám a külön szociális szükségletek fogalmának felállítása úgy, a mint azt a szerző teszi, helytelen, mert a környező társadalom adja meg úgy az első, mint a magasabb szükségletek kielégítésének formáját, a mely forma azután igazán nevezetes befolyást gyakorol az osztályok küzdelmére.

A kínai bölcsészek erkölcsstanának ismertetője szólal meg abban a kijelentésben, hogy az ember előhaladó korával mindig jobb lesz. Hogy ez már élettani okokból is csak bizonyos határig állhat, azt fejtegetni nem szükséges.

Am ha nem is fogadhatjuk el egészen Lanessan szociológiai és bölcsészeti rendszerét, mégis nagy haszonnal olvashatjuk könyvét, melyből helyes képet alkothatunk magunknak a francia köztársaság szociális politikájának eddigi eredményeiről és legközelebbi céljairól.

Farkas Geiza.

Az ismeretelméleti kategóriák problémája.

„Írta dr. Pauler Ákos. Értekezések a bölcséleti tudományok köréből. III. kötet, 5. sz. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. Budapest, 1904. 128 l.

Pauler jelen munkája megírásánál azon fogalmat kiderítését tűzte ki céljául, a melyek, ismeretelméleti szempontból véve, a pozitív tudomány és filozófia elemi kiindulópontjait képezik. E fogalmakat szerzőnk „ismeretelméleti kategóriák”-nak nevezi. Lényeges sajátosságuk az, hogy metafizikailag már fel nem bonthatók és hogy egymásra

vissza nem vezethetők. Nem tévesztendő össze Kant kategóriáival, mert ezek más jelentőségűek. Kant ugyanis logikai szempontból vizsgálta a kategóriákat és logikai mechanizmusunkkal való összefüggésüket törekedett kimutatni.

Mielőtt az ismeretelméleti kategóriák rendszerére térnénk, szükséges, hogy Pauler kitűzött feladatával szemben elfoglalt methodika. álláspontját és tapasztalás-fogalmát, az „organikus tapasztalás” mibenlétét lényegében ismertessük, mert ez alapja az ő vizsgálódásainak.

Szerzőnk munkája bevezetésében a logikai és a lélektani szempont viszonyát fejtegeti nagy finomsággal és ahhoz az eredményhez jut, hogy az „ismeretelméleti kategóriák megállapításában” a logikai szempont mellett „nem ignorálhatjuk teljesen a lélektani és történeti (voltaképpen szociológiai) szempontot”. Azután azt a kérdést veti fel, hogy miképpen juthatunk azon „tényleges történetileg kifejtett” tapasztalat fogalmához, a melynek alapján „az ismeretelméleti kategóriákat összeállíthatjuk és elemezhetjük”. Szerinte itt két eshetőség áll fenn számunkra. Vagy a konkrét egyéni tapasztalást vesszük kiindulópontnak és a pszichogenetikus módszert alkalmazzuk, vagy pedig az „általános emberi tapasztalást” azt, a mely a „pozitív tudományban szűrődik le”, tesszük vizsgálódásunk alapjává. Pauler az utóbbit választja.

Az ismeretelmélet szerinte „a tapasztalás fogalmának kifejtésénél” nem nélkülözheti a tapasztalás egy „fictiv schemá”-ját. Ez a „fictiv schema” azonban kell, hogy „*élő kapcsolat*”-ot képezzen „*a reális, a szó lélektani és szociológiai értelmében vett ismerést folyamatokkal*”. Szerzőnk az ismeretelméleti kategóriák kinyomozásánál és jelentőségük megállapításánál egy ilyen fikcióval él, a melyet „organikus tapasztalásénak” nevez. „Az organikus tapasztalás hivatva van Kant tapasztalás-fogalmának minden előnyét egyesíteni magában annak hátrányai nélkül. . . . Különbözik tőle abban, hogy nem a légben függ, hanem öntudatosan tartja fenn a reális ismerési folyamatokkal való élő kapcsolatot.” „Nem is akar egyéb lenni a reális pozitív ismerés legáltalánosabb feltételeinek vizsgálatából levont tanulságok összességénél.” Az „*organikus tapasztalás*”-t egy schémának kell tekintenünk, a melyet Pauler azon célból alkotott meg, hogy megismerhesse a tudományos tapasztalás feltételeit és metafizikailag már felbonthatatlan törzsfogalmait. Ennek fonalán az ő vizsgálódásaiban el is jutott az ismeretelméleti kategóriák rendszeréhez.

Szerzőnk az ismeretelméleti kategóriák két osztályát különbözteti meg: az „*alapkategóriák*”-at és a „*szűkebbkör kategóriák*”-at. Az „*alapkategóriák*” tudományos ismerésünk legáltalánosabb kiindulópontjai és előfeltételei: a „*tudat*”, a „*lét*” és a „*változás*” fogalmai. A tudatot nem vezethetjük le valami tőle különbözőből. A ki erre vállalkozik, a petitio principii hibájába esik, mert már előre felteszi azt, a mit le akar vezetni. A szerint a mint a tudat pszichológiai vagy pedig logikai „*dimenzió*” -ját, vesszük tekintetbe, annak kétféle jelentőségét

kell megkülönböztetnünk. A tudat ugyanis, a mennyiben a lélektan tárgya *tünemény*, a világ „részjelensége”, de a mennyiben „a tudatosságot” jelenti, nem tünemény és nem is képezheti további elemzés tárgyát”.

A „lét” fogalma ép úgy mint a „tudat”, tudományos ismerésünk előfeltevése. Pauler Kanttal azt vallja, hogy a „létezési ítélet” *syntheticus*. Ahhoz, hogy valami létezőt megismerjünk, *synthesisre*, azaz szemléletre van szükségünk; de mivel csak tér- és időszemléletünk van (és nincsen érzékfeletti szemléletünk) csak tapasztalásunk körébe eső realitásokat ismerhetünk meg. Létezni tehát a mi számunkra annyit tesz, mint lehető tapasztalás tárgya lenni. Az „abszolút lét koncepcziójá”-t fejtegetvén és annak szerepét a pozitív tudományban vizsgálván, szerzőnk azon eredményhez jut, hogy az csak „*regulatív eszme*” jelentőségével, illetve *heuristicus* szereppel bírhat.

A „változás”, mint a „tudat” és a „lét”, „felbonthatatlan kiindulópont”-ja ismerésünknek. Csak a „néki megfelelő szemléleti tartalomból” érthetjük meg és azért hiába kíséreljük meg a „tudatosság”-ból vagy a „lét”-ből levezetni. Míg a változás mint mozgás a bizonyos fokig független a tapasztalástól, addig a „*qualitativ változások*” teljesen a tapasztalástól függnek és azért lehetetlen a priori megismerésük. Ez csak akkor volna lehetséges, ha a változás fogalma nem volna ismeretelméleti kategória.

Már említettük volt, hogy Pauler az „*alapkategóriák*” mellett „*szűkebbkörű kategóriák*”-at vesz fel. Ezek alatt oly gondolatképeket kell értenünk, a melyek az „*alapkategóriák*” köré csoportosíthatók. Nem oly általánosak mint a „tudat”, a „lét” és a „változás” kategóriái, de azért szintén felbonthatatlan fogalmak, mert épen ismeretelméleti kategóriák. A tudatosság fogalma alá szerzőnk, a „*gondolat*” az „*értelem*” és az „*akarat*” kategóriáit sorolja.

A gondolkodást, a tudatosság azon típusát, a mely elvonások alapján látja a valóságot, csak belső tapasztalás által ismerhetjük meg és nem vezethetjük le valami tőle különbözőből. Fogalmát nem alkotjuk meg metafizikailag, mert hiszen ismerésünk mindenkor már felteszi azt. Ugyanez áll „a gondolatnak, mint ismerési funkciónak sajátos tartalmára: az igazságra”. Az igazság ugyanis legáltalában definiálva: a gondolat megegyezése az ő tárgyával. „Ha tehát az igazság”, mondja Pauler, „nem egyéb mint gondolat és lét organikus egysége, akkor bizonyos, hogy ez ép oly irracionális, már felbonthatatlan fogalom lesz, mint alkotórészei: a gondolat és lét”. Mi az igazságot csak logikailag és nem pedig metafizikailag magyarázhatjuk. Az igazság felbonthatatlansága, egyúttal annak relativitását is jelenti. Míg a „gondolat” a megismerés funkciója, addig az „*érzelem*” a „*felismerés eszköze*”. „Általa bizonyos érzelmi kvalitásokat, illetve értékeket” (etikaiakat vagy esztétikaiakat) „ismerünk fel”, szemben a diskurzív ismeréssel, a melynek mindig igazság az eredménye. Az igazság objektív és általános, az érték pedig mindig szubjektív és individuális,

mert az érzelmen alapul. *Valamely érzelmi kvalitás értéke ép úgy független annak „időbeli feltételei”-től, mint egy gondolat igazsága annak pszichogeneziséétől.* Az érzelmi érték csak „közvetlen átélés” alapján, azaz csak önmagából érthető meg. Nem vezethető le sem az igazságból, sem pedig valamely más mozzanathoz, mert praesuppozíciója tudományos ismerésünknek.

Pauler mesteri módon von párhuzamot gondolat- és érzelemvilágunk között és kimutatja, hogy azokban, két egymásra visszavezethetetlen és egymástól eltérő természetű dimenziót kell megkülönböztetnünk. *„Az ismerésben a pszichológiai és logikai méretet, az érzelemvilágban a lélektani és az értékbeli dimenziót.”* Ezen alapvető fontosságú distinkció félreismerésére, szerzőnk szerint tanulságos példa a mysticismus. „A mystikus szívében véli feltalálni az istenséget”, de az által dogmatizmusba esik; mert ha az érzelemből származtatja is „az istenség valamiféle koncepcióját”, azt csak tapasztalati tartalommal és értelmi kategóriákkal gondolhatja. Az „abszolút”-nak, a „relatív”-nek vagy a „lét”-nek fogalmát nem merítheti „érzelemvilágából” és így valóban „belecsempészi” azokat.

A „tudatosság”-ban foglalt harmadik szűkebbkörű kategória az „akarat”. Átala saját „cselekvési képességünket”, „erőnket” ismerjük fel. Azért teljesen specifikus mozzanathoz kell felvinnünk, a melyet nem vezethetünk le sem a „gondolatiból, sem pedig az „érzelem”-ből. Az akarat „pszichikai aktivitásunk tudata”, nem pedig „szenvedőleges megérezése” bizonyos proceszszusoknak. Hogy hogyan képeznek az egymástól annyira különböző természetű „tudatosítási típusok” (a gondolat, az érzelem és az akarat) egységes tudatot, illetve, hogy hogyan jön létre a „lélektani én”, azt Pauler szerint csak pszichológiailag és nem metafizikailag magyarázhatjuk. Az „ismeretelméleti én” pedig, a transzcendentális apperczepepció szintetikus egysége, minden lehető ismerésünk praesuppozíciója.

A „lét” alá szerzőnk jóval több kategóriát sorol, mint a „tudatosság” alá. Ugyanis az „idő, a tér (szubstancia), a minőség, az egység, a többség, az individualitás és a szocialitás” kategóriáit. Hogy a „tér”, az „idő” és a „minőség” felbonthatatlan ismeretelméleti fogalmakat jelentenek, azt könnyen beláthatjuk. Az „egység”-nek Pauler három típusát különbözteti meg, úgymint: a „tudategység”-et, a „matematikai egység”-et és az „esztétikai egység”-et. Ezeknek közös gyökerük a „tudatosság egységében” van. „A többség, az egységfogalom tapasztalati viszony fogalma.” Az „individualitás” kategóriájának szerzőnk nagy jelentőséget tulajdonít a pozitív tudományban, a mennyiben szerinte ez „igazolja a tapasztalás szükségességét, de másrészt útjában áll a valóság kimerítő ismeretének”. A szocialitást, a melyet csak önmagából érthetünk meg, joggal vehetjük fel elemi kiindulópontnak tudományos ismerésünkben.

A „változás” alá sorolható „szűkebbkörű” kategóriák kinyomozásában Pauler más módszerrel él, „mint a tudat és a lét hasonló vizsgálatánál”. A „változás” kategóriájának ismeretelméleti elemzésénél ugyanis egy új, eddig nélkülözött vezérfonalra tesz szert és ez „a pozitív tudományok rendszere”, a melyet azért tart alkalmasnak erre a szerepre, mert „a pozitív tudomány mindig változásokkal foglalkozik”. Szerzőnk szerint annyi „alaptudomány”-t (autonóm pozitív tudományt) kell megkülönböztetnünk, a hány „szűkebbkörű” kategóriát sorolhatunk a változás fogalma alá. *A pozitív tudományok felosztásának problémája tehát a legbensőbbben összefügg, a „változás” fogalma alá tartozó „szűkebbkörű” kategóriák problémájával.* Ez kétségekívül egyike a legérdekesebb és legbecesebb eredményeknek, a melyekhez Pauler jelen munkájában jutott. A pozitív tudomány vizsgálatának tárgyát képező változásoknak két fő típusát különbözteti meg: a „*logikai funkció*”-t és „*tapasztalati folyamatot*”. Az első változásnemmel a matematikai tudományok foglalkoznak, a melyek nem egyebek, az elménk önalkotta fogalmain végrehajtott logikai funkciók összességénél. A második típushoz tartozó változások pedig, a melyek csak az észlelet által tudatosíthatók, a tapasztalati tudományok vizsgálatának képezik a tárgyát. A „tapasztalási folyamat- fogalmával jelölt változásokat szerzőnk ismét két csoportba osztja. A „*természeti*” és a *szellemi folyamatok*” csoportjába. Az elsőbe tartozó változások vizsgálatával a természettudományok (mechanika, fizika, kémia és biológia) foglalkoznak. (Külső ismerés, térben és időben.) A szellemi folyamatok megfigyelése pedig, a szellemi tudományoknak (pszichológia és szociológia) képezi tárgyát. (Belső ismerés, időben.)

Fejlődésnek induló filozófiai irodalmunkban kiváló jelenség Pauler munkája. Méltán illeti meg az elismerés szerzőnket azért, hogy oly mély és fontos problémát tett vizsgálati tárgyává. Maradandóvá pedig műve értékét az teszi, hogy vizsgálati során oly megoldáshoz jutott, a mely feltétlenül szerencsésnek és becsesnek mondható. Nagy tudással megírt munkáját, kristálytiszta logika, mélyreható kritika és rendkívül finom distinkciók jellemzik. A legsúlyosabb tárgyú fejtegetéseket is élvezetessé teszi vonzó irálya. A jeles munkát a filozófia iránt érdeklődőknek a legmelegebben ajánljuk.

Enyvvári Jenő.

Még egyszer a francia szocializmusról.

Messina. Június hava.

Több levélbeli közlés arról értesít, hogy legutolsó cikkem *Az egységes francia szocialista pártról* félreértésekre adott alkalmat. Ezeket szeretném e sorokban helyreigazítani, mert kis impresszionista pastellemhez olyan következtetéseket is fűztek, melyek egyenesen megremítettek. Mielőtt azonban ezt tenném, egy merőben általános észre-

vétel nem látszik feleslegesnek. Ugyanis kevés jó tulajdonságaimhoz számítom, hogy nem szeretem sem a gondolatban, sem a stílusban a homályt s a mit megakarok mondani, azt kerülgetés s szépitgetés nélkül szoktam kifejezni. S íme mióta a távolban vagyok, minduntalan félreértetek, minduntalan tőlem idegen szempontokat vagy allúziókat tulajdonítanak nekem. Mi lehet e változás oka? Nyilvánvalóan az, hogy az író s az olvasó milieujének eltérő volta megnehezíti olykor egymás teljes átértését, mert az ember könnyen ismerteknek feltételez dolgokat, melyek odahaza kevésbé azok s megfordítva. A mi nem érdektelen tanulság, mert mutatja, hogy a környezet különbsége mily rövid idő alatt emelhet válaszfalakat még egyugyanazon világnézet emberei közé is.

Fejtegetéseimből többen azt olvasták ki, hogy én a Lagardelle-ék csoportját *pur et simple* belekebelezem az orthodox marxizmus *SklavenVolk*-jába. Hát bizony itt több világossággal kellett volna a dolgokat szembeállítanom! Gondolataimnak fonala ugyanis röviden ez volt: Sombart kegyetlen gúnynyal *junges Sklavenvolk*-nak nevezte azokat, a kik bátor kutatás helyett a Marx tanait valóságos dogmákként fogadják el s vak türelmetlenséggel agyonbunkóznak mindenkit, a ki a Mesterrel ellenkező avagy csak tőle eltérő véleményekre jut. Ez a szellem kétségtelenül mélyen befészkelte magát a pártba s a *szocialista tudomány valóságos krízisére* vezetett. Ez a krízis két irányban jelentkezik. Először abban, hogy a valóban értékes tudományos kutatások száma igen megcsökkent a szocialisták s főleg a *német szocialisták* soraiban. Az ő könyveik s cikkeik csaknem kizárólag kommentáló, agitátorius, apologetikus, de nem igazságszerető, azaz tudományos írások. Másodszor abban, hogy ez a türelmetlen dogmatikus szellem azt is csaknem lehetetlenné teszi, hogy *kívülről* a becsületes s *voraussetzungslose Wissenschaftból* hatoljanak be új és friss áramlatok a szocialista ideológiába. Így pl. ez utóbbi évek legjelentékenyebb — s *szocialista pártszempontból* is oly értékes alkotásai — mint a Sombart, a Menger, a Loria könyvei alig találtak egyébre, mint gúnnyra s lekicsinylésre a Kautskyék részéről.

És ez a kártékony szellem oly erőssé lett, hogy akkor is, mikor egy új, a Bourse du Travail-ok emberei és az yonne-i parasztek soraiban napvilágot látott forradalmi ideológia kezd magának utat törni s annak jelentőségét az intellectuel-ek is kezdik felismerni: Hubert Lagerdell-ék e mozgalom tudományos kutatása s felderítése helyett fontosabbnak tartják a *Zurück auf Marx* jelszót kiadni s az új, az orthodox marxistákat megrémítő ideológiát a Mester írásainak rongyaiba göngyölni!

Szóval azt akartam mondani, hogy ez a *Sklavenvolk-szellem* oly erőssé vált, hogy már azokat is uralmába kerítette, a kik *mernek* önállóan gondolkodni!

Igaz, hibáztam akkor, mikor az e szellem feletti elkeseredés, melyet a szociológia általános krízise csak növelt bennem, Lagardelle-ékkel szemben (*a kik mégis csak a haladás és az emancipálódás irányát képviselik*), túlzottan heves kifejezésekre ragadott el: viszont a Marx kommentálás mellett az is ingerelt, hogy ez a politikailag s erkölcsileg oly tiszteletreméltó csoport *teljesen híjján van* a tudományos törekvéseknek s szemléjük alig egyéb, mint kissé részletesebb és előkelőbb körülírása a *Voix du Peuple* a proletár erőktől csak úgy duzzadó szellemének.

De ez az ellenszenv nem vakított el annyira, hogy a cikkem végén használt *Marx-kérődző* és *osztályharcz rikkancs* kifejezéseket Lagardelle-ékre vonatkoztattam volna, mint a hogy némelyek hitték. (És ez az utolsó félreértés, a mit szegény kis cikkem támasztott.) Ezeket a kifejezéseket én egészen más „elvtársakra” alkalmaztam, azokra „kik sárral fognak megdobálni mindenkit, a ki nem esküszik az antimilitarista propagandára s az általános sztrájkra”, azokra a lelkes, de zöld fiatalemberekre, kik komoly s kitartó előtanulmányok helyett megelégesznek régi dogmák kurjongatásával s a kik illetékes bírónak érzik magukat arra, hogy egy Jaurést, egy Franceot, egy Herr-t, vagy a többieket, kik mérsékeltbb taktikájuk mellett is, nagy erőforrásai s díszei maradnak törekvéseinknek, lekicsinyeljenek vagy meggyanúsítsanak.

Mert Marx-kérődzők és osztályharcz rikkancsok *nemcsak* Magyarországon vannak . . .
Jászi Oszkár.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság *munkásvédelmi szakosztálya* 1905 június 15-én *Szterényi József* elnöklete alatt ülést tartott, a melyen elhatározta, hogy végleg feloszlik, mivel önálló magyar Munkásvédelmi Egyesület létesítése vált lehetővé. Ezt a határozatot a Társadalomtudományi Társaság még ugyanazon a napon *Hegedűs Lóránt* elnöklete alatt tartott rendkívüli közgyűlése megerősítette és helybenhagyta, a mivel a szakosztály végleg megszűnt. Közvetlenül utána a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete tartotta meg alakuló közgyűlését.

A Társadalomtudományi Társaság *választmánya* 1905. évi június 20-án ülést tartott, a melyen 16 új tagot vett fel és köszönetet szavazott a Budapesti Általános Hitelszövetkezetnek és François pezsgőgyárosnak, a miért a munkástanfolyamok céljaira száz, illetve húsz koronát adományoztak a Társaságnak. Azután elfogadtatott a közgyűlésnek előterjesztendő évi jelentés, zárszámadás és előirányzat. Végül a választmány elhatározta, hogy felhívja a Társaság tagjainak figyelmét a szeptember elején Budapesten tartandó börtönügyi kongresszus szociológiai jelentőségére.

* * *

A Társadalomtudományi Társaság f. év június 23-án tartotta meg rendes évi *közgyűlését* a Kereskedelmi és Ipar kamara nagytermében. A közgyűlésen dr. *Hegedűs Lóránt* alelnök elnökölt, a ki konstatálván a közgyűlés szabályszerű

egybehívását és határozatképességét, a jegyzőkönyv hitelesítésével Gerster Béla és dr. Chorin Ferencz tagokat bízva meg.

Dr. Gratz Gusztáv titkár előterjeszti a választmány évi jelentését, mely a következőleg szól.

Tisztelt közgyűlés!

Egy egész lefolyásában teljesen normális, de azért eredményeiben éppen nem meddő esztendőről van szerencsém ezúttal a választmány nevében beszámolni. Az elmúlt év normális volt, mert rendkívüli események nyugodt működésünket egy pillanatra sem zavarták meg, de eredményes is volt, mert a Társaság és évi működésével is jelentékeny mértékben kivívta magának hazánk haladó gondolkodású közönségének elismerését és megszilárdította azt a felfogást, mely Társaságunkban a Magyarországon mutatkozó progresszív törekvések egyik erős bástyáját látja.

Ha az okokat kutatjuk, a melyek a Társaságnak eddigi — négyévi — fennállása alatt oly jelentőséget adtak úgy elvbarátaink mint ellenfeleink szemében, ezeket nagyrészt arra vezethetjük vissza, hogy Társaságunk lassankint az összes haladó szellemű törekvéseknek egyik legerősebb gócpontjává vált, de úgy, hogy minden téren tiszteletben tartotta a vélemények szabadságát és nem azonosította magát a haladás egyik vagy másik előre meghatározott irányával; a mi végeredményében azok elriasztására vezetett volna, a kik netán más irányú haladás híveinek vallják magukat. Az a körülmény, hogy minden haladó irányú mozgalom, bármik legyenek annak különleges céljai, kivált pedig a társadalmi haladást célzó törekvések, Társaságunkban mindenkor élénk visszhangra találtak, sőt nem egyszer Társaságunkból indultak ki: sok összekötő kapcsolatot teremtett a Társaság és a többi nálunk létező progresszív irányú egyesület között, még pedig úgy, hogy mindig Társaságunk maradt a legjelentékenyebb tényező e szervezetek sorában. A Társaságnak ezen a rokon gondolkodású elemek egybegyűjtése, tömörítése és szervezése körül elért sikerei talán a legjelentékenyebbek, a melyekre Társaságunk rámutathat. Ezen szerepének kell megkettőzött buzgalommal a jövőben is megfelelnie, minden eszközzel, mely rendelkezésére áll. A első szempont, a melyet a Társaság vezetősége, annak választmánya szem előtt tartott, mindig ez volt s ezt a szempontot kell megvédelmezni a jövőben is úgy azokkal szemben, a kik a Társaság progresszív jellegét netán elakarják homályosítani, mint azokkal szemben, kik a haladás egy bizonyos irányával kívánnák Társaságunkat azonosítani. Magyarország mai állapotában, társadalmi fejlődésünk mostam stádiumában kétségtelenül sokkalta nagyobb szolgálatot teszünk ügyünknek, ha haladó törekvéseinknek erős kidomborítása mellett az összes e szempontok iránt fogékonysággal bíró elemeket bevonjuk körünkbe, mintha azok egy részét a Társaságunkból, vagy akár csak annak egyes szerveiből is kizárnók azért, hogy Társaságunk egyöntetűbb, a részletekre is kiterjedő agitációt fejthessen ki egy bizonyos társadalmi program érdekében.

A mi működésünk külső formáját illeti, az elmúlt évben értékesítettük azokat a tapasztalatokat, a melyeket egy évvel előbb az összefüggő nagyobb viták rendezésének vonzó erejére nézve tettünk. Utolsó évi jelentésben

voltam bátor reámutatni arra, hogy ily viták rendezésével hasonlíthatlanul intenzívebb hatást tudunk elérni, mint egyes, egymással össze nem függő előadások és felolvasások tartásával, ámbár ezeknek is meg lehet a maguk jelentősége. Ennek következtében működésünket az elmúlt év folyamán majdnem kizárólag két nagyobb vita — egy elméleti és egy gyakorlati vita — alkotja.

Az elmúlt év folyamán összesen 22 előadó és vitaülést tartottunk, kettővel többet mint az előbbi esztendőben. Az előadások sorozatát egy kiváló feminista írónő, *Schreiber* Adél k. a. vezette be, a ki a nőkérdés néhány fontos részletéről — kivált az aboliczionista mozgalomról és a leánykereskedésről — tartott nagy érdeklődés közepette szabad előadást. A második előadást dr. *Farkas* Geyza tagtársunk tartotta *A mezőgazdasági népesség a szociológia világlátásában* czímen. A sok éles megfigyelésről tanúskodó előadás kapcsán érdekes vita is fejlődött ki, mely egy további ülést vett igénybe. E három üléstől eltekintve, működésünk két tárgy körül mozgott. Az egyik kérdés, mely a dr. *Lőw* Lorántnak *Természet és társadalom*, czímen tartott, a teleológiai rendszert bemutató előadása kapcsán két ülésen keresztül foglalkoztatta, a szociológia tárgyának és módszerének kérdése volt. A vita során igen figyelemreméltó, mélyreható eszmék merültek fel, és bár a vita pozitív eredménnyel a dolog természete szerint nem is végződhetett, bizonyára hozzájárult az eszmék tisztázásához azok körében, a kik benne résztvettek. Ha ez a kérdés eminenter elméleti és tudományos jellegű volt, a *középiskolai reform* kérdése, melyet a Társaság 12 ülésen keresztül vitatott meg, erősen belevág a gyakorlati életbe. A vitát a Társaság úgy szervezte, hogy először ideggyógyászok és iskolaorvosok adták elő tapasztalataikat arra nézve, hogy a középiskola mai tananyaga és tanrendszere mennyire befolyásolja a gyermekek idegrendszerét, majd előkelő laikusokat hallgattunk meg arra nézve, mily véleménynyel vannak középiskoláinkról és végül a pedagógia képviselőinek adtuk át a szót, hogy a kérdést és a felhangzott véleményeket szaktudományuk alapján bonczolgatás tárgyává tegyék, Ezenfelül kérdőíveket is bocsátottunk ki társas életünk számos kitűnőségéhez és Társaságunk tisztelt tagjaihoz a középiskola bajainak megállapítása céljából és az e kérdésekre beérkezett feleletek sok becses anyagot tartalmaznak a középiskolai kérdés megítélésére vonatkozólag. Ilyformán a Társaságunkban lefolyt viták egész ankétszerű jelleget öltöttek. Az anké élénk feltűnést keltett a sajtóban és az egész társadalomban és élénken foglalkoztak vele már a szakkörök is. Egészen különben még most sem nyerhetett befejezést, mert igen sok kiváló szakembernek kilátásba helyezett előadásait őszi munkaszakunkra kellett elhalasztani.

Az említett 22 ülés folyamán 48 felszólalás hangzott el a tavalyi 30 felszólalással szemben. Az előadásokban és vitákban összesen 35 egyén vett részt (tavaly 24), ezek között 16 tag és 19 vendég.

Működésünk az elmúlt év folyamán inkább intenzív volt, mint extenzív. Bár 68 új tagot vettünk fel, *tagjaink száma* e jelentés keltének idejében csak 345, tehát csak tízzel több mint az elmúlt évben. Ez a körülmény nagyrészen arra vezethető vissza, hogy a tagdíjak éveken keresztül igen rendetlenül folytak be, és hogy a tagok egy része következetesen vonakodott tagsági kötelezettségének eleget tenni, a minek következtében a választmány 48 tagot törülni volt kénytelen. Ha ezt számbavesszük és

figyelemmel vagyunk arra, hogy az elmúlt év folyamán kilépés következtében 7, haláleset következtében 3 tagot veszítettünk, arra az eredményre jutunk, hogy a Társaság az elmúlt évben is gyakorolt bizonyos vonzóerőt a magyar társadalomra. Mivel most már végleg töröltük azokat, kik tagsági kötelezettségeik teljesítésében, elejétől fogva, késedelmesek voltak és a kik már múlt évi kimutatásunkban is tulajdonképpen csak elnézésből szerepeltek, mivel továbbá új tagjelentkezéseket a választmány egy határozatához képest ezentúl csak kötelező írásbeli jelentkezés alapján fogunk elfogadni és mivel végül csak a napokban indítunk újabb nagyszabású taggyűjtési akciót, remélhető, hogy tagjaink száma ismét emelkedni fog.

Fájdalommal kell ezúttal említést tennem arról is, hogy az elmúlt évben Társaságunk három tagja elhalálozott, köztük kettő, sipeki Balázs Árpád és Neuschloss Marcell, a kiknek halála egész közéletünkre nézve veszteséget képez.

Pénztári állapotunk a tagok számának csekély emelkedése és kiadásainknak, kivált a középiskolai reform kérdéséről rendezett ankét következtében előállt, tetemes növekvése miatt kevésbé kielégítő, mint az előző években, úgy hogy az előző évekről átvitt maradékot jelentékeny részében meg kell támadnunk. Komolyabb nehézségek egyelőre nem fognak előállni, de óhajtandó, hogy a társaságot az anyagiakra vonatkozó rendelkezéseiben jövőre a legmesszebbmenő takarékoság álláspontjára helyezkedjék.

Munkásvédelmi szakosztályunkat a legközelebbi múltban véglegesen eloszlattuk. Tudvalevőleg ezen szakosztályt annak idején a Társaság azért alkotta meg, hogy legyen a Nemzetközi Munkáshivatalnak magyar osztálya is, mely a Nemzetközi Munkásvédelmi Egyesületet Magyarországon képviselhesse. Most lehetővé válván egy önálló magyar Munkásvédelmi Egyesület létesítése, semmi ok nem forog fenn többé, hogy a Társaság ezen képviseletet továbbra is megtartsa, annál kevésbé, mert a Társadalomtudományi Társaság első sorban tudományos, a Munkásvédelmi Egyesület pedig eminenter gyakorlati egyesülés lévén, a két szervezet működése úgysis lényegesen különbözik egymástól.

A Pulszky-könyvtárra vonatkozólag az elmúlt év folyamán intézkedés történt, hogy a könyvtár a Keresk. és Iparkamara helyiségéből a Társadalomtudományi Olvasókör helyiségébe vitessék át. A Kör úgyis rokon egylete lévén a Társaságnak, a könyvtár itt kétségtől még kiterjedtebb mértékben fog használatni. Kérem ezúttal a közgyűlést, kegyeskednék a Kereskedelmi Kamarának és annak elnökének, Láczy Leó úrnak, köszönetet szavazni azon előzékenységükért, hogy könyvtárunknak a Kamara palotájában oly soká otthont adtak.

A Huszadik Századdal való szerződésünket hallgatólag megújítottuk egy év tartamára. A folyóirat az elmúlt évben is örvedetesen gyarapodott és terjedt. Szerkesztőségében változás csak annyiban állt be, hogy a lap élére dr. *Kégl* János helyett dr. *Somló* Bódog tagtársunk került, a ki a szerkesztés teendőit dr. *Wildner* Ödönnel egyetemben nagy körültekintéssel végezte.

Beszámolómnak ezennel végére is értem. Kérem azonban a t. közgyűlést, szíveskedjék ez évben is köszönetet szavazni első sorban a Kereskedelmi Kamarának azon előzékenységéért, hogy nekünk helyiségeit

egész évben üléseink céljaira átengedte, dr. Szabó Ervin úrnak azért, hogy könyvtárunk felett az elmúlt évben is felügyeletet gyakorolt, az előadóknak és felszólalóknak azért, hogy a Társaság tulajdonképeni munkájában oly buzgón vettek részt, a munkástanfolyamokat rendező bizottságnak és kivált titkárnak, dr. Wolfner Pálnak, a tanfolyamok eredményes vezetéséért és végül a Huszadik Század szerkesztőségének a lap érdekében kifejtett buzgó működésükért.

Kérem továbbá, kegyeskedjék a tisztikarnak és a választmánynak a felmentvényt megadni.

Budapest, 1905 június 20.

Dr. Gratz Gusztáv
titkár.

A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi.

Dr. *Teller Miksa* pénztáros előterjeszti a múlt (1904) évi zárszámadást, mely a következő számokat tünteti fel:

Zárszámadás a Társadalomtudományi Társaság 1904. évéről.

<i>Bevétel</i>	κ	f	<i>Kiadás</i>	κ
Áthozat 1903. évből	1262	62	XX. Század folyóiratért	3912 —
Tagdíjak	5847	70	Tagdíjbeszedésért	200 —
			Nyomatványokért	499 54
			Szolgáknak	62 —
			Világításért	209 26
			Gyorsírók díjai	360 —
			Pulszky-képalap	200 —
			Könyvtár kiegészítése	366 07
			Irodai kiadások	129 36
			Egyenleg	<u>1172 09</u>
	7110	32		7110 32

Budapesten, 1905. június hó 16-án.

Dr. Teller Miksa s. k.
pénztárnok.

Ezen zárszámadás egyes tételeit a pénztárkönyvvel, a tagok könyvével és az igazoló okmányokkal egybevetettük és helyeseknek találtuk. A pénztárnok részére a felmentvényt, az 1904. számadási évre megadni ajánljuk.

Budapest, 1905 június hó 16-án.

Dr. Kovács Gyula s. k. *György Aladár* s. k. *Dr. Lessner Rikárd* S. k.
számvizsgálók.

A Pulszky-képalap címén 1903-ban és 1904-ben megszavazott összegek a rendes számadásokon kívül a Magyar Országos Központi Takarékpénztár Lipót-Terézvárosi fiókpénztárának V. 5150. számú betét-könyvecskéjében helyeztet el, mint az egyesületnek eddig egyedül tőkésített vagyona.

Budapesten, 1905 június hó 16-án.

Dr. Kovács Gyula s. k. *György Aladár* s. k. *Dr. Lessner Rikárd* S. k.

A közgyűlés a zárszámadást tudomásul veszi és a pénztárosnak a felmentvényt megadja. *Teller Miksa* pénztáros előterjeszti a jövő évi költségvetési előirányzatot, mely a következőleg szól:

Előirányzat 1905. évre.

<i>Bevétel</i>	κ	f	<i>Kiadás</i>	κ	f
Pénztári maradvány	1172	09	XX. Század folyóiratért (320)	3840	—
Tagdíjak (320)	6400	—	Tagdíjbeszedésért	200	—
			Nyomtatványokért	300	—
			Szolgáknak	120	—
			Világításért	400	—
			Irodai kiadások	200	—
			Gyorsírók díjai	500	—
			Középiskolai enquéte külön költségei	300	—
			Pulszky-képalap	200	—
			Könyvtárkiegészítésre	300	—
			Könyvtári szekrények beszerzése	320	—
			Előre nem látott kiadások	200	—
			Várható felesleg	<u>692</u>	<u>09</u>
	7572	09		7572	09

A közgyűlés az előirányzatot vita nélkül elfogadja. A munkástanfolyamok rendezőbizottságának titkára, dr. *Wolfner* Pál, a következőkben számol be a múlt évi munkástanfolyamokról:

A »Társadalomtudományi Társaság» által rendezett munkástanfolyamok az 1904—905-ik évben általánosságban kielégítő eredménnyel működtek. Az első ciklusban (október—december) öt, a második ciklusban (január—március) négy tárgy került előadásra. A tárgyak a következők voltak:

I. ciklus.

Képek az orosz irodalomtörténetből, olvasmányokkal. Előadó:

Dr. Wildner Ödön.

A legújabb kor története. Előadó: Dr. Wolfner Pál.

Az ember helye a természetben. Előadó: Dr. Dalmady Zoltán.

Jogismeretek. Előadó: Dr. Teller Miksa.

Az emberi idegrendszer és betegségei. Előadó: Dr. Ferenczi Sándor.

II. ciklus.

A filozófia története. Előadó: Dr. Székely Aladár.

A szemmel nem látható lények és tárgyak. Előadó: Dr. Kiss Gyula.

Az emberi test bonczana. Előadó: Dr. Hahn Dezső.

A legújabb kor története. Előadó: Dr. Wolfner Pál.

A tanfolyamok részletes statisztikáját egyelőre még nem dolgoztam fel, a minnek két fontos oka van. Az egyik az, hogy minden utánajárás és kérés daczára a statisztikai lapok egy részét még mindig nem tudtam megkapni. De másrészt a rendelkezésemre álló statisztikai adatok sem kielégítőek. A lefolyt két esztendő tanulsága szerint az első előadáson felvett adatok a tanfolyam igazi képét nem adják meg; tiszta és igaz benyomást csak akkor kaphatnánk, ha minden egyes előadás alkalmából ellenőriznők

a hallgatókat. Ehhez képest a tanfolyamok megkezdése előtt fel is kértem úgy a szakegyesületeket mint az előadókat, hogy az első évről katalógust készítsenek és ezt azután minden alkalommal felolvassák, a hallgatók számában és személyében való eltéréseket pedig megjelöljék. Sajnos, ezen kérészt vagy egyáltalában nem, vagy pedig csak hiányosan és hézagosan teljesítették, hogy az eredmény majdnem teljesen negatív. Pedig ezen ellenőrzés fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a próba, a melyet magam a saját előadásomon megtettem és melynek adatait e helyen közlöm is.

A legújabb kor története az 1904-ik év első ciklusában a lakatosok szakegyesületében került előadásra. Beiratkozott az első tanfolyamon felvett statisztikai lapok szerint 240 hallgató. Ebből 63 az első előadás után azonnal kimaradt és soha előadásra többé nem jött. Végig kitartott 73, a többiek rendetlenül jöttek és időközben kimaradtak. Vizsgáljuk azokat, a kik mindjárt kimaradtak. A hatvanháromból csak huszonhat — tehát a kisebbség — a lakatos, a többi más szakegyesületekből való, a kikben tehát úgy látszik igenis meg volt a hajlandóság a tanulásra, de azután közbejött akadályok miatt mégis elmaradtak. A 73 közül, a ki végig kitartott, 36 *nem* volt lakatos, hanem más szakegyesületből való. A hallgatóságnak, még pedig a komoly, kitartó hallgatóságnak tehát több mint a fele a szakegyesületből került ki.

Újra látjuk tehát azt, a mit már az előző évek folyamán ismételtlen hangsúlyoztam, hogy a budapesti munkásságban a saját szakegyesületéhez való ragaszkodás még mindig annyira erős, hogy idegen szakegyesületbe még a tanulás kedvéért sem jár el szívesen. Épen azért igen megfontolandó az a kérdés, hogy vajjon egy a szakegyesületektől független központi helyiség nem felelne-e meg talán mégis jobban éppen a tanfolyamok czéljának.

Nem zárkozhatom el bizonyos más természetű nehézségek felsorolásától sem, a melyeket a tanfolyamok jövődjő kialakulásánál — hitem szerint — okvetetlenül tekintetbe kell venni. Az előadók díjazásának kérdése ismételtlen foglalkoztatta a Társaság választmányát. Három esztendő óta igen nagyszámú, önzetlen előadónak ingyenes munkaerejét vettük igénybe, de egy komoly intézmény megteremtésénél állandó önzetlenségre számítani nem lehet. A Társaság, sajnos nincsen azon kedvező anyagi helyzetben, hogy a maga költségvetésébe egy ilyen, aránylag nagy tételt beállítani tudjon. Keresni kellett tehát a módokat, hogy valami irányban megoldást találjunk.

De nemcsak az előadók, a hallgatók tekintetében is bizonyos új organizáció válik szükségessé. A statisztika és az előadók tapasztalata szerint a tanfolyamokon kétféle hallgatóságot különböztethetünk meg. A nagy többség rendszertelenül jár, néha elmarad, kíváncsiságból hol az egyik, hol a másik tanfolyamot keresi fel. Van azonban egy szintén eléggé tekintélyes szám, a mely igazán komoly lelkesedéssel dolgozik, a mely végig kitűnt minden tanfolyamon, a mely nemcsak egy, hanem az összes előadásokat látogatja, a mely legjobb igyekezete szerint odahaza is olvas és tovább képzi magát. Ezt a két elemet egységesen tanítani nem lehet. A nyolcz előadásból álló ciklus az egyik résznek kevés, a másik résznek sok. És épen ezért a tanfolyamok ezen szempontból is reformra szorulnak.

Ezt a reformot — a szakegyesületek vezetőségével való tanácskozás után — ilyen módon képzelem el. Az egyik oldalon folytatni kell a tan-

folyamokat, illetőleg előadásokat és az egyes szakegyesületekben néhány előadásból álló sorozatokat, esetleg egyes előadásokat kell tartani. Ennél a munkánál igénybe kell vennünk a Társaság tagjainak önzetlenségét és munkaerejét. A másik oldalon meg kell teremteni egy olyan intézményt, a mely azok számára, a kik igazán komolyan és intenzíven akarnak tanulni, ezt a lehetőséget megadja. Ennek az intézménynek — a rendszeres munkásiskolának — körvonalait a következőképen látom a leghelyesebbnek.

A munkásiskolában egy időben csak egy tárgy kerül előadásra. Az illető tárgyat heti *két* órában három hónapon keresztül tanítják. Az előadások egy fővárosi iskola tantermében történnek. Az iskola szellemi vezetését a Társadalomtudományi Társaság gyakorolja.

Az iskola hallgatóit a szakegyesületek küldik ki, tagjaik számának arányában. A szakegyesületek az egyes hallgatókért tandíjat fizetnek, a mely tandíjat az előadó kapja meg. Ilyen módon hatvan-nyolczvan hallgató három hónapon keresztül egész rendszeres és czéltudatos, díjazott tanításban részesül, a mely azután képessé teszi őket, hogy a maguk szakegyesületében előadhassák azt, a mit tanultak.

Ezt a tervet a szakszervezeti választmány elvben elfogadta és az egyes szakegyesületek, a mennyire tudom, szintén hozzá fognak járulni. Kérem a Társaság közgyűlését, hogy a maga részéről szintén hozzájáruljon. Hitem szerint ezzel a tanfolyamok ügye végre rendszeres mederbe terelődik és egy oly intézménynek vetjük meg alapját, a melyre a jövőben nagy és fontos feladatok várnak.

Dr. Wolfner Pál.

A közgyűlés a jelentést helyeslőleg veszi tudomásul. Elhatározza, hogy a munkástanfolyamrendező bizottságot nem újítja meg és annak teendőit a választmányra bizza, az ezzel felszaporodott titkári teendők elintézésére pedig a titkárokon kívül még dr. Wolfner Pált jelöli ki.